

การสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ
ในบริบทของสังคมไทย

งานวิจัย 1

ของ

พินนภา แสงสาคร

เสนอต่อคณะกรรมการบริหารหลักสูตร (เห็นวิจัย)
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สอบวันที่ 16 สิงหาคม 2554

การสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ
ในบริบทของสังคมไทย

บทคัดย่อ
ของ
พินนภา แสงสาคร

เสนอต่อคณะกรรมการบริหารหลักสูตร (เน้นวิจัย)
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สิงหาคม 2554

พินณา แสงสาคร. (2554). การสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบริบทของสังคมไทย. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. คณะกรรมการควบคุม: รองศาสตราจารย์ ดร. อรพินท์ ชูชม, อาจารย์ ดร. พรรณี บุญประกอบ.

การวิจัยนี้มุ่งสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบริบทของสังคมไทย และวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณสำหรับคนไทย โดยสังเคราะห์จากรายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์และการศึกษาอิสระของนักวิจัยและนิสิตนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาและหน่วยงานต่าง ๆ เช่น สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ เป็นต้น ในช่วงพ.ศ. 2543 - 2553 จำนวน 35 เรื่อง ทำการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพโดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา และใช้วิธีการตีความแล้วสรุปสถานะองค์ความรู้โดยใช้ญาณวิทยาในกลุ่มปฏิบัตินิยมเป็นฐานคิด ผลการศึกษาพบว่า

1. การนิยามความหมาย มีการนิยามความหมายที่หลากหลายแตกต่างกันไปตามกระบวนทัศน์วิธีวิทยา และบริบททางสังคม ดังนั้น จึงไม่สามารถกำหนดให้เป็นนิยามกลาง ๆ ที่มีความเป็นสากลได้
2. ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง แบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ 2.1 ปัจจัยภายใน ประกอบด้วย ลักษณะชีวสังคม ประสบการณ์ในอดีต บุคลิกภาพ การปฏิบัติทางพุทธศาสนา ภาวะซึมเศร้า 2.2 ปัจจัยภายนอก ประกอบด้วย การถ่ายทอดทางสังคม การสนับสนุนทางสังคม สิ่งแวดล้อม ภาวะสุขภาพ
3. การสร้างเครื่องมือและการประเมิน สามารถทำได้หลายวิธีและควรใช้หลายวิธีร่วมกันในการประเมิน
4. แนวทางการพัฒนา แบ่งเป็น 2 ระดับ คือ 4.1 ระดับบุคคล ได้แก่ แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณในเด็กและเยาวชน และในผู้ใหญ่ 4.2 ระดับสังคม ได้แก่ แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณในโรงเรียน และในองค์กร นอกจากนี้ยังได้เสนอข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ และข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

THE SYNTHESIS OF BODY OF KNOWLEDGE RELATED TO SPIRITUAL
WELL-BEING IN THE CONTEXT OF THAI SOCIETY

AN ABSTRACT
BY
PINNAPA SAENGSAKORN

Presented in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Doctor of Philosophy (Ph.D.) in Applied Behavioral Science Research
at Srinakharinwirot University
August 2011

Pinnapa Saengsakorn. (2007). The Synthesis of Body of Knowledge related to Spiritual Well - Being in the Context of Thai Society. Bangkok: Srinakharinwirot University.
Advisor committee: Assoc. Prof. Dr. Orphin Choochom, Dr. Pannee Boonprakob.

This study attempts to synthesize body of knowledge of spiritual well-being in the context of Thai society and analyze spiritual well-being development methods for Thais by synthesizing from research reports of researchers, thesis and independent studies of graduate students, and dissertations of doctoral students of higher education institutions and research institutions, during 2000-2010 A.D. In this study, 35 research studies were used as the sample. Qualitative data was analyzed and synthesized, using content analysis technique and interpretative approaches. In addition, the body of knowledge status was concluded based on epistemology of pragmatism. Results of research were revealed as follows:

- 1) The definition has been defined in several and different ways according to paradigm, methodology and social contexts, therefore universal definition for all cannot be done.
- 2) The factors can be divided into 2 groups, i.e.,
 - a) Internal factor which involves biosocial factors, past experience, personality, Buddhist practice and depression
 - b) External factor which involves socialization, social support, environment and health status
- 3) The construction of measuring instruments and assessment can be done in several ways and different methods for assessment should be applied.
- 4) The development methods can be divided into 2 levels
 - a) Individual level which is spiritual well-being development methods of children, youths and adults
 - b) Social level which is spiritual well-being development methods of schools and organizations

Furthermore, this research provides some suggestions which can be applied and done for the next projects.

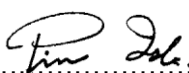
การสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ
ในบริบทของสังคมไทย

งานวิจัยเรื่องที่ 1

ของ

พินนภา แสงสาคร

ข้าพเจ้าขอรับรองว่า ข้าพเจ้าทำงานวิจัยนี้ด้วยตนเอง
ไม่มีส่วนใดๆ ที่คัดลอกมาจากของผู้อื่น
โดยไม่ได้รับอนุญาตตามกฎหมายลิขสิทธิ์

(นางพินนภา แสงสาคร)

เสนอต่อคณะกรรมการบริหารหลักสูตร (เห็นวิจัย)
เพื่อเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาวิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิต
สาขาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
สอบวันที่ 16 สิงหาคม 2554

งานวิจัย 1

เรื่อง

การสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ
ในบริบทของสังคมไทย

ของ

พินนภา แสงสาคร

ได้รับอนุมัติจากคณะกรรมการบริหารหลักสูตรให้นับเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร
วิทยาศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการวิจัยพฤติกรรมศาสตร์ประยุกต์ แบบที่ 1 (เน้นวิจัย)

.....ประธานคณะกรรมการบริหารหลักสูตร

(รองศาสตราจารย์ ดร. ดุษฎี โยเหลา)

วันที่ 16 เดือน สิงหาคม พ.ศ. 2554

คณะกรรมการควบคุมงานวิจัย

คณะกรรมการสอบปากเปล่า

.....ประธาน

(รองศาสตราจารย์ ดร. อรพินทร์ ชุชม)

.....ประธาน

(รองศาสตราจารย์ ดร. ดุษฎี โยเหลา)

.....กรรมการ

(อาจารย์ ดร. พรรณี บุญประกอบ)

.....กรรมการ

(รองศาสตราจารย์ ดร. อรพินทร์ ชุชม)

.....กรรมการ

(อาจารย์ ดร. พรรณี บุญประกอบ)

.....กรรมการ

(อาจารย์ ดร. นริสรา พิงโปธิ์สม)

ประกาศคุณูปการ

งานวิจัยครั้งนี้เสร็จสมบูรณ์เป็นอย่างดีได้ เพราะผู้วิจัยได้รับความกรุณาอย่างสูงจาก รองศาสตราจารย์ ดร. อรพินท์ ชูชม ประธานกรรมการควบคุมงานวิจัย และอาจารย์ ดร. พรรัตน์ บุญประกอบ กรรมการควบคุมงานวิจัย ที่กรุณาให้คำปรึกษาแนะนำ และแก้ไขข้อบกพร่องในการ ดำเนินงานวิจัยนี้ ตลอดจนสนับสนุนให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยมาโดยตลอด และที่ขาดไม่ได้คือ ผู้ช่วย ศาสตราจารย์ ดร. ประถม บุญศรีตัน และ อาจารย์ระพี แสงสาคร จากภาควิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ให้คำปรึกษาแนะนำในการวิเคราะห์ข้อมูลจนทำให้งานวิจัยมีความสมบูรณ์ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอขอบพระคุณ ประธานกรรมการบริหารหลักสูตร รองศาสตราจารย์ ดร. ดุษฎี โยเหลา และอาจารย์ ดร. นริศรา พึ่งโพธิ์สม กรรมการสอบงานวิจัย รวมถึง อาจารย์ ดร. นำชัย ศุภฤกษ์ชัย สกกุล ที่ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์และอำนวยความสะดวกในทุกด้านแก่ผู้วิจัย

สุดท้ายนี้ ขอขอบพระคุณทุกคนในครอบครัวซึ่งเป็นบุคคลที่อยู่เบื้องหลังความสำเร็จครั้งนี้ คอยให้ความช่วยเหลือ สนับสนุน และให้กำลังใจแก่ผู้วิจัยตลอดมา และสำหรับงานวิจัยนี้ หากมี คุณค่าที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ ก็ขอให้คุณประโยชน์นั้นเป็นพลังในการสร้างเสริมคุณค่าชีวิต แก่ทุกท่านที่มีส่วนทำให้งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี

พินนภา แสงสาคร

สารบัญ

บทที่	หน้า
1 บทนำ	1
ความสำคัญของปัญหา	1
คำถามการวิจัย	3
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	3
ขอบเขตของการวิจัย	4
นิยามศัพท์เฉพาะ	4
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากการวิจัย	5
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	6
แนวคิดเกี่ยวกับการสังเคราะห์งานวิจัยและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	6
ความหมายของการสังเคราะห์งานวิจัย	6
ประเภทของการสังเคราะห์งานวิจัย	7
ขั้นตอนการดำเนินการสังเคราะห์งานวิจัย	8
วิธีการตีความ	9
เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา	10
รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสังเคราะห์งานวิจัย	14
แนวคิดเกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	18
ความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณ	19
องค์ประกอบของสุขภาวะทางจิตวิญญาณ	24
ปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาวะทางจิตวิญญาณ	27
การประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ	28
แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ	34
รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ	35
แนวคิดญาณวิทยากับการวิจัย	39
เครื่องมือแห่งศาสตร์ของความรู้ใหม่: กระบวนทัศน์และวิธีวิทยา	39
ปฏิฐานนิยม (Positivism)	41
ปฏิฐานนิยมยุคหลัง (Post-positivism)	42
ทฤษฎีวิพากษ์ (Critical Theory)	43

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
กระบวนทัศน์การกำหนดสร้าง (Constructivism).....	43
หลังสมัยใหม่นิยม (Post-modernism).....	44
ปฏิบัตินิยม (Pragmatism).....	45
กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	47
3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	48
การกำหนดประชากรและการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง.....	48
การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	49
การเก็บรวบรวมข้อมูล.....	51
การจัดกระทำข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล.....	51
การนำเสนอผลการวิจัย.....	52
4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูลคุณลักษณะและสถานะองค์ความรู้.....	53
ตอนที่ 1 ข้อมูลเกี่ยวกับคุณลักษณะของงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์.....	54
ข้อมูลทั่วไป.....	54
ข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินการวิจัย.....	57
ตอนที่ 2 ผลการวิเคราะห์สถานะองค์ความรู้.....	66
การนิยามความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณ.....	66
ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ.....	75
การสร้างเครื่องมือและการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ.....	84
แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ.....	88
5 ผลการสังเคราะห์องค์ความรู้จากงานวิจัย.....	91
การสังเคราะห์การนิยามความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณ.....	91
การสังเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ.....	93
การสังเคราะห์การสร้างเครื่องมือและการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ.....	94
การสังเคราะห์แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ.....	96

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
6 บทสรุป และข้อเสนอแนะ.....	98
บทสรุปผลการสังเคราะห์องค์ความรู้.....	99
ตอนที่ 1 ผลการสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านสุขภาวะทางจิตวิญญาณ.....	99
ตอนที่ 2 ผลการวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ	105
ข้อจำกัดของการศึกษา.....	107
ข้อเสนอแนะ.....	107
ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้.....	107
ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป.....	108
บรรณานุกรม.....	110
บรรณานุกรมรายงานการวิจัยที่นำมาสังเคราะห์.....	119
ภาคผนวก.....	123
ภาคผนวก ก เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย.....	124
แบบบันทึกข้อมูลรายงานผลการวิจัย.....	125
คู่มือลงรหัส.....	128
ภาคผนวก ข ตารางแสดงคุณลักษณะของข้อมูลงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์.....	130
ประวัติย่อผู้วิจัย.....	147

บัญชีตาราง

ตาราง	หน้า
1 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามเพศของผู้วิจัย วุฒิการศึกษาของ ผู้วิจัย จำนวนผู้วิจัย และปีที่ทำวิจัยเสร็จ.....	54
2 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามระดับของงานวิจัย ลิขสิทธิ์ และทุน สนับสนุนการวิจัย.....	56
3 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามประเภทงานวิจัย.....	57
4 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามการระบุประเด็นปัญหาหรือคำถาม การวิจัย.....	58
5 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	58
6 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามสมมติฐานในการวิจัย.....	59
7 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามประชากรและกลุ่มตัวอย่าง.....	60
8 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามวิธีการสุ่มตัวอย่าง.....	61
9 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามเครื่องมือวิจัย.....	62
10 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามคุณภาพเครื่องมือวิจัยเชิงคุณภาพ....	63
11 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามคุณภาพเครื่องมือวิจัยเชิงปริมาณ.....	63
12 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามวิธีวิเคราะห์ข้อมูล.....	64
13 จำนวนงานวิจัยเกี่ยวกับการนิยามความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณจำแนก ตามประเภทงานวิจัย.....	66
14 จำนวนงานวิจัยเกี่ยวกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณจำแนก ตามประเภทงานวิจัย.....	75
15 ข้อค้นพบของงานวิจัยเชิงปริมาณเกี่ยวกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทาง จิตวิญญาณ.....	77
16 ข้อค้นพบของงานวิจัยเชิงคุณภาพเกี่ยวกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทาง จิตวิญญาณ.....	78
17 จำนวนงานวิจัยเกี่ยวกับการสร้างเครื่องมือและการประเมินสุขภาวะทาง จิตวิญญาณจำแนกตามประเภทงานวิจัย.....	85
18 จำนวนงานวิจัยเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณจำแนกตาม ประเภทงานวิจัย.....	88

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงเข้าสู่วัฒนธรรมบริโภคนิยมและลัทธิปัจเจกบุคคลอย่างรวดเร็ว และดูเหมือนว่ายิ่งพยายามพัฒนาตามแนวคิดเหล่านี้เท่าไรก็ยิ่งเกิดปัญหาใหม่ ๆ มากขึ้น เนื่องจากสังคมไทยมีการรับเอาส่วนบกพร่องเหล่านี้มาจนเป็นการซ้ำเติมปัญหาด้านต่าง ๆ ให้หนักขึ้น ทำให้ระบบคุณค่าที่ดีงามของคนไทยลดลง สะท้อนออกมาในรูปของสภาพสังคมและเศรษฐกิจที่แย่ลงทุกขณะ ส่งผลกระทบเป็นวงกว้างในทุกมิติของชีวิตและทุกระดับไม่ว่าจะเป็นระดับปัจเจกบุคคล สังคม สถาบัน และระดับชาติ โดยเฉพาะผลกระทบที่มีต่อมิติทางจิตวิญญาณที่บุคคลแสดงออกมาในรูปของการเบียดเบียนตนเอง ได้แก่ การติดยาเสพติด การฆ่าตัวตาย ตลอดจนการแสดงออกมาในรูปของการเบียดเบียนผู้อื่น การใช้ความรุนแรง การแสวงหาประโยชน์ และการเลือกปฏิบัติต่อผู้อื่น จนกลายเป็นปัญหาสังคม วิกฤตทางจิตวิญญาณดังกล่าวเป็นผลสะท้อนมาจากจิตวิญญาณอันไร้ที่พึ่งพิง ทำให้เกิดความรู้สึกสิ้นหวังในชีวิต กระทั่งต้องแสวงหาความสุขเฉพาะหน้า ปัญหาดังกล่าวก่อให้เกิดความทุกข์ ความไม่สบายกาย ไม่สบายใจแก่บุคคลในทุกระดับ สังคมจึงได้หันมาให้ความสนใจความสุขแบบองค์รวม นั่นคือการมีความสุขที่ยั่งยืนจะต้องมีสุขภาวะที่ดีครบทั้ง 4 มิติ ได้แก่ สุขภาวะทางกาย สุขภาวะทางจิต สุขภาวะทางสังคม และสุขภาวะทางจิตวิญญาณ โดยมองเห็นสุขภาวะทางจิตวิญญาณเป็นมิติที่สำคัญที่บูรณาการความเป็นองค์รวมของกาย จิตใจ และสังคมของบุคคลและชุมชนให้สอดคล้องประสานเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน (วิพุธ พูลเจริญ. 2544: 34-38)

ในราวทศวรรษที่ผ่านมาได้มีการตื่นตัวต่อเรื่องจิตวิญญาณของชีวิตทั้งในไทยและต่างประเทศ และองค์การอนามัยโลกได้ประชุมสมัชชาเมื่อปี ค.ศ.1998 และได้เสนอแนวคิดใหม่เกี่ยวกับสุขภาพที่ว่า สุขภาพคือ สุขภาวะที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ (Health is complete physical mental social and spiritual well-being) สำหรับสังคมไทยได้มีการขยายกรอบการพิจารณาสุขภาพด้วยเช่นกัน ดังปรากฏในมาตรา 3 ของพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550 ซึ่งมีการพิจารณาสุขภาพให้ครอบคลุมไปถึงมิติทางจิตวิญญาณ แต่มีการกำหนดคำศัพท์ที่ใช้แตกต่างออกไป โดยมีการให้ความหมาย “สุขภาพ” ว่า “ภาวะของมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิตใจ ทางปัญญา และทางสังคม เชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมอย่างสมดุล” คำจำกัดความภายใต้กรอบแนวคิดใหม่นี้ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง สำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ซึ่งเดิมได้กำหนดนิยามของคำว่า “สร้างเสริมสุขภาพ” ในมาตรา 3 ของพระราชบัญญัติกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ พ.ศ. 2544 ไว้ครอบคลุมเพียง 3 มิติเท่านั้น คือ สุขภาวะทางกาย จิต และสังคม แต่ในแผนหลักของ สสส. พ.ศ. 2552-2554 นั้น ได้กำหนด

วิสัยทัศน์ให้ “คนไทยมีสุขภาพดีครบใน 4 มิติ ได้แก่ กาย จิต สังคม และปัญญา” นอกจากนี้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 10 (2550-2554) ก็ได้ให้ความสนใจในประเด็นดังกล่าวด้วยเช่นกัน โดยมองการพัฒนาศักยภาพคนในทุกมิติ ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ และสติปัญญา และให้ความสำคัญในการเสริมสร้างภูมิคุ้มกันทางจิตใจ และการปลูกฝังศีลธรรมพื้นฐาน อันนำไปสู่ “สังคมแห่งศีลธรรมความดี” ที่มีความสมดุลระหว่าง “โลกวัตถุ” กับ “จิตวิญญาณ” และมีความสันติสุข พร้อมไปกับการพัฒนาคนให้มีปัญญาหรือความรอบรู้ นำไปสู่ “สังคมแห่งการเรียนรู้” อันจะเป็นภูมิคุ้มกันให้คนมีความรอบรู้เท่าทัน และพร้อมเผชิญต่อการเปลี่ยนแปลงที่อาจเกิดขึ้นทั้งจากภายในและภายนอกได้

การขยายกรอบแนวคิดดังกล่าว ทำให้เกิดกระแสดความสนใจในเรื่องของสุขภาวะทางจิตวิญญาณ หรือสุขภาวะทางปัญญาเป็นอย่างมาก วิพุธ พูลเจริญ (2544: 38) เห็นว่าสุขภาวะทางจิตวิญญาณเป็นสุดยอดของสุขภาวะทั้งหมด เพราะจิตวิญญาณเป็นสิ่งสำคัญที่จะช่วยยึดกุมสุขภาวะในมิติอื่นๆ ให้ปรับตัวประสานกันอย่างครอบคลุม และครบถ้วนทั้งในระดับปัจเจกชน และในระดับสังคมสาธารณะ หากขาดสุขภาวะทางจิตวิญญาณแล้วก็เป็นที่ยากที่สุขภาวะองค์รวมจะบังเกิดขึ้นได้ ประเวศ วะสี (2551) ก็ให้ความเห็นสอดคล้องกันว่า สุขภาวะทางปัญญาเกิดจากการเรียนรู้ที่ทำให้รู้รอบ รู้เท่าทันสรรพสิ่ง เรียนรู้ให้ทำเป็น เรียนรู้เพื่อการอยู่ร่วมกัน และการเรียนรู้เพื่อบรรลุอิสรภาพ การเรียนรู้ดังกล่าวทำให้เกิดสุขภาวะทางกาย จิต สังคม และปัญญา รวมกันเป็นสุขภาวะที่สมบูรณ์ กล่าวคือ ปัญญานั้นถือเป็นศูนย์กลาง ถ้าปราศจากปัญญา สุขภาวะทางกาย จิต สังคมก็เป็นไปไม่ได้

ด้วยตระหนักว่าสุขภาวะทางจิตวิญญาณ หรือสุขภาวะทางปัญญามีความสำคัญในฐานะที่เป็นทางออกของปัญหา และหนทางแก้ทุกข์ที่คนไทยส่วนใหญ่เผชิญอยู่ อีกทั้งยังเป็นแนวทางในการพัฒนาทั้งในระดับปัจเจกบุคคล ระดับสังคม และระดับประเทศ จึงมีหลายหน่วยงานที่ดำเนินงานเกี่ยวกับการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ หรือสุขภาวะทางปัญญาอย่างต่อเนื่อง ทั้งในรูปแบบของการวิจัยเพิ่มองค์ความรู้ และการจัดโครงการเพื่อพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ หรือสุขภาวะทางปัญญา เช่น สำนักงานกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) ที่ได้รับเริ่มให้การสนับสนุนการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ หรือสุขภาวะทางปัญญา โดยได้ดำเนินโครงการต่าง ๆ มาแล้วระยะหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีมูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์ (มสส.) ที่มีแผนงานพัฒนาจิตเพื่อสุขภาพ และเครือข่ายพุทธิกาที่ดำเนินโครงการสร้างเสริมสุขภาวะทางปัญญา (สุขแท้ด้วยปัญญา) โดยจัดกิจกรรม และสนับสนุนทุนให้บุคคลทั่วไปมีส่วนร่วมจัดโครงการ ซึ่งได้ดำเนินงานอย่างเป็นรูปธรรม อันถือได้ว่าที่ผ่านมามีผู้สนใจประเด็นนี้อย่างต่อเนื่อง ดังนั้น สังคมไทยจึงมีองค์ความรู้ดังกล่าวอยู่แล้วจำนวนหนึ่ง ผู้วิจัยพิจารณาเห็นควรที่จะสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณที่มีอยู่ในสังคมไทย การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้จึงถือเป็นการวิจัยงานวิจัย (meta research) โดยอาศัยกรอบความเข้าใจเรื่องญาณวิทยา(epistemology) มาช่วยทำให้ได้องค์ความรู้ด้านสุขภาวะทางจิตวิญญาณที่ครอบคลุมในทุกมิติ การวิจัยในครั้งนี้มุ่งสังเคราะห์ความรู้เชิงคุณภาพโดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา

(content analysis) เพื่อศึกษาสถานะองค์ความรู้ด้านสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ตลอดจนถึงการสังเคราะห์สาระสำคัญขององค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยในประเด็นต่างๆ ได้แก่ การนิยามความหมาย (รวมถึงความสอดคล้องและความแตกต่างระหว่างความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณ สุขภาวะทางปัญญา สุขภาวะทางจิตปัญญา และจิตตปัญญา) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ การสร้างเครื่องมือและการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ และแนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ผู้วิจัยหวังว่าผลสำเร็จของงานจะเป็นประโยชน์สำหรับบุคคลที่สนใจศึกษาและพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบริบทของสังคมไทยต่อไป

คำถามการวิจัย

ในการวิจัยเพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบริบทของสังคมไทยนี้ ผู้วิจัยมุ่งหาคำตอบเพื่อให้ทราบถึงสถานะองค์ความรู้เกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบริบทของสังคมไทย ตลอดจนแนวทางในการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ดังนั้นผู้วิจัยจึงกำหนดคำถามหลักในการสังเคราะห์งานวิจัย (synthesis questions) ไว้ดังนี้

1. คุณลักษณะของงานวิจัยเป็นอย่างไร เช่น เพศของผู้วิจัย วุฒิการศึกษา ทูสนับสนุนการวิจัย ปีที่พิมพ์ ประเภท ระดับการศึกษาที่ทำการวิจัย ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง และวิธีวิทยาในการศึกษา เป็นต้น
2. องค์ความรู้หรือข้อค้นพบเกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณเป็นอย่างไร
 - 2.1 มีการนิยามความหมายว่าอะไร
 - 2.2 มีปัจจัยใดที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ
 - 2.3 จะสร้างเครื่องมือและประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณได้อย่างไร
 - 2.4 มีแนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบริบทของสังคมไทย
2. เพื่อวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณสำหรับคนไทย

ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตด้านประชากร

ในการสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านสุขภาวะทางจิตวิญญาณนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการสังเคราะห์ความรู้เชิงคุณภาพ ประชากรที่ใช้ในการศึกษาคือรายงานการวิจัยในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งที่เป็นรายงานการวิจัย และวิทยานิพนธ์ ปริญญานิพนธ์ และการศึกษาอิสระฉบับสมบูรณ์ของนักวิจัย นักวิชาการ อาจารย์ นิสิต นักศึกษา ระดับบัณฑิตศึกษา ทั้งงานวิจัยเชิงคุณภาพและปริมาณซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณในช่วงปี พ.ศ. 2543 – 2553 จำนวนไม่น้อยกว่า 70 เรื่อง

ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีการกำหนดขอบเขตด้านเนื้อหาในการคัดเลือกงานวิจัยมาสังเคราะห์ โดยรายงานการวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ต้องมีเนื้อหาสอดคล้องเชื่อมโยงกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ และมีข้อค้นพบเกี่ยวกับการนิยามความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ การสร้างเครื่องมือและประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ อีกทั้งงานวิจัยดังกล่าวต้องทำการศึกษาในบริบทของสังคมไทย และศึกษาในกลุ่มประชากรไทยที่นับถือศาสนาพุทธ

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. การสังเคราะห์องค์ความรู้ หมายถึง การรวบรวมผลงานวิจัย วิทยานิพนธ์ ปริญญานิพนธ์ และการศึกษาอิสระระดับปริญญาโทและปริญญาเอกของนักวิจัย นักวิชาการ อาจารย์ นิสิต นักศึกษา ตั้งแต่ปีพ.ศ. 2543 - 2553 ที่ศึกษาประเด็นด้านสุขภาวะทางจิตวิญญาณหรือประเด็นที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ เพื่อนำมาจำแนกส่วนย่อยของข้อมูลหรือเนื้อหา และนำส่วนย่อยดังกล่าวมาจัดเป็นหมวดหมู่ และบูรณาการเพื่อหาข้อสรุปใหม่ที่มีความชัดเจนยิ่งขึ้น ด้วยวิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) และการตีความ (interpretative approaches) โดยอาศัยกรอบความเข้าใจเรื่องญาณวิทยา (epistemology)

2. สุขภาวะทางจิตวิญญาณ หมายถึง ความผาสุกอันเกิดจากการมีจิตใจสูง หรือจิตสัมผัสกับสิ่งที่มีคุณค่าสูงสุด ทำให้เกิดความหวัง ความเชื่อมั่นศรัทธา มีเป้าหมายในชีวิต มีการปฏิบัติในสิ่งที่ดีงาม ด้วยความมีเมตตา กรุณา ไม่เห็นแก่ตัว มีความเสียสละ และยินดีในการที่ได้มองเห็นความสุขหรือความสำเร็จของบุคคลอื่น

3. องค์ความรู้เกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ หมายถึง ข้อค้นพบที่ได้จากงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ความผาสุกทางจิตวิญญาณ สุขภาวะทางปัญญา จิตปัญญา และจิตตปัญญาศึกษา ซึ่งอาจจะเป็นการศึกษาในเชิงวิเคราะห์-สังเคราะห์ความหมาย ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ การสร้างเครื่องมือและการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ และการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

4. สถานะองค์ความรู้ หมายถึง สภาพขององค์ความรู้ที่เป็นอยู่ และความเปลี่ยนแปลงไปขององค์ความรู้ในช่วงเวลาที่ศึกษา

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับการวิจัย

1. ได้ทราบสถานะองค์ความรู้ด้านสุขภาวะทางจิตวิญญาณในประเทศไทย ซึ่งจะเป็นข้อมูลพื้นฐานในการกำหนดหัวข้อวิจัยต่อไปในประเด็นที่ยังขาดความสมบูรณ์
2. ได้ทราบความหมาย และการให้ความหมาย ตลอดจนคุณลักษณะและองค์ประกอบของสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบริบทของสังคมไทย อันจะเป็นแนวทางในการสร้างและพัฒนาเครื่องมือประเมินและตัวชี้วัดสุขภาวะทางจิตวิญญาณสำหรับคนไทยต่อไป
3. ได้ทราบแนวทางในการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณสำหรับคนไทย อันจะนำไปสู่การกำหนดแผนหรือออกแบบกิจกรรมเพื่อพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณสำหรับคนไทยต่อไป

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และได้นำเสนอตามหัวข้อต่อไปนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับการสังเคราะห์งานวิจัยและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
2. แนวคิดเกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
3. แนวคิดญาณวิทยากับการวิจัย

1. แนวคิดเกี่ยวกับการสังเคราะห์งานวิจัยและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในอดีตปริมาณงานวิจัยยังมีไม่มากนัก นักวิจัยมักบูรณาการองค์ความรู้ซึ่งเป็นข้อค้นพบของงานวิจัยต่าง ๆ โดยการอ่านรายงานการวิจัย แล้วจับประเด็นที่เน้นผลสรุปของงานวิจัยออกมาบรรยาย ซึ่งในกรณีที่งานวิจัยมีไม่มาก การใช้วิธีการบรรยายสามารถกระทำได้ แต่ในกรณีที่งานวิจัยมีจำนวนมากหรืองานวิจัยเกี่ยวข้องกับตัวแปรจำนวนมาก จำเป็นที่จะต้องทำการสังเคราะห์งานวิจัย ในส่วนนี้เป็นการทบทวนแนวคิดเกี่ยวกับการสังเคราะห์งานวิจัย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

1.1 ความหมายของการสังเคราะห์งานวิจัย

“การสังเคราะห์” (synthesis) เป็นการนำหน่วยย่อย ๆ หรือส่วนต่าง ๆ มาประกอบให้เป็นเนื้อเรื่องเดียวกัน โดยไม่เคยมีการนำสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้รวมเข้าด้วยกันมาก่อน ซึ่งการสังเคราะห์จำแนกได้เป็น 3 ประเภท (อุทุมพร จามรมาน. 2531ข: 1) ได้แก่

1. การสังเคราะห์จนได้ผลผลิต โดยอาศัยหน่วยย่อย ๆ ของการสื่อความหมายได้แก่ การพัฒนาการสื่อความหมาย การพูด การบอกภาษาท่าทาง ความรู้สึก ประสบการณ์ ให้ผู้อื่นได้ทราบหรือเข้าใจได้ การวัดการสังเคราะห์ระดับนี้ได้จากการพิจารณางานเขียนที่สามารถเรียบเรียงหรือเล่าประสบการณ์ส่วนตัว ได้อย่างมีประสิทธิภาพ
2. การสังเคราะห์จนได้ผลผลิตจากการวางแผนงาน หรือจากข้อเสนอเพื่อให้นำไปปฏิบัติ ได้แก่ การพัฒนาแผนการทำงาน หรือการพัฒนาแนวความคิดแต่ละคนจนถึงขั้นนำไปปฏิบัติ เช่น ผลการประชุมวางแผนแล้วนำไปใช้จนเกิดผลสำเร็จ
3. การสังเคราะห์สิ่งที่เป็นนามธรรมมากขึ้น ได้แก่ ความสามารถจัดความสัมพันธ์ของสิ่งที่เป็นนามธรรม เพื่อจำแนกหรืออธิบายปรากฏการณ์ต่าง ๆ หรือการเชื่อมโยงแนวความคิดของผู้ทรงคุณวุฒิเข้าด้วยกันเพื่อจะอธิบายปัญหาหรือการเชื่อมโยงทฤษฎีจนได้ข้อค้นพบใหม่ทางคณิตศาสตร์

สำหรับ “การสังเคราะห์งานวิจัย” (research synthesis) นั้น หมายถึง เทคนิควิธีการวิจัยตามระเบียบวิธีการทางวิทยาศาสตร์ที่นำผลการวิจัยจากหลาย ๆ งานวิจัยที่ศึกษาในประเด็นปัญหาวิจัยเดียวกันมาศึกษาหาข้อเท็จจริงเพื่อตอบปัญหาใดปัญหาหนึ่ง โดยวิเคราะห์ตีความข้อมูล ซึ่งอาจทำด้วยวิธีการเชิงปริมาณ หรือวิธีการเชิงคุณภาพ และนำเสนอข้อสรุปที่ได้จากข้อค้นพบของงานวิจัยเหล่านั้นอย่างมีระบบ ทำให้ได้คำตอบของปัญหาวิจัยที่ต้องการซึ่งมีลักษณะที่กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้นตลอดจนนำไปสู่การสร้างทฤษฎีใหม่ ๆ (Cooper. 1998: 4; Thorne; et al. 2004; นงลักษณ์ วิรัชชัย. 2530; 2542: 33-34)

1.2 ประเภทของการสังเคราะห์งานวิจัย

การสังเคราะห์งานวิจัยสามารถดำเนินการได้ใน 2 ลักษณะ ดังนี้

1. การสังเคราะห์งานวิจัยเชิงปริมาณ (quantitative synthesis) อุทุมพร จามรมาน (2527: 59; 2531ข: 3) ได้อธิบายถึงการสังเคราะห์งานวิจัยเชิงปริมาณว่า เป็นการสังเคราะห์สิ่งที่เป็นนามธรรมโดยใช้วิธีการที่มีระบบความรู้ หลักการ และระเบียบวิธีทางสถิติ มาวิเคราะห์ผลการวิจัยหาข้อสรุปอย่างเป็นระบบ เพื่อประโยชน์ในการเปรียบเทียบ สรุปอ้างอิง การสังเคราะห์เชิงปริมาณจึงเป็นการวิเคราะห์ตัวเลขหรือค่าสถิติที่ปรากฏในงานวิจัยทั้งหลาย การสังเคราะห์เชิงปริมาณจึงเป็นการวิเคราะห์ผลการวิเคราะห์ (analysis of analysis) หรือการวิเคราะห์เชิงผสมผสาน (integrative analysis) หรือการวิจัยงานวิจัย (research of research) นั่นเอง ซึ่งเทคนิควิธีหนึ่งที่นิยมกันมากในปัจจุบันคือ การวิเคราะห์อภิมาน (meta-analysis) อันเป็นเทคนิคการสังเคราะห์ที่ใช้กระบวนการทางสถิติเข้ามาช่วยในการสังเคราะห์ การสังเคราะห์ด้วยวิธีนี้จะแก้ปัญหาการสังเคราะห์ หรือสรุปผลงานวิจัยที่ตอบปัญหาเดียวกันแต่ผลการวิจัยมีทั้งสอดคล้องและขัดแย้งกัน ดังนั้นจึงใช้วิธีการทางสถิติที่เชื่อถือได้มาวิเคราะห์นั่นเอง อย่างไรก็ตาม งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ต้องเป็นงานวิจัยที่มีข้อมูลทางสถิติที่เพียงพอต่อการสังเคราะห์จึงจะสามารถดำเนินการได้

2. การสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพ หรือเชิงคุณลักษณะ หรือเชิงบรรยาย (qualitative synthesis) เป็นการรวบรวมเรื่องราวต่าง ๆ เข้าด้วยกันแล้วบรรยายสรุปออกมาเป็นเรื่องราวที่เรียบเรียงอย่างต่อเนื่อง ผสมกลมกลืนกัน ตามเนื้อหาหรือประเด็นปัญหาการวิจัย เพื่อให้เห็นว่า การวิจัยปัญหาที่นำมาสังเคราะห์นั้น มีการทำวิจัยอะไรในเรื่องนั้นหรือประเด็นนั้นแล้วบ้าง ทำกับกลุ่มใดเป้าหมายใด ใช้วิธีการวิจัยอย่างไร ได้ผลอย่างไร ผลการวิจัยเรื่องใดสอดคล้องสัมพันธ์กันหรือขัดแย้งกันบ้าง และหาข้อสรุปให้ได้ว่า มีปัญหาหรือประเด็นปัญหาใดที่ได้ข้อสรุปอันเป็นข้อยุติแน่นอนแล้ว และปัญหาหรือประเด็นปัญหาใดที่ยังไม่สามารถสรุปเป็นข้อยุติที่แน่นอนได้ การสังเคราะห์งานวิจัยแบบนี้ต้องอาศัยผู้เชี่ยวชาญในเรื่องนั้น ๆ เป็นผู้ดำเนินการและส่วนใหญ่พบในรายงานการวิจัยบทที่ว่าด้วยเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง (review of literature) การสังเคราะห์เชิงคุณภาพถือว่าเป็นรูปแบบการสังเคราะห์งานวิจัยในระยะเริ่มแรก และเป็นวิธีการของนักวิจัยทางประวัติศาสตร์ และมานุษยวิทยาซึ่งมักใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงบรรยาย สำหรับลักษณะการนำ

ผลการวิจัยมารวมกันในการสังเคราะห์งานวิจัยนั้นมีหลายลักษณะ คือ 1) การนำบทคัดย่อหรือข้อสรุปงานวิจัยแต่ละเรื่องมาจัดเรียงต่อเนื่องกัน โดยประเด็นที่นำมาสรุปเข้าด้วยกันมักจะครอบคลุมถึงตัวแปรที่ทำการวิจัย วัตถุประสงค์การวิจัย สมมุติฐานการวิจัย วิธีดำเนินการวิจัย และผลที่ค้นพบในการวิจัย 2) การสังเคราะห์งานวิจัย โดยเน้นการอ่านรายงานการวิจัยจนเกิดความเข้าใจในผลการวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ เพื่อให้ได้ความรู้หรือข้อสรุปที่ได้จากการสังเคราะห์ว่า ใคร ทำอะไร ที่ไหน ได้ผลว่าอย่างไร นอกจากนี้ อุมพร จามรمان ยังได้อธิบายว่าข้อมูลเชิงคุณลักษณะในการวิจัยมี 2 ชนิด คือ ข้อมูลเชิงคุณลักษณะที่เป็นการบรรยายสภาพการณ์ ลักษณะความรู้สึก ความรู้ความสามารถของคน สัตว์ สิ่งของ ปรากฏการณ์ ส่วนอีกชนิดหนึ่งคือ ข้อมูลเชิงคุณลักษณะที่จัดกระทำในรูปตัวเลข เช่น ความสามารถที่จัดกระทำในรูปคะแนนทดสอบ ความรู้ที่จัดกระทำในรูปค่า ซึ่งข้อมูลทั้งสองนี้มีวิธีวิเคราะห์ที่แตกต่างกัน (อุมพร จามรมาน. 2531ก: 1; 2531ข: 3-8) การสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพยังสามารถดำเนินการได้หลายวิธี เช่น การสังเคราะห์ห่อภิมาณเชิงคุณภาพ (qualitative meta-synthesis) (Sandelowski; & Barroso. 2007) การวิจัยชาติพันธุ์วรรณนาห่อภิมาณ (meta-ethnography) (Noblit; & Hare. 1988) เป็นต้น

1.3 ขั้นตอนการดำเนินการสังเคราะห์งานวิจัย

การดำเนินการสังเคราะห์งานวิจัยนั้นสามารถดำเนินการเป็นขั้นตอนดังนี้ (Cooper. 2010: 11-15)

1. การกำหนดปัญหาของการสังเคราะห์งานวิจัย
2. การค้นหาเอกสารงานวิจัย
3. การรวบรวมข้อมูลจากผลงานวิจัย
4. การประเมินคุณภาพของผลงานวิจัย
5. การวิเคราะห์และสังเคราะห์ผลของงานวิจัย
6. การตีความเอกสาร
7. การนำเสนอผลการสังเคราะห์งานวิจัย

งลักษณ์ วิรัชชัย (2542: 39) ยังอธิบายถึงขั้นตอนการสังเคราะห์งานวิจัยไว้ว่า ไม่ว่าจะเป็นการสังเคราะห์งานวิจัยแบบใด ก็ล้วนมีขั้นตอนและวิธีการดำเนินงานอันประกอบด้วย 1) การกำหนดจุดมุ่งหมายของการสังเคราะห์ 2) การกำหนดลักษณะ ประเภท และแหล่งของเอกสารที่ต้องการ 3) การสืบค้น คัดเลือก และจัดหาเอกสาร 4) การศึกษาเอกสารอย่างพิถีพิถัน 5) การสังเคราะห์ผลการศึกษา และ 6) การเสนอรายงานการสังเคราะห์

ด้วยธรรมชาติของวิทยาศาสตร์นั้นมีการกำหนดให้ต้องมีการสะสมข้อความรู้จากการวิจัยในอดีตและมีการเชื่อมโยงความรู้ในอดีตกับความรู้ใหม่ที่ได้จากการวิจัย ข้อกำหนดดังกล่าวทำให้นักวิจัยต้องสังเคราะห์งานวิจัยนั่นเอง (งลักษณ์ วิรัชชัย. 2542: 39) สำหรับการวิจัยครั้งนี้มุ่งเน้นการหาคำตอบในเชิงคุณภาพ ดังนั้น ผู้วิจัยจึงเลือกการวิจัยห่อภิมาณเชิงคุณภาพ (qualitative

meta research) เป็นวิธีวิทยาหลักของการวิจัยซึ่งมุ่งเน้นการวิเคราะห์ชุดข้อมูลเชิงคุณภาพของงานวิจัยเชิงประจักษ์ซ้ำ (Weed. 2005) วิธีการนี้สามารถใช้ได้กับการสังเคราะห์งานวิจัยทั้งงานวิจัยเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา การวิจัยอภิมานเชิงคุณภาพนั้นเป็นงานที่อาศัยการตีความในการวิเคราะห์ข้อมูล โดยการนำเอางานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์แปลความเทียบกัน ซึ่งการแปลความนั้นหมายถึงการอธิบายเชิงเปรียบเทียบหรือการอธิบายเชิงวิเคราะห์ (อดุลย์ วงศ์วีคุณ. 2543) ดังนั้น การวิเคราะห์และสังเคราะห์งานวิจัยจึงมีแนวคิดในการตีความ (interpretivism) เป็นแนวคิดหลัก ซึ่ง ชาย โพธิ์สีตา (2552: 91) อธิบายว่าแนวการตีความ (interpretivism) นี้ ให้ความสำคัญแก่การตีความเพื่อทำความเข้าใจความหมายของพฤติกรรมหรือปรากฏการณ์ที่ศึกษาว่ามนุษย์สร้างความหมายที่ตนประสบให้ปรากฏการณ์ และตีความสิ่งต่างๆ ในชีวิตประจำวันของตนอย่างไร การตีความถือว่าความหมายนั้นขึ้นอยู่กับบริบท ซึ่งรวมถึงบริบทของสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมอื่นๆ ด้วย ดังนั้นในการวิจัย ผู้วิจัยจะต้องให้ความสำคัญแก่บริบทของการกระทำหรือของปรากฏการณ์ที่ศึกษาอย่างเพียงพอ จึงจะเข้าใจความหมายของสิ่งนั้นอย่างสมบูรณ์

วิธีการตีความ (interpretative approaches) ถือว่าเป็นวิธีการหลักวิธีหนึ่งที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ซึ่งมีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้ (Berge. 2007)

1.4 วิธีการตีความ (Interpretative Approaches)

วิธีการตีความนี้ นักวิจัยเน้นความสำคัญที่การกระทำทางสังคมและการกระทำของมนุษย์เป็นเนื้อหาสาระหรือบริบท กล่าวคือ การกระทำของมนุษย์นั้นถูกมองว่าเป็นรูปแบบการแสดงออกทางสัญลักษณ์ของความหมาย ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และการสังเกตจะถูกคัดเลือกหรือถ่ายทอดในการเขียนบริบทเพื่อการวิเคราะห์ การจะตีความบริบทอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับกรอบทฤษฎีที่นักวิจัยนำมาใช้ ดังนั้น นักวิจัยตามแนวทางปรากฏการณ์วิทยา จะไม่เห็นด้วยกับการสรุปข้อมูลหรือการกำหนดกรอบข้อมูล โดยการเลือกหรือการทำให้สับสน นักวิจัยแนวปรากฏการณ์วิทยาพยายามที่จะไม่ไปอยู่เหนือหรือครอบคลุม หรือจับประเด็นสำคัญ ของเรื่องราวอย่างหนึ่ง ซึ่งวิธีการตีความนี้เป็นการหาความหมายเพื่อทำความเข้าใจการปฏิบัติจากความหมายและการกระทำต่าง ๆ (Berge. 2007)

การตีความนี้อาจทำได้ในหลายลักษณะ อันเป็นวิธีหรือหลักคิดตามกระบวนทัศน์ที่ใช้ ได้แก่ การตีความตามพยัญชนะ (literal interpretation) การตีความตามสัญลักษณ์ (symbolical interpretation) การตีความตามสำนวนภาษาหรืออรรถะ (idiomatic interpretation) การตีความตามเหตุผล (rational interpretation) และการตีความตามประเภทวรรณกรรม (literal-form interpretation) (การตีความตามกระบวนทัศน์. 2553: ออนไลน์)

สำหรับการสังเคราะห์งานวิจัยในเชิงคุณภาพนั้น นอกจากการวิเคราะห์ข้อมูลโดยอาศัยการตีความแล้ว ยังมีเทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาที่นิยมนำมาใช้กันอย่างกว้างขวางอีกด้วย ซึ่งมีรายละเอียดพอสังเขปดังนี้

1.5 เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis)

การวิเคราะห์เนื้อหาเป็นเทคนิคหนึ่งที่ยิมนำมาใช้ในการทำการสังเคราะห์งานวิจัยในเชิงคุณภาพ ซึ่งการวิเคราะห์เนื้อหานี้เป็นวิธีการที่เก่าแก่ที่ถูกนำมาใช้เป็นเครื่องมือในการศึกษา โดยเฉพาะสาขาวิชา มานุษยวิทยา สังคมศาสตร์ จิตวิทยา เป็นต้น เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาจึงได้มีการพัฒนาเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน อีกทั้งปัจจุบันเทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหายังได้รับความสนใจจากนักวิชาการมากยิ่งขึ้นด้วย (Baxter. 1991: 239; Krippendorff. 2004: 3-17)

1.5.1 ความหมายของการวิเคราะห์เนื้อหา

เบอร์เรลสัน (Berelson. 1952: 55) อธิบายความหมายของการวิเคราะห์เนื้อหาว่าเป็นเทคนิคการวิจัยอย่างหนึ่งเพื่อการบรรยายเนื้อหาสาระของการแสดงความรู้สึกในการสื่อสารอย่างมีวัตถุประสงค์ เป็นระบบ และสามารถอธิบายในเชิงปริมาณได้ด้วย ต่อมา โฮลสตี (Holsti. 1969: 14) ได้ให้ความหมายที่กว้างขึ้นว่า การวิเคราะห์เนื้อหา คือ เทคนิคใด ๆ ที่ใช้สรุปผลในการชี้บ่งลักษณะของข้อความอย่างมีวัตถุประสงค์และมีลักษณะ ภายใต้อำนาจให้นิยามของโฮลสตีนี้ การวิเคราะห์เนื้อหาจึงไม่ใช่เพียงแต่การวิเคราะห์ถ้อยคำเท่านั้น แต่ยังอาจเป็นการวิเคราะห์สิ่งอื่น ๆ ได้ด้วย เช่น การแปลความหมายของพฤติกรรมที่ได้จากการสังเกตในวิถีทัศน์ที่ทำการศึกษา การแปลความหมายจากภาพวาดของนักเรียน เป็นต้น (Stemler. 2001: 1) นอกจากนี้ นูเอนด์อร์ฟ (Neuendorf. 2002: 10) ให้ความหมายของการวิเคราะห์เนื้อหาว่า เป็นการวิเคราะห์ที่ลุ่มลึกโดยใช้การสรุปความ ดังนั้นอาจสรุปได้ว่า การวิเคราะห์เนื้อหาเป็นเทคนิคการวิจัยอย่างหนึ่งในการบรรยายสรุปเนื้อหาสาระอย่างมีวัตถุประสงค์และกำหนดขั้นตอนอย่างมีระบบ

1.5.2 ประเภทของการวิเคราะห์เนื้อหา

คริเพนดอร์ฟ (Krippendorff. 2004: 45-47) ได้กล่าวถึงเกณฑ์การวิเคราะห์เนื้อหา ซึ่งมีหลายประเภทขึ้นอยู่กับว่าจะใช้เกณฑ์ใดเป็นเกณฑ์ในการแบ่งประเภท ส่วนผู้วิเคราะห์จะเลือกการแบ่งประเภทแบบใดนั้นขึ้นอยู่กับว่ามีวัตถุประสงค์อะไรหรือนำไปใช้ประโยชน์ในด้านใด

ในอดีตมีผู้เสนอแนวคิดในการแบ่งประเภทของการวิเคราะห์ไว้หลายท่าน เช่น เจนิส (Janis. 1943; 1965) ได้จำแนกการวิเคราะห์เนื้อหาไว้ 3 แบบ ได้แก่ แบบอิงการปฏิบัติทั่วไป แบบอิงภาษา และแบบอิงสัญลักษณ์ ส่วน เบอร์เรลสัน (Berelson. 1952) จำแนกไว้เป็น 17 แบบ ได้แก่ การบรรยายแนวโน้มของเนื้อหาที่สื่อความหมาย การเสาะแสวงหาพัฒนาการ การหาความแตกต่าง ความไม่ลงรอย การเปรียบเทียบกับสื่อหรือระดับที่สื่อความหมาย การเปรียบเทียบ

กับวัตถุประสงค์ การวิเคราะห์โครงสร้าง การวิเคราะห์เพื่อนำไปใช้ประโยชน์ร่วมกับแบบสอบถาม ปลายเปิด การเปิดเผยเทคนิคการโฆษณา การวิเคราะห์ลักษณะที่ช่วยให้อ่านได้เข้าใจดีขึ้น การวิเคราะห์ลักษณะหรือสไตล์ การระบุความตั้งใจของผู้เขียน การวิเคราะห์ระดับทางจิตใจของกลุ่ม คน การปกป้องผลจากการโฆษณาในแง่กฎหมาย การสอดแนม การสะท้อนทัศนคติ ความสนใจ และค่านิยมของกลุ่ม การวิเคราะห์เป้าประสงค์ของกลุ่ม การบรรยายพฤติกรรมที่แสดงออก ด้าน สโตน และคนอื่นๆ (Stone; et al. 1966) ได้จำแนกไว้ 7 แบบตามสาขา คือ สาขาวิชาจิตเวช สาขา วิชาจิตวิทยา สาขาวิชาประวัติศาสตร์ สาขาวิชามานุษยวิทยา สาขาวิชาการศึกษา สาขาวิชา ปรัชญาและสาขาวิชาวิจารณ์วรรณกรรม และสาขาวิชาภาษาศาสตร์ นอกจากนี้ โฮลสติ (Holsti. 1969) จำแนกไว้ 3 แบบ ได้แก่ การวิเคราะห์หาลักษณะของการสื่อความหมาย การวิเคราะห์เชิง เหตุผล และการวิเคราะห์ผล และคริเพนดอร์ฟ (Krippendorff. 2004: 47) ได้จำแนกไว้ 6 แบบ ซึ่งแบ่งประเภทของการวิเคราะห์เนื้อหา ประกอบด้วย วิเคราะห์เนื้อหาแบบ วิเคราะห์เพื่อหา มาตรฐาน วิเคราะห์เนื้อหาดัชนีบางอย่าง วิเคราะห์เนื้อหาเพื่อหากลุ่มคำแบบต่างๆ วิเคราะห์เนื้อหา เพื่อหาความหมาย และวิเคราะห์เนื้อหาเพื่อหากระบวนการภายใน

1.5.3 องค์ประกอบของการวิเคราะห์เนื้อหา

แม้ว่าการวิเคราะห์เนื้อหาเป็นงานของผู้เชี่ยวชาญในเรื่องนั้น ๆ ก็ตาม แต่ การวิเคราะห์เนื้อหาจะต้องมีองค์ประกอบอื่นนอกเหนือจากผู้เชี่ยวชาญ คือ (อุทุมพร จามรمان. 2531ก: 11-13)

เนื้อหาที่จะวิเคราะห์ เนื้อหาในที่นี้ไม่จำเป็นต้องอยู่ในรูปเอกสาร สิ่งพิมพ์ เสมอไป แต่อาจอยู่ในรูปแบบอื่นก็ได้ เช่น รูปภาพ การ์ตูน ละคร เพลง การโฆษณา फिल्म ภาพยนตร์ บทคำพูด คำกล่าว หลักฐานทางประวัติศาสตร์ การสนทนา

วัตถุประสงค์ในการวิเคราะห์เนื้อหา การวิเคราะห์เนื้อหาที่มีวัตถุประสงค์ใหญ่ๆ อยู่ 3 ประการ คือ 1) เพื่อสรุปข้อมูล 2) เพื่อหารูปแบบหรือความสัมพันธ์ภายใน 3) เพื่อหารูปแบบ หรือความสัมพันธ์ภายนอก

หน่วยในการวิเคราะห์ ในการวิเคราะห์เนื้อหา ผู้วิเคราะห์ต้องมีความ กระจ่างในเรื่องหน่วยที่วิเคราะห์ว่าเป็นหน่วยแบบใด โดยปกติหน่วยในการวิเคราะห์เนื้อหามี 3 ประการ คือ 1) หน่วยจากการสุ่ม ซึ่งได้มาจากการสังเกต หรือการสัมผัส แต่ละหน่วยนั้นมี ลักษณะที่เป็นอิสระต่อกัน เช่น ประโยคแต่ละประโยคถือเป็น 1 หน่วย 2) หน่วยจากการบันทึก ซึ่ง เป็นการจัดกระทำข้อมูลจากการสุ่มมาอยู่เป็นกลุ่ม เป็นพวก 3) หน่วยจากเนื้อหา ซึ่งเป็นการ รวบรวมหน่วยจากการบันทึกมาจัดกลุ่มอีกทีหนึ่ง

การสุ่มตัวอย่างและประชากร ในการวิเคราะห์เอกสารนั้นจะต้องเกี่ยวข้องกับ ปริมาณของสิ่งที่นำมาวิเคราะห์มากมาย ดังนั้น นักวิเคราะห์จึงต้องรู้จักการสุ่มเอกสารออกมา วิเคราะห์ โดยใช้ความรู้ความสามารถจำแนกสิ่งที่เกี่ยวข้องที่จะทำการวิเคราะห์ออกจากสิ่งที่ไม่

เกี่ยวข้องและหลังจากได้ปริมาณสิ่งที่วิเคราะห์ออกมา แล้วทำการสุ่มเนื้อหาสาระสิ่งที่วิเคราะห์ออกมาเท่าที่เวลาและงบประมาณอำนวยให้

1.5.4 วิธีวิเคราะห์เนื้อหา

วิธีวิเคราะห์เนื้อหา มี 2 ขั้นตอน คือ ขั้นแรกทำการแปลภาษาเป็นข้อมูล จากนั้นทำการแปลข้อมูลเป็นตัวเลข ซึ่งแต่ละขั้นมีรายละเอียดในการดำเนินการดังนี้ (อุทุมพร จามรมาน. 2531ก: 13) คือ

1. การแปลภาษาเป็นข้อมูล จะทำได้ก็ต่อเมื่อผู้วิเคราะห์จับประเด็นที่ซ่อนอยู่ในเนื้อหาสาระได้อย่างชัดเจนเสียก่อน แล้วแยกเนื้อหาสาระออกเป็นส่วนย่อย ๆ การแยกเนื้อหาสาระออกเป็นส่วนย่อยๆ มีหลายแบบ เช่น แยกเป็นกลุ่มตามเนื้อหาหรือตัวแปร นอกจากนี้อาจแยกเป็นสาย (chain) เช่น เนื้อหาสาระที่เกิดขึ้นในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต นำมาจัดเรียงบนเส้นเดียวกัน หรือเนื้อหาสาระที่รุนแรงแตกต่างกันก็นำมาจัดเรียงกันตามความรุนแรงมากจนถึงน้อย เป็นต้น หรืออาจแยกเป็นวงกลมย่อย (loop) เนื้อหาสาระใดที่นำมาจัดพวกเข้าด้วยกันเป็นวง ๆ รวมถึงอาจแยกตามมิติ (มิติเดียวหรือมากกว่าหนึ่งมิติ) เช่น จัดกลุ่มตัวแปรตามบุคลิกของคน 5 แบบ ก็จะได้ 5 มิติ หรือจะจัดทำเป็นกิ่งก้านของต้นไม้ (trees) ซึ่งได้แก่ การจัดทำเป็นระเบียบแยกย่อยเป็นสายๆ เหมือนรากต้นไม้ เช่น การวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของเครือญาติ เป็นต้น

2. การแปลข้อมูลออกเป็นตัวเลข จะทำหลังจากที่วิเคราะห์เนื้อหาออกเป็นส่วนย่อยแล้ว การแปลข้อมูลจากส่วนย่อยเป็นตัวเลขสามารถทำได้ 2 แบบ คือ การแปลเป็นจำนวน (หรือความถี่) และการแปลเป็นค่าหรือคะแนน

1.5.5 ความเชื่อถือได้ของผลวิเคราะห์

อุทุมพร จามรมาน (2531ก: 14) อธิบายว่า การสังเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหามักอิงกับผู้วิเคราะห์เป็นส่วนใหญ่ ดังจะเห็นว่า ผลการวิเคราะห์เนื้อหาเดียวกันแต่ต่างคนวิเคราะห์มักให้คำตอบแตกต่างกัน ทั้งนี้ความคลาดเคลื่อนที่เกิดขึ้นอาจมาจากหลายแหล่ง เช่น ลักษณะและความสามารถของผู้วิเคราะห์ ความสมบูรณ์ของข้อมูล การสุ่มข้อมูลมาวิเคราะห์ วิธีการวิเคราะห์ และการจัดทำรายงาน ดังนั้น ความเชื่อถือได้ของผลวิเคราะห์จึงเป็นเรื่องที่นักวิเคราะห์ต้องคำนึงถึงความเชื่อถือได้ ในที่นี้จำแนกออกเป็นความเที่ยง (reliability) และความถูกต้องตรงประเด็น (validity) ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้ (Krippendorff. 2004: 211-338; อุทุมพร จามรมาน. 2531ก: 14-15; ชาย โพธิ์สีดา. 2552: 136-139)

ก. ความเที่ยงของผลการวิเคราะห์เนื้อหา (reliability) ความเที่ยงของผลการวิเคราะห์เนื้อหามีความหมาย 3 อย่างคือ 1) ความคงที่ 2) ความเหมือนเดิม และ 3) ความแม่นยำ ซึ่งทั้ง 3 อย่างนี้มีวิธีตรวจสอบต่างกัน ดังนี้

1) ความคงที่ (stability) เป็นความเที่ยงของผลการวิเคราะห์เนื้อหา ซึ่งแสดงว่าผลการวิเคราะห์นั้นจะไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา นั่นคือ

แม้ว่าจะทำการวิเคราะห์ผลซ้ำ ก็จะได้ผลวิเคราะห์เช่นเดิม การวิเคราะห์ผลที่ขาดความคงที่จะมีแหล่งความคลาดเคลื่อนมาจากผู้วิเคราะห์ที่มีความไม่แน่นอนในการพิจารณา วิเคราะห์ และสรุปความหมาย การตรวจสอบความคงที่ทำได้โดยการวิเคราะห์ซ้ำ แล้วเปรียบเทียบผลวิเคราะห์ทั้งสองครั้งว่าแตกต่างกันหรือเหมือนกัน (test-retest)

2) ความเหมือนเดิม (reproducibility) เป็นความเที่ยงของผลการวิเคราะห์เนื้อหาซึ่งแสดงว่า แม้มีผู้วิเคราะห์มากกว่า 1 คนขึ้นไป ทำการวิเคราะห์ข้อมูลเดียวกัน และดำเนินการภายใต้เงื่อนไขใดหรือในสถานที่ใดก็ตาม ผลการวิเคราะห์นั้นจะเหมือนกันหรือจะยังคงเหมือนเดิม การวิเคราะห์ผลที่ขาดความเหมือนเดิมนั้นจะมีแหล่งความคลาดเคลื่อนที่เกิดขึ้นจากความไม่คงเส้นคงวาของผู้วิเคราะห์แต่ละคน และความไม่สอดคล้องของผลวิเคราะห์ของผู้วิเคราะห์หลายคน เช่น ผู้วิเคราะห์ให้รหัสแตกต่างออกไปทั้ง ๆ ที่เป็นเรื่องเดียวกัน หรือผู้วิเคราะห์สองคนแปลเนื้อหาต่างกัน การตรวจสอบความเชื่อมั่นแบบนี้ทำได้โดยการตรวจสอบในทุกขั้นตอน (test-test)

3) ความแม่นยำ (accuracy) เป็นความเที่ยงของผลการวิเคราะห์เนื้อหาซึ่งแสดงว่าผลการวิเคราะห์นั้นมีความสอดคล้องกับเกณฑ์หรือข้อเท็จจริงของข้อมูลเหล่านั้น การวิเคราะห์ผลที่ขาดความแม่นยำนี้จะมีแหล่งความคลาดเคลื่อนมาจากความไม่คงเส้นคงวาของผู้วิเคราะห์แต่ละคน ความไม่สอดคล้องของผลวิเคราะห์ของผู้วิเคราะห์ด้วยกันเองและผลวิเคราะห์แตกต่างจากมาตรฐาน หรือเกณฑ์ที่ยอมรับกัน วิธีตรวจสอบความเชื่อมั่นแบบนี้คือ การตรวจสอบเกี่ยวกับเกณฑ์หรือมาตรฐานทุก ๆ ขั้นตอน (test-standard)

ข. ความถูกต้องตรงประเด็นของผลวิเคราะห์เนื้อหา (validity) ความถูกต้องตรงประเด็นของผลวิเคราะห์เนื้อหามีความหมายว่า ผลวิเคราะห์สอดคล้องกับความเป็นจริงมากน้อยเพียงใด ความถูกต้องตรงประเด็นของผลวิเคราะห์เนื้อหามี 5 ประเภท คือ

1) ความถูกต้องตรงตามการสุ่ม (sampling validity) เมื่อเอกสารสิ่งพิมพ์ เนื้อหาสาระที่จะนำมาวิเคราะห์นี้มีปริมาณมาก จำเป็นต้องมีการสุ่ม การระบุประชากรของเนื้อหาจึงมีความจำเป็น ความถูกต้องตรงตามการสุ่มเป็นการบ่งบอกว่าข้อมูลที่ผู้วิเคราะห์สุ่มมาใช้ในการวิเคราะห์นั้นสามารถเป็นตัวแทนประชากรของเนื้อหาได้ ดังนั้น การอธิบายการสุ่มตัวอย่างอย่างไม่ลำเอียงจึงเป็นวิธีการหนึ่งที่ใช้ในการตรวจสอบความเที่ยงตรงแบบนี้

2) ความถูกต้องตรงตามความหมาย (*semantic validity*) หมายถึง ความว่าเมื่อมีการวิเคราะห์เนื้อหา จัดกลุ่มเนื้อหา แล้วได้คำจำกัดความของคำตรงตามความหมายเดิมหรือไม่ วิธีการตรวจสอบความถูกต้องแบบนี้ทำได้โดยการให้ผู้เชี่ยวชาญอื่นมาช่วยตรวจสอบ

3) ความถูกต้องตรงตามโครงสร้าง (*structural validity*) คือการที่ผลการวิเคราะห์สามารถเป็นตัวแทนของเนื้อหาและมีความครอบคลุมขอบเขตครบคุณลักษณะทั้งหมดของข้อมูลที่ถูกนำมาวิเคราะห์ รวมทั้งการพิจารณาถึงความสอดคล้องระหว่างข้อมูลที่บุคคลได้รู้กับความรู้ที่นั้นถูกสร้างขึ้นมาด้วยการบวนการอย่างไร

4) ความถูกต้องตรงตามวิธีการ (*functional validity*) ผลการวิเคราะห์ที่ใช้วิธีการที่หลากหลายในการวิเคราะห์ข้อมูลชุดเดียวกัน น่าจะให้ผลวิเคราะห์ออกมาเหมือนกัน ความถูกต้องตรงตามวิธีการนี้ยังถูกนำมาใช้เป็นพื้นฐานในการพิจารณาว่าวิธีการใดจะสามารถใช้ได้ผลดีหรือไม่อย่างไร

5) ความถูกต้องเชิงสหสัมพันธ์ (*Correlative validity*) เป็นวิธีหาความตรงเมื่อข้อมูลมีคุณลักษณะ 2 คุณลักษณะขึ้นไป และถูกประเมินโดยวิธีการตั้งแต่ 2 วิธีขึ้นไป หากข้อมูลมีคุณลักษณะเดียวกัน เมื่อถูกประเมินด้วยวิธีที่ต่างกันแล้วผลวิเคราะห์ออกมามีความสอดคล้องหรือมีค่าสหสัมพันธ์สูงแสดงว่าผลการวิเคราะห์นั้นมีความถูกต้อง เรียกว่า *convergent validity* ในอีกทางหนึ่ง หากข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์นั้น มีคุณลักษณะต่างกัน เมื่อถูกประเมินด้วยวิธีเดียวกันแล้วผลวิเคราะห์ออกมามีความสอดคล้องหรือมีค่าสหสัมพันธ์ต่ำ แสดงว่าผลการวิเคราะห์นั้นมีความถูกต้องที่เรียกว่า *discriminant validity*

6) ความถูกต้องตรงตามการทำนาย (*predictive validity*) ผลการวิเคราะห์มีความถูกต้องตรงตามการทำนายปรากฏการณ์หรือลักษณะที่ยังไม่ได้ทำการศึกษา ซึ่งอาจเป็นการทำนายสภาพที่แท้จริงในอดีตหรือในอนาคตก็ได้

1.6 รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสังเคราะห์งานวิจัย

เนื่องจากการสังเคราะห์งานวิจัยครั้งนี้เป็นการสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบริบทของสังคมไทย ลักษณะการนำเสนอรายงานการวิจัยในส่วนนี้จึงนำเสนอตัวอย่างรายงานการสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

รายงานการสังเคราะห์งานวิจัยของ ศศิธร ศักดิ์เทวินทร์ (2551) ได้ศึกษาสถานะองค์ความรู้เกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิเด็กเมื่อเข้าสู่กระบวนการยุติธรรม: วิธีวิทยาการสังเคราะห์งานวิจัยอภิมานเชิงคุณภาพ ซึ่งเป็นการสังเคราะห์งานวิจัยตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 ถึง 2549 โดยใช้วิธีวิทยาการวิจัยอภิมานเชิงคุณภาพ (qualitative meta research) และเป็นการวิจัยปฐมภูมิที่ศึกษาจากงานวิจัยส่วนบุคคล งานวิจัยจากองค์กร หน่วยงานต่าง ๆ และวิทยานิพนธ์จากสถาบันการศึกษา ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลนั้นใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลโดยยึดกระบวนการทัศน์ตีความ (interpretivist paradigm) เป็นกระบวนการหลักในการวิเคราะห์และสังเคราะห์งานวิจัย เพื่อทำความเข้าใจปรากฏการณ์ในการศึกษาวิจัย ผลการสังเคราะห์ความรู้จากงานวิจัยเชิงคุณภาพทั้ง 27 เรื่อง มีดังนี้ คือ ผลการสังเคราะห์งานวิจัยในด้านวัตถุประสงค์ของการศึกษา วิธีวิทยาการวิจัยและการออกแบบการวิจัย ข้อค้นพบจากงานวิจัย และประเด็นปัญหาเกี่ยวกับการนำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ นอกจากนี้ ในส่วนสุดท้าย ผู้ศึกษายังได้เสนอบทสรุปที่ผ่านการศึกษาอย่างเป็นระบบไว้อีกด้วย

ส่วน นฤมล มากหมื่นไวย (2550) ได้สังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับภาวะผู้นำของผู้บริหารสถานศึกษา ระหว่างปี พ.ศ. 2542 - 2548 เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยคือ แบบสำรวจงานวิจัยและวิเคราะห์งานวิจัยเชิงปริมาณ โดยแจกแจงความถี่และหาค่าร้อยละ อีกทั้งสังเคราะห์เนื้อหาทางงานวิจัยโดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา พร้อมกับประมวลผลโดยใช้วิธีการสังเคราะห์เชิงคุณลักษณะ ซึ่งผลการสังเคราะห์มีดังนี้คือ 1) ผลการสังเคราะห์เปรียบเทียบจำนวนผลงานวิจัยเกี่ยวกับภาวะผู้นำของผู้บริหารสถานศึกษา ระหว่างปี พ.ศ. 2542 - 2548 รายสถาบัน เปรียบเทียบรายปี ลักษณะของงานวิจัย วัตถุประสงค์ของงานวิจัย 2) ผลการสังเคราะห์ด้านแหล่งข้อมูลของงานวิจัย วิธีการสุ่มตัวอย่าง การตั้งสมมติฐาน การวิเคราะห์ข้อมูล และ 3) ผลการสังเคราะห์โดยจำแนกแบบภาวะผู้นำและผลกระทบของงานวิจัยต่อภาวะผู้นำของผู้บริหารสถานศึกษา การรับรู้และใช้ภาวะผู้นำในการบริหารงานของผู้บริหารสถานศึกษา สุดท้ายผู้วิจัยได้มีข้อเสนอแนะไว้ด้วย

อีกทั้งยังมีรายงานการสังเคราะห์งานวิจัยของ สุภาวดี ชัยดวงศรี (2550) ซึ่งได้สังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับการบริหารงานบุคลากรของสาขาการบริหารการศึกษา ในสถาบันอุดมศึกษา ระหว่างปี พ.ศ. 2544 – 2548 จำนวน 46 เรื่อง โดยใช้แบบสำรวจในการเก็บรวบรวมข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการวิจัยบางส่วนพบว่า 1) งานวิจัยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพ/ปัญหาและอื่นๆ ประชากรและกลุ่มตัวอย่างเป็นครู/อาจารย์ โดยเครื่องมือที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นแบบสอบถาม และมีการใช้สถิติโดยหาค่าความถี่และค่าร้อยละมากที่สุด 2) การบริหารงานบุคลากรโดยรวมมีการปฏิบัติมาก 3) ด้านการวางแผนบุคลากร พบว่าโรงเรียนขนาดเล็กมีการปฏิบัติมาก ครูมีส่วนร่วมสูงสุด ปัญหาคือ ขาดการวางแผนบุคลากร 4) ด้านการสรรหาและการคัดเลือกบุคลากร พบว่าโรงเรียนขนาดเล็กมีการปฏิบัติปานกลาง 5) ด้านการพัฒนาบุคลากรมีการปฏิบัติมาก แต่มีปัญหาคือขาดงบประมาณและไม่ได้นำความรู้ ประสบการณ์ที่ได้รับมาประยุกต์ใช้ 6) ด้านการชำระรักษาบุคลากรนั้นมีการปฏิบัติมาก พบว่ามีการจัดบุคลากรเข้าปฏิบัติงานอย่างเหมาะสมตามความรู้ความสามารถและทักษะ ให้มีโอกาสดูแลความสามารถอย่าง

อิสระและเต็มความสามารถ และ 7) ด้านการให้บุคลากรพ้นจากงานหน้าที่ พบว่าโรงเรียนอำนวยความสะดวกตามระเบียบมีการปลดออกสูงสุด

ขณะที่ ยุพาพรรณ จงพิพัฒนสุข (2550) ได้สังเคราะห์งานวิจัยด้านการบริหารงานวิชาการของมหาวิทยาลัยราชภัฏเขตกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2544 - 2548 จำนวน 32 เรื่อง โดยใช้แบบสำรวจในการเก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา ผลการสังเคราะห์มีดังนี้ คือ 1) ผลการสังเคราะห์วัตถุประสงค์ของงานวิจัย ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง เครื่องมือที่ใช้ในการรวบรวมข้อมูล และสถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล 2) ผลการสังเคราะห์ด้านสภาพและปัญหาการบริหารงานวิชาการ 3) ผลการสังเคราะห์ด้านบทบาท พฤติกรรมและความเป็นผู้นำทางวิชาการของผู้บริหาร 4) ผลการสังเคราะห์ด้านการพัฒนาตนเอง ความต้องการพัฒนา และการมีส่วนร่วมของครู และ 5) ผลการสังเคราะห์ความพึงพอใจของผู้ปกครอง

นอกจากนี้ พรณทิพา แก้วมาตย์ รุ่งรังสี วิบูลชัย และเพชรมณี วิริยะสืบพงศ์ (2549) ยังได้สังเคราะห์งานวิจัยด้านการประเมินผลการดำเนินงานด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา ซึ่งมีกลุ่มตัวอย่างในการสังเคราะห์ผลงานวิจัย คือ การวิจัยและพัฒนาคู่มือและโปรแกรมประมวลผลการดำเนินงานของสำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ สาขาจังหวัด รวมทั้งการวิจัยและพัฒนาการประเมินผลการปฏิบัติงานของบุคลากร วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี สรรพสิทธิประสงค์ แบบมีส่วนร่วม แล้วพิจารณากำหนดนิยามปฏิบัติการของรายงานแต่ละเรื่อง ลักษณะงานวิจัย รายละเอียดเกี่ยวกับส่วนนำ วิธีดำเนินการวิจัย สรุปผลการวิจัยและผลการประเมินผลคุณภาพงานวิจัย มีการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับคุณลักษณะและคุณภาพของรายงานวิจัย โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา ผลการวิจัยบางส่วนพบว่า งานวิจัยทั้ง 2 เรื่อง มีคำถามวิจัยเชิงลึกและมุ่งแก้ปัญหาของหน่วยงาน มีวัตถุประสงค์หลักเน้นการพัฒนาการดำเนินงานที่สอดคล้องกับภารกิจของหน่วยงาน มีการใช้วิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นผู้เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติงานของหน่วยงานนั้น ๆ และมีการใช้สถิติวิเคราะห์แบบบรรยายและการวิเคราะห์เนื้อหา นอกจากนี้ ยังใช้เครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลที่มีความหลากหลาย ทำให้ได้ผลการวิจัยที่ช่วยให้แก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ดี สำหรับข้อเสนอแนะของการวิจัยคือ เนื่องจากวิธีวิทยาการวิจัยที่ใช้เป็นการประยุกต์แบบระเบียบวิธีวิจัยเชิงปริมาณกับเชิงคุณภาพเข้าด้วยกันในงานวิจัยทั้งสองเรื่อง และมีการเก็บรวบรวมข้อมูลที่หลากหลาย ใช้สถิติวิเคราะห์แบบบรรยายและเชิงเนื้อหา ดังนั้นหากมีการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติขั้นสูงจะช่วยให้มีการตรวจคุณภาพของข้อมูล และรูปแบบการพัฒนาการดำเนินงานเกี่ยวกับการปฏิบัติงานของหน่วยงาน อีกทั้งการสังเคราะห์รายงานวิจัยควรมีจำนวนมากและหลากหลายอันจะสร้างประโยชน์เชิงนโยบายได้ดีมากขึ้น

นอกจากนี้ ปรีวัตร เชื้อนแก้ว (2548) ได้สังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับการเรียนการสอนและการประเมินผลในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย คือ วิทยานิพนธ์และการค้นคว้าแบบอิสระ คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ที่ตีพิมพ์ระหว่างปี พ.ศ. 2544-2548 จำนวน 150 เรื่อง ใช้วิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง เครื่องมือที่ใช้ในงานวิจัยเป็นแบบสังเคราะห์งานวิจัย ทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้วิธีวิเคราะห์เนื้อหาและวิธีวิเคราะห์อภิमान ผล

การสังเคราะห์งานวิจัยถูกนำเสนอออกมาพอสรุปได้คือ ผลการสังเคราะห์ด้านคุณลักษณะของงานวิจัย เช่น ประเภท ระดับการศึกษาของงานวิจัย ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง เป็นต้น ผลการสังเคราะห์ด้านกระบวนการที่ใช้ในการวิจัย ผลการสังเคราะห์ด้านวิธีการจัดการเรียนรู้ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังได้ให้ข้อเสนอแนะไว้ในส่วนท้ายด้วย

ขณะเดียวกัน สยาม กาวิละ (2548) ได้สังเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกันคุณภาพการศึกษา ของนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ประชากรที่ศึกษาเป็นวิทยานิพนธ์และการค้นคว้าอิสระที่เกี่ยวข้องกับการประกันคุณภาพการศึกษาของนักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีการศึกษา 2542 - 2548 จำนวน 51 เรื่อง เครื่องมือที่ใช้เป็นแบบสังเคราะห์งานวิจัย ซึ่งเป็นแบบสำรวจด้วยการจดบันทึก โดยใช้วิธีการสังเคราะห์เชิงคุณลักษณะ นำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ด้วยความถี่ ร้อยละ และวิเคราะห์เนื้อหาด้วยการพรรณนา ซึ่งผลการสังเคราะห์งานวิจัยได้แบ่งตามเนื้อหาในการวิจัย เช่น การติดตามการประกันคุณภาพการศึกษา ความพร้อมในการประกันคุณภาพการศึกษา ปัจจัยที่สนับสนุนการประกันคุณภาพการศึกษา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีข้อเสนอแนะในการวิจัยคือ ควรมีการพัฒนาครูและผู้บริหารให้รู้ ให้เข้าใจ และมีทักษะเกี่ยวกับการดำเนินการประกันคุณภาพการศึกษา รวมถึงการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญที่สุด และจะต้องแก้ไขเป็นอันดับแรก อีกทั้งผู้บริหารควรใช้หลักการบริหารแบบมีส่วนร่วมและครูต้องมีการพัฒนาตนเอง และผลงาน ต้องตระหนักในหน้าที่ และมีการดูแลติดตาม แลกเปลี่ยนข้อมูลอย่างต่อเนื่อง

ธีระพล เพ็ญจันทร์ (2547) ได้ทำการสังเคราะห์งานวิจัย: การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนในการจัดการการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยทำการศึกษางานวิจัยตั้งแต่ปีพ.ศ. 2536 - 2544 จำนวน 11 เรื่อง โดยใช้วิธีการสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งผลการสังเคราะห์งานวิจัยมีดังนี้คือ 1) ผลการสังเคราะห์ในประเด็นการมีส่วนร่วมในการริเริ่มโครงการในการจัดการการศึกษาขั้นพื้นฐาน 2) ผลการสังเคราะห์ในประเด็นการมีส่วนร่วมในการวางแผนโครงการในการจัดการการศึกษาขั้นพื้นฐาน 3) ผลการสังเคราะห์ในประเด็นการมีส่วนร่วมในการดำเนินการโครงการในการจัดการการศึกษาขั้นพื้นฐาน และ 4) ผลการสังเคราะห์ในประเด็นการมีส่วนร่วมในการประเมินผลโครงการในการจัดการการศึกษาขั้นพื้นฐาน

รวมถึง นัยนา ตันติวิสุทธิ (2546) ได้สังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับพฤติกรรมผู้นำในการบริหารงานวิชาการในโรงเรียนประถมศึกษา โดยกำหนดขอบเขตของเนื้อหาในการสังเคราะห์ไว้ 4 ด้าน คือ 1) สภาพการจัดการบริหารงานวิชาการ 2) สภาพปัญหาในการบริหารงานวิชาการ 3) แนวทางในการพัฒนาการบริหารงานวิชาการ และ 4) พฤติกรรมผู้บริหารในการบริหารงานวิชาการ งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์เป็นปริยฐานิพนธ์ วิทยานิพนธ์ หรือรายงานการค้นคว้าอิสระของนิสิตนักศึกษาระดับมหาบัณฑิตและดุษฎีบัณฑิต จากมหาวิทยาลัยของรัฐ ในช่วงปี พ.ศ. 2530 - 2544 จำนวน 50 เรื่อง ผู้วิจัยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา และได้นำเสนอผลการสังเคราะห์แบ่งออกเป็น 3 ตอนคือ 1) ข้อมูลคุณลักษณะของงานวิจัย ประกอบด้วย ชื่อผู้วิจัย ประเภทของงานวิจัย ระดับการศึกษาของผู้วิจัย สถาบัน และปี พ.ศ. ที่ทำวิจัย ระดับของสถานศึกษา ที่ทำวิจัย ประชากรและ

กลุ่มตัวอย่าง การสุ่มตัวอย่าง ตัวแปรที่ศึกษา สมมติฐานการวิจัย ประเภทของเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย วิธีการสร้างเครื่องมือ การตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือและค่าสถิติที่ใช้ในการวิจัย 2) ผลการสังเคราะห์ผลการวิจัย 4 ด้าน ตามขอบเขตเนื้อหาที่กำหนดไว้ และ 3) ผลการสังเคราะห์ข้อเสนอแนะเพื่อการปฏิบัติและข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

จากรายงานการสังเคราะห์งานวิจัยของ นิวา อารีกิจ (2545) ซึ่งได้ทำการสังเคราะห์งานวิจัยด้านความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ระหว่างปี พ.ศ. 2519-2542 จำนวน 33 เรื่อง โดยวิธีวิเคราะห์เนื้อหา แล้วทำการสังเคราะห์ผลซึ่งได้ผลการสังเคราะห์ดังนี้คือ 1) ผลการสังเคราะห์คุณลักษณะหรือข้อมูลพื้นฐานของปริญญานิพนธ์ เช่น จำนวนและร้อยละของปริญญานิพนธ์จำแนกตามเพศของผู้วิจัย ปีพิมพ์ ประเภท ระดับการศึกษาที่ทำการวิจัย จำนวนตัวแปรที่ศึกษา ตัวแปรอิสระ ตัวแปรตาม พื้นที่ที่ทำการศึกษา ประชากร/กลุ่มตัวอย่าง วิธีการกำหนดขนาดของกลุ่มตัวอย่าง วิธีการสุ่มตัวอย่าง การตั้งสมมติฐาน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล การตรวจสอบคุณภาพของเครื่องมือ ค่าสถิติพื้นฐานที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล และสถิติที่ใช้ในการทดสอบสมมติฐาน 2) ผลการสังเคราะห์เนื้อหาสาระของผลของงานวิจัยเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน 4 ด้านตามที่กำหนดไว้ โดยเสนอผลการสังเคราะห์ของแต่ละด้านเป็น 3 ด้านย่อย คือ บทบาทของโรงเรียน ความต้องการของชุมชน และปัญหาการดำเนินงาน 3) ผลการสังเคราะห์ข้อเสนอแนะของปริญญานิพนธ์ ทั้งข้อเสนอแนะเพื่อการปฏิบัติและข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

นอกจากนี้ นิ่มอนงค์ งามประภาส (2543) ยังทำการสังเคราะห์วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการส่งเสริมสุขภาพ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปี พ.ศ. 2536 - 2543 รวมจำนวน 131 เรื่อง โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา ซึ่งผลการสังเคราะห์มีดังนี้ 1) ผลการสังเคราะห์งานวิจัยในด้านการออกแบบงานวิจัย กลุ่มประชากรที่ศึกษา วิธีการสุ่มตัวอย่าง ขนาดของกลุ่มตัวอย่าง ข้อมูลที่ใช้ในการศึกษา เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูล การตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือ วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล ตัวแปรที่ใช้ในการศึกษา ประเภทของงานวิจัย จุดมุ่งหมายของการวิจัย แนวคิดทฤษฎีหลักในการศึกษา และ 2) องค์ความรู้ที่ได้จากผลงานวิจัย

2. แนวคิดเกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตามที่องค์การอนามัยโลกได้ประชุมสมัชชาเมื่อปี พ.ศ. 2541 และมีการขยายแนวคิดเกี่ยวกับสุขภาพใหม่ โดยได้เพิ่มมิติทางจิตวิญญาณเข้าไปในความหมายของสุขภาพ (Health) ดังนั้น ความหมายใหม่ของสุขภาพจึงเป็น “สุขภาวะที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สังคม และจิตวิญญาณ” (Health is complete physical mental social and spiritual well-being) ส่งผลให้การกำหนดความหมาย “สุขภาพ” ในพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550 ได้ขยายกรอบความหมายไปด้วยเช่นกัน โดยให้ความหมายของสุขภาพว่าหมายถึง “ภาวะของมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งทางกาย ทางจิตใจ ทางปัญญา และทางสังคม เชื่อมโยงกันเป็นองค์รวมอย่างสมดุล” จะเห็นว่าการ

เลือกใช้คำนั้นอาจแตกต่างกันไปบ้าง ทั้งนี้เป็นผลจากการมีวิวัฒนาการในการใช้คำว่า จิตวิญญาณ โดยมีการโต้แย้งอย่างรุนแรงจากมูลนิธิพุทธธรรม และองค์กรชาวพุทธหลายองค์กร ในที่สุด พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) เมื่อครั้งเป็นพระธรรมปิฎก (วิชัย โชควิวัฒน์. 2552: 328; อ้างอิงจาก พระธรรมปิฎก. 2545) ได้เสนอว่าให้เปลี่ยนคำว่า “ทางจิตวิญญาณ” เป็น “ทางปัญญา” หรือถ้าไม่ใช่คำตรงอย่างนั้น จะใช้คำอื่นที่หมายถึงปัญญาก็ได้ ก็จะชัดเจนลงไปและครบถ้วนสมบูรณ์ สุดท้ายจึงได้ขอยุติให้ใช้คำว่า “ปัญญา” แทนคำว่า “จิตวิญญาณ” และรัฐสภาก็เห็นพ้อง คำจำกัดความใหม่นี้จึงได้รับการยอมรับจากทุกภาคส่วนในเวลาต่อมา สำหรับในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยเลือกใช้คำว่า “สุขภาวะทางจิตวิญญาณ” เนื่องจากเป็นคำที่มีการใช้มาก่อน และงานวิจัยที่ทำการศึกษในช่วงระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมาส่วนใหญ่ยังใช้คำนี้อยู่นั่นเอง

2.1 ความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

เนื่องจากสุขภาวะทางจิตวิญญาณ (spiritual well-being) เป็นมิติหนึ่งของคุณภาพชีวิต (Ferrell; et al. 1998) จึงมีผู้พยายามที่จะให้นิยาม “สุขภาวะทางจิตวิญญาณ” ทั้งตามแนวคิดตะวันตกและตะวันออกไว้เป็นจำนวนมาก ดังนั้น ความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณจึงมีความหลากหลาย ความแตกต่างของการนิยามความหมายเหล่านั้นขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ ได้แก่ การอบรมเลี้ยงดู ค่านิยม ปรัชญาในการดำเนินชีวิต วัฒนธรรม ความเชื่อและศาสนา (Potter; & Perry. 1999) ดังนั้น ในการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณนี้ จึงได้ดำเนินการแยกออกเป็น 2 แนวคิด นั่นคือ ความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณตามแนวคิดตะวันตก และความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณตามแนวคิดตะวันออก ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

2.1.1 ความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณตามแนวคิดตะวันตก

The National Interfaith Coalition on Aging (NICA) (1975: 1) ได้ให้นิยามความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณไว้ว่า หมายถึง ความรู้สึกกลมกลืนเป็นหนึ่งเดียวในความสัมพันธ์ของตนกับพระเจ้าหรือสิ่งที่ตนยึดเหนี่ยว รู้สึกถึงความเป็นตัวของตนเอง รู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับสังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งหล่อเลี้ยงและให้ความเป็นตัวตนทั้งหมดของบุคคล

สุขภาวะทางจิตวิญญาณนั้น เป็นสิ่งที่ได้มากี่ต่อเมื่อบุคคลพบความสมดุลระหว่างคุณค่าชีวิต เป้าหมาย ความเชื่อ สัมพันธภาพระหว่างตนกับผู้อื่น ซึ่งจะทำให้บุคคลมีความรัก ความศรัทธา ความหวัง มีการค้นหาความหมายชีวิต และผดุงรักษาสัมพันธภาพกับผู้อื่น (Potter; & Perry. 1997: 443)

พอลูทเชียน และเอลลิสัน (Paloutzian; & Eillison. 1982) กล่าวว่า สุขภาวะทางจิตวิญญาณเป็นความรู้สึกของบุคคลว่าตนสามารถดำเนินชีวิตไปตามปกติโดยมีเป้าหมายของชีวิตและประสบความสำเร็จตามเป้าประสงค์ สุขภาวะทางจิตวิญญาณยังเป็นสิ่งหนึ่ง

ที่แสดงถึงความเข้มแข็งทางจิตวิญญาณในตัวบุคคลอีกด้วย เอลลิสัน (Ellison. 1983) ยังเห็นว่าตามแนวคิดของสุขภาวะทางจิตวิญญาณของบุคคลจะประกอบด้วย 2 ทิศทาง ได้แก่ ทิศทางแนวสูง อันเป็นความรู้สึกผาสุกเมื่อเกี่ยวข้องกับความเชื่อ ศาสนา สิ่งเหนือธรรมชาติ และ ทิศทางแนวราบ อันเป็นความรู้สึกถึงเป้าหมายชีวิต มีความพึงพอใจในชีวิตซึ่งไม่เกี่ยวข้องกับศาสนา รู้ว่าตนจะทำอะไร จะทำไปเพราะอะไร รู้ว่าตนเป็นใคร และควรจะทำอะไรที่ใดจึงจะเหมาะสมกับตนเองที่สุด

เบิร์กเกร็น-โทมัส (Berggren-Thomas. 1995) ให้ความหมายว่าสุขภาวะทางจิตวิญญาณเป็นความรู้สึกพอใจ เป็นความพอใจในความสัมพันธ์ระหว่างตนกับบุคคลอื่นๆ ตนกับธรรมชาติ ตนกับพระเจ้า ซึ่งความพอใจเหล่านี้เชื่อมโยงกับความหวัง การให้อภัย และการให้คุณค่า

แลนดิส (Landis. 1996) มีทัศนะถึงสุขภาวะทางจิตวิญญาณว่าเป็นลักษณะของความเข้มแข็งในตัวบุคคลที่พร้อมจะเผชิญกับปัญหาที่เกิดขึ้น เป็นความพึงพอใจในชีวิตที่ได้มีความเชื่อมโยงสัมพันธ์กับพระเจ้าหรือสิ่งเหนือธรรมชาติ และมีการรับรู้ถึงการมีความหมายชีวิต

ฮังเกลแมนน์ และคนอื่นๆ (Hungelmann; et al. 1996: 263) อธิบายว่าสุขภาวะทางจิตวิญญาณเป็นความรู้สึกอันผสมผสานกลมกลืนระหว่างตนเองกับผู้อื่น กับธรรมชาติ และกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ที่อยู่เหนือกาลเวลาและสถานที่ และเป็นกระบวนการทางพลวัตในการเจริญเติบโตอันนำมาซึ่งการตระหนักถึงความหมายและเป้าหมายในชีวิต

นอกจากนี้ ตามแนวคิดของสุขภาวะที่สมบูรณ์นั้นจะต้องเกิดจากดุลยภาพขององค์ประกอบทั้ง 5 มิติของสุขภาวะ ได้แก่ สุขภาวะทางกาย อารมณ์ สังคม จิตวิญญาณ และสติปัญญา ซึ่งตามฐานคิดนี้ได้ให้นิยามของ “สุขภาวะทางจิตวิญญาณ” ว่าหมายถึง ความสามารถค้นพบ เรียบเรียงความคิด และปฏิบัติตามวัตถุประสงค์ของชีวิตและความเชื่อเกี่ยวกับชีวิต อันประกอบด้วย ศีลธรรม (moral) ค่านิยม (value) และจริยธรรม (ethics) (ภิรมย์ กมลรัตนกุล; และ วิโรจน์ เข้มจรัสรังษี. 2549: 293; อ้างอิงจาก Anspaugh; Dignan; & Anspaugh. 2000.)

จากการนิยามความหมายตามแนวคิดตะวันตกดังที่กล่าวมานี้ พอสรุปได้ว่า สุขภาวะทางจิตวิญญาณ หมายถึง ความรู้สึกว่าตนผสมผสานกลมกลืนกับผู้อื่น กับธรรมชาติ กับพระเจ้าหรือสิ่งเหนือธรรมชาติอย่างสมดุล นำมาซึ่งความตระหนักในความหมายและเป้าหมายชีวิต รวมถึงมีความสามารถในการค้นพบและปฏิบัติเพื่อให้บรรลุตามเป้าหมายชีวิต ส่งผลให้บุคคลมีความหวัง กำลังใจ และความพอใจในชีวิต

2.1.2 ความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณตามแนวคิดตะวันออก

พระราชวรมนี (ฉวีวรรณ ไพลวัลย์. 2540; อ้างอิงจาก พระราชวรมนี. 2540: สัมภาษณ์) อธิบายความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณว่า คือ สภาวะจิตใจที่เป็นความสุขแยกจากดินแดนของวัตถุ อยู่เหนือดินแดนของวัตถุ ไม่เกี่ยวข้องกับสภาพร่างกาย เป็นเรื่องของจิตใจล้วน ๆ ที่มีประสบการณ์ทางศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง บุคคลนั้นจะเป็นผู้ที่มีความสุข สงบ

ชีวิตมีเป้าหมาย มีอุดมคติ มีความหวัง มีแรงจูงใจในการดำเนินชีวิต หรือกล่าวได้ว่าบุคคลนั้นมีจิตใจที่มีสภาวะเป็นที่พึงที่ระลึก

สภาวะที่สมบูรณ์ทางจิตวิญญาณ (spiritual well-being) ยังหมายถึง สภาวะที่เกิดขึ้นเมื่อทำความดีหรือจิตสัมผัสกับสิ่งที่มีคุณค่าอันสูงส่งหรือสิ่งสูงสุด เช่น การเสียสละ การมีความเมตตา กรุณา การเข้าถึงพระรัตนตรัย หรือการเข้าถึงพระผู้เป็นเจ้า เป็นต้น ความสุขทางจิตวิญญาณเป็นความสุขที่ไม่ระคนอยู่กับความเห็นแก่ตัว แต่เป็นสภาวะที่เกิดขึ้นเมื่อมนุษย์หลุดพ้นจากความมีตัวตน (self transcending) จึงมีอิสรภาพ มีความผ่อนคลายอย่างยิ่ง เบาสบาย มีความปิติแผ่ซ่านทั่วไป มีความสุขอันประณีตและล้ำลึก หรือความสุขอันเป็นทิพย์ สบายอย่างยิ่ง สุขภาพดีอย่างยิ่ง มีผลดีต่อสุขภาพทางกาย ทางจิต และทางสังคม (ประเวศ วะสี. 2543: 5)

แม่ชีคันสนีย์ เสถียรสุต (2544) อธิบายความหมายของสภาวะทางจิตวิญญาณว่า เป็นสภาวะจิตใจที่มีความสุข มีความสงบเย็น และมีความแข็งแรงทางจิตวิญญาณ ตลอดจนมีภูมิคุ้มกันทางจิตที่มีกระแสความรู้ที่ไวต่อสิ่งที่เข้ามากระทบ รู้ตื่นและเบิกบานกับการทำหน้าที่และการใช้ชีวิต ไม่ประมาทหรือขาดสติ เป็นพลังงานแห่งความเข้าใจการใช้ชีวิต เป็นสิ่งที่สามารถทำอะไรที่มีประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่นได้อีกมากมาย และเป็นส่วนหนึ่งที่ก่อให้เกิดสุขภาพทางกายและใจที่ดีอย่างถ่องแท้

ต่อมา พงศ์เทพ สุธีรัฐ (2550: ออนไลน์) อธิบายว่า สภาวะทางจิตวิญญาณมีความหมายได้หลากหลายดังนี้

1. สภาวะทางจิตวิญญาณเป็นความจริงแท้แน่นอน คือ การไม่มีตัวตนทุกอย่างเป็นพลวัต เชื่อมโยงซึ่งกันและกัน เชื่อมโยงถึงกันเป็นส่วนของกันและกัน มองไปถึงเรื่องของการเข้าถึงสิ่งดีงาม ความถูกต้อง การไม่มีอวิชชา การที่มีวิชาคือรู้เท่าทันของความเป็นมนุษย์ สรรพสิ่งในโลก ความเป็นไป ความเป็นเช่นนั้นเองของสรรพสิ่ง การได้สัมผัสกับพระเจ้า โดยพระเจ้าในที่นี้คือความถูกต้อง คือสิ่งที่ประเสริฐสุด
2. สภาวะทางจิตวิญญาณเป็นสภาวะที่อยู่ในกระบวนการพัฒนาจิตให้สูงขึ้น เพื่อกลับคืนสู่ธรรมชาติ คนที่พัฒนาจิตวิญญาณสูงขึ้น จิตใจจะละเอียดบางยิ่งขึ้น มีความสามารถในการรับสัมผัสสิ่งต่าง ๆ รอบตัวไวขึ้น ละเอียดประณีตขึ้น
3. สภาวะทางจิตวิญญาณเป็นสภาวะที่อยู่ในกระบวนการเรียนรู้ กล่าวคือ สภาวะทางจิตวิญญาณเป็นสภาวะที่มีความพร้อมที่จะเปิดตัวให้เกิดการเรียนรู้ตลอดเวลา พร้อมที่จะเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงตนเอง เป็นการเรียนรู้ที่จะเข้าสู่ในสภาวะปกติ เป็นการเข้าสู่มณฑลแห่งพลังจิตวิญญาณ
4. สภาวะทางจิตวิญญาณเป็นสภาวะที่มีสัมมาทิฐิ โดยจิตรู้ว่า สิ่งนี้ไม่ควรทำ สิ่งนี้สมควรรับ สิ่งนี้สมควรไม่รับ สิ่งนี้ดี สิ่งนี้ชั่ว บางท่านให้ความเห็นว่า ดี ชั่ว ถูก ผิด เป็นเรื่องของจิต ส่วนจิตวิญญาณไม่มีคำว่า ดี ชั่ว มีแต่ เมตตา ไม่มีตนเอง เมื่อไม่มีตนเองแล้ว ทุกสิ่งเป็นสากล เป็นหนึ่ง และมีความเป็นองค์รวมทุกอย่าง โดยสรุปคือเมื่อมีทิฐิชอบ

ความเห็นชอบจะนำไปสู่ประโยชน์และเกื้อกูลอย่างไม่เลือกปฏิบัติ และมี “hiri” มีความละอาย มี “โอตตปปะ” เกรงกลัวในสิ่งที่ทำผิด

5. สุขภาวะทางจิตวิญญาณเป็นสภาวะที่จิตสงบ เป็นการสงบเพื่อตนเอง และสงบเพื่อคนอื่น เป็นจิตที่ใสสะอาด จิตมั่นคงไม่หวั่นไหว มีความสม่ำเสมอ ความเบา ความโปร่ง ความสมถะ ความเรียบง่าย

6. สุขภาวะทางจิตวิญญาณเป็นสภาวะที่มีจิตวิญญาณของวิชาชีพ เป็นการเข้าถึงความงามของงานศิลป์ทุกสาขาไม่ว่าจะเป็นงานเขียนวรรณกรรม จิตรกรรม ประติมากรรม หรือแม้กระทั่งดนตรี นอกจากนี้ สุขภาวะทางจิตวิญญาณยังเป็นเรื่องของ การมีจริยธรรม จรรยาบรรณในวิชาชีพ

7. สุขภาวะทางจิตวิญญาณเป็นสภาวะที่อยู่ในกระบวนการจัดการชีวิต เป็นภาวะที่เรามีความแข็งแกร่งต่อการใช้ชีวิตมากขึ้น โดยพึ่งพาตนเองได้ ความสุขของชีวิต ที่มั่นคงแก้อัตภาพ ปราศจากความหวาดกลัว การดำรงชีวิตของเราให้รอดอยู่บนพื้นฐานของการเคารพ การใช้ชีวิตที่ไม่เบียดเบียนผู้อื่น การเคารพในทุกชีวิตอย่างเท่าเทียม การจัดการกับชีวิตที่มีอยู่ข้างหน้า เพื่อที่จะใช้ชีวิตร่วมกันเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น เจริญขึ้น

8. สุขภาวะทางจิตวิญญาณเป็นสภาวะที่อยู่ในกระบวนการทางปัญญา เป็นภาวะที่เรามีปัญญาดับทุกข์ของเราได้ เข้าถึงธรรมะ รู้แจ้งในเรื่องนั้นๆ โดยไม่จำเป็นต้องรู้แจ้งในทุกเรื่อง มีปัญญาที่รู้ถูกต้อง รู้เท่าทัน และนำมาจัดการทางใจและทางกายได้

9. ปรากฏการณ์การแสดงออกของสุขภาวะทางจิตวิญญาณนั้น จะมีแสดงออกมาดังนี้ คือ ไม่เบียดเบียนกัน ไม่เลือกปฏิบัติ มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความช่วยเหลือเกื้อกูล มีความประพฤติปฏิบัติที่ดี ความไม่เห็นแก่ตัว โดยสรุปคือ ปฏิบัติตนเพื่อดับทุกข์ และเพื่อช่วยเหลือสังคม

โดยสรุปแล้ว สุขภาวะทางจิตวิญญาณตามแนวคิดตะวันออกนั้น เป็นสภาวะจิตใจที่ สุข สงบ สะอาด มีอิสรภาพ ผ่อนคลาย รู้ตื่นและเบิกบาน เป็นความสุขที่เกิดจากการเข้าถึงความถูกต้อง ดีงาม ลดละการถือตัวตนของตนเอง นับว่าเป็นความสุขอันประณีต และเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดสุขภาพทางกายและใจที่ดีอย่างถ่องแท้

อย่างไรก็ตาม จากการที่องค์การอนามัยโลกได้มีการกำหนดนิยามของสุขภาพใหม่ โดยเพิ่มมิติด้านจิตวิญญาณเข้าไป โดยประเทศไทยได้มีการแปล spiritual well-being ว่า “สุขภาวะทางจิตวิญญาณ” จนก่อให้เกิดการวิพากษ์กันเป็นเวลานานปี จนในที่สุดก็ได้ขอยุติให้ใช้คำว่า “ปัญญา” แทนคำว่า “จิตวิญญาณ” คำว่า “สุขภาวะทางปัญญา” จึงได้รับการยอมรับและถูกนำไปใช้เรื่อยมา

ตามพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550 (2550: 1) ได้นิยามความหมายของ “ปัญญา” ว่าหมายถึง ความรู้ที่รู้เท่าทัน และความเข้าใจอย่างแยกได้ในเหตุผลแห่งความดี ความชั่ว ความมีประโยชน์และความมีโทษ ซึ่งนำไปสู่ความมีจิตใจอันดีงาม และเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่

วิริยะ สว่างโชติ (2550: ออนไลน์) ให้ความหมายของสุขภาวะทางปัญญาว่าเป็นความสุขอันประเสริฐที่เกิดจากมีจิตใจสูง เข้าถึงความจริงทั้งหมด ลดละความเห็นแก่ตัว มุ่งเข้าถึงสิ่งสูงสุด ซึ่งหมายถึงพระนิพพาน หรือพระผู้เป็นเจ้าหรือความดีสูงสุด สุดแล้วแต่ความเชื่อที่แตกต่างกันของแต่ละคน

ด้านพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) (2551) ได้ให้ความหมายของสุขภาวะทางปัญญาว่าเป็นสุขภาวะที่เกิดขึ้นเมื่อกระทำความดี หรือสัมผัสกับสิ่งที่มีคุณค่าอันสูงส่งหรือสิ่งสูงสุด เช่น การเสียสละ การมีเมตตากรุณา การเข้าถึงพระรัตนตรัย หรือการเข้าถึงพระผู้เป็นเจ้าหรือเป้าหมายสูงสุดตามความเชื่อของศาสนา เป็นต้น

สุขภาวะทางปัญญา ยังหมายถึง ความสุขที่เกิดจากการดำเนินชีวิตด้วยปัญญา ปัญญาในที่นี้ นอกจากหมายถึงความรู้แล้ว ยังครอบคลุมถึงความคิดความเชื่อ และความเห็นที่ก่อประโยชน์เกื้อกูล ซึ่งสามารถจำแนกออกเป็น 3 ด้านคือ คิดดี คิดเป็นและเห็นตรง (โครงการสร้างเสริมสุขภาวะทางปัญญา (สุขแท้ด้วยปัญญา). 2551: ออนไลน์)

ส่วนประเวศ วะสี (2551: ออนไลน์) เห็นว่า สุขภาวะทางปัญญาเกิดจากการเรียนที่ทำให้รู้รอบ รู้เท่าทันสรรพสิ่ง เรียนรู้ให้ทำเป็น เรียนรู้เพื่อการอยู่ร่วมกัน และการเรียนรู้เพื่อบรรลุอิสรภาพ การเรียนรู้ดังกล่าวทำให้เกิดสุขภาวะทางกาย จิต สังคม และปัญญา รวมกันเป็นสุขภาวะที่สมบูรณ์ กล่าวคือ ปัญญานั้นถือว่าเป็นศูนย์กลาง ถ้าปราศจากปัญญา สุขภาวะทางกาย จิต และทางสังคมก็เป็นไปไม่ได้

นอกจากนี้ พงศ์เทพ สุธีรวิสุทธิ (2552: ออนไลน์) ยังอธิบายว่า สุขภาวะทางปัญญาเป็นภาวะที่มนุษย์เรามีธาตุรู้ที่ถูกต้องพร้อมเสมอที่จะเอามาใช้ในการดำรงชีวิต ทำให้เรารู้เท่าทันเข้าถึงสิ่งที่ดี สิ่งที่เป็นความจริง ความงาม ความถูกต้อง สุขภาวะทางปัญญายังเป็นภาวะที่เรามองโลกในเชิงบวก รู้จักเปลี่ยนทุกข์ให้เป็นสุขได้ สามารถมองเห็นความจริงในชีวิตโดยปราศจากความยึดมั่น จนนำไปสู่การเอื้ออาทร สมานฉันท์ ช่วยเหลือเกื้อกูล มีเมตตากรุณา นำไปสู่การอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข

อาจสรุปได้ว่า สุขภาวะทางปัญญาเป็นสุขภาวะที่เกิดขึ้นจากการดำเนินชีวิตด้วยปัญญา รู้ทั่วรู้เท่าทัน เข้าถึงสิ่งที่เป็นความจริง ความดีงาม ความถูกต้อง ลดละความเห็นแก่ตัว ซึ่งนำไปสู่ความมีจิตใจอันดีงามและเข้าถึงสิ่งสูงสุด

จะเห็นได้ว่า การนิยามความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณตามแนวคิดตะวันตกและตะวันออกนั้นมีแนวทางที่แตกต่างกัน นั่นคือ สุขภาวะทางจิตวิญญาณตามแนวคิดตะวันตกมุ่งไปที่สภาวะที่เป็นสุขอันมาจากความรู้สึกที่ตนเองได้ผสมกลมกลืนกับผู้อื่น กับธรรมชาติ กับพระเจ้าหรือสิ่งเหนือธรรมชาติอย่างสมบูรณ์ นำมาซึ่งความตระหนักถึงคุณค่าของชีวิต และการอยู่อย่างมีเป้าหมายชีวิต ตลอดจนสามารถปฏิบัติตนจนบรรลุถึงเป้าหมายชีวิต ส่วนสุขภาวะทางจิตวิญญาณตามแนวคิดตะวันออกนั้นมุ่งไปที่สภาวะที่จิตใจเป็นสุข สงบ สะอาด ผ่อนคลาย มีอิสรภาพ รู้ตื่นและเบิกบาน อันมาจากการดำเนินชีวิตด้วยปัญญา มีความรู้ทั่วรู้เท่าทัน เข้าถึงสิ่งที่

เป็นจริง ความถูกต้องดีงาม ละความเห็นแก่ตัวและการยึดมั่นถือมั่นในตัวตน กล่าวคือ แนวคิดอย่างตะวันออกเน้นที่การพัฒนาภายในตนเองให้ปราศจากกิเลสในตัวเอง

2.2 องค์ประกอบของสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2549: 27-28) ได้แสดงทัศนะเกี่ยวกับองค์ประกอบของสุขภาวะทางจิตวิญญาณไว้อย่างน่าสนใจว่า เนื่องจากจิตวิญญาณเป็นสิ่งสูงสุด และไร้ขอบเขต (Ultimate) การระบุองค์ประกอบใด ๆ ก็ล้วนไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ทั้งสิ้น เมื่อเป็นเช่นนั้น แนวคิดเรื่ององค์ประกอบย่อยไม่อาจทำให้สมบูรณ์ได้ แต่จะเป็นการเสนอส่วนประกอบที่สะท้อนคุณลักษณะบางประการที่เป็นประโยชน์ในการเข้าใจสุขภาวะทางจิตวิญญาณในฐานะจุดรวมเชิงจิตนาการได้

พอลูทเชียนและเอลลิสัน (Paloutzian; & Ellison. 1982) ได้แบ่งองค์ประกอบของสุขภาวะทางจิตวิญญาณไว้ 2 ด้าน คือ

1. สุขภาวะของการดำรงอยู่ (*the existential well-being*) อันกล่าวถึงความรู้สึกมีเป้าหมายและความหมายของชีวิต ความพึงพอใจในชีวิต

1.1 การรับรู้เป้าหมายของชีวิต คือการที่บุคคลตระหนักถึงความหมายของชีวิตและมีเป้าหมายหรือจุดมุ่งหมายในชีวิต รู้ว่าตนเองต้องการทำอะไร เพื่ออะไร อะไรคือสิ่งที่เหมาะสมกับตนเองในปัจจุบัน การมีเป้าหมายของชีวิตเป็นความสามารถในการคิดและแสวงหาคคุณค่าในชีวิตของแต่ละบุคคล ทำให้บุคคลรู้สึกว่ามีความหวัง ซึ่งความหวังจะสามารถช่วยให้บุคคลค้นหาความหมายและเป้าหมายในชีวิตได้ บุคคลจะไม่รู้สึกแค้นแค้นว่างเปล่าสามารถยอมรับในความไม่แน่นอนของชีวิตว่าเป็นเรื่องธรรมชาติ เป็นสัจธรรมของชีวิต มีกำลังใจในการดำรงชีวิตอยู่และมองว่าความหมายของชีวิตเป็นสิ่งจำเป็นที่ช่วยให้เกิดความสงบสุขในบั้นปลายของชีวิต (Ross. 1995; Burkhardt. 1989; Ellison. 1983; citing McClyment; et al. 1982)

1.2 ความพึงพอใจในชีวิตของตนเอง คือการที่บุคคลรู้สึกมีความสุขกับสิ่งที่ตนมีอยู่ พึงพอใจกับประสบการณ์ที่มีค่าในอดีตของตน ซึ่งช่วยให้บุคคลเห็นคุณค่าในตนเองและคุณค่าของชีวิต พึงพอใจในสัมพันธภาพที่ดีต่อบุคคลรอบกาย มองวันเวลาเป็นสิ่งที่มีความหมายและความสุข มองโลกในแง่ดีและพึงพอใจชีวิตในปัจจุบันของตน (Ellison. 1983)

2. สุขภาวะจากการมีความสัมพันธ์ยึดมั่นศรัทธาในศาสนา (*the religious well-being*) อันกล่าวถึงความสัมพันธ์กับพระเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ตนเองนับถือหรือยึดเหนี่ยว สำหรับสังคมไทยนั้น ศาสนาพุทธนับว่าเป็นศาสนาที่เข้ามามีอิทธิพลอย่างมาก พระธรรมปิฎก (2539) ได้อธิบายว่า ศาสนาเป็นส่วนประกอบและเป็นบ่อเกิดอันสำคัญของวัฒนธรรมและจริยธรรม ซึ่งอบรมหล่อหลอมชีวิตของ

บุคคลที่เจริญเติบโตขึ้นมาในสังคม การกระทำของบุคคลที่แสดงออกหรือลักษณะสังคมที่เป็นอยู่ล้วนเป็นผลสืบเนื่องที่ศาสนามีส่วนช่วยชักนำให้เป็นไปด้วยทั้งสิ้น และศาสนายังเป็นเครื่องกำหนดความเข้าใจของบุคคลต่อคุณค่า จุดมุ่งหมายของชีวิตและการเข้าใจตนเองอย่างแท้จริง ศาสนาพุทธช่วยให้คนเราเกิดสุขภาวะทางจิตวิญญาณได้ใน 2 ลักษณะ คือ

2.1 การมีความเชื่อและศรัทธาในศาสนาและนำมาปฏิบัติ ความเชื่อและศรัทธาเป็นองค์ธรรมสำคัญที่ทำให้คนมีหลักที่จะปฏิบัติตาม หรือเป็นสิ่งนำทางในการดำเนินชีวิต ช่วยเหนี่ยวรั้งไม่ให้ยอมตามสิ่งชักจูงในทางที่ผิด ไม่ให้ทำความชั่ว การมีศรัทธาเป็นเหมือนมีร่องไหลประจำของกระแสความคิด เมื่อได้รับรู้อารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งไม่เกินกำลังของศรัทธาที่มีอยู่ กระแสความคิดก็จะวิ่งเล่นไปตามร่องหรือแนวทางที่ศรัทธาเตรียมไว้ ทำให้ไม่คิดไปในทางอื่น หรือทางที่ผิดศีลธรรม (พระธรรมปิฎก. 2538)

2.2 การมีศาสนาเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจหรือเป็นที่พึ่งทางใจ จะทำให้เกิดความสงบคลายความทุกข์ มีความเข้าใจในธรรมชาติ ความเป็นจริงของชีวิตที่มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย ไม่มีผู้ใดหลีกเลี่ยง การเข้าใจชีวิตหรือโลกตามความเป็นจริง ทำให้บุคคลมีชีวิตอยู่อย่างมีสติปัญญา จิตไม่วุ่นวาย รำลึกถึงความตายด้วยความไม่ประมาท ให้มีการใช้ชีวิตอย่างมีคุณค่า ประกอบแต่สิ่งดีงาม (พระธรรมปิฎก. 2539)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าสุขภาวะทางจิตวิญญาณจะสามารถแยกออกได้เป็น 2 องค์ประกอบ แต่ทั้ง 2 องค์ประกอบนี้ต่างก็มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน (Paloutzian; & Ellison. 1982)

ฮังเกลแมนน์ และคนอื่นๆ (Hunglemann; et al. 1996) ได้แบ่งองค์ประกอบของสุขภาวะทางจิตวิญญาณไว้ 3 มิติ คือ

1. มิติของความศรัทธาและความเชื่อ เป็นความเชื่อด้านจิตวิญญาณ เป้าหมายในชีวิต สัมพันธภาพระหว่างความเชื่อด้านจิตวิญญาณ และแนวทางการดำเนินชีวิต
2. มิติของชีวิตและความรับผิดชอบของตนเอง เป็นความเชื่อในอำนาจสูงสุด การให้อภัยผู้อื่น ยอมรับการเปลี่ยนแปลงหรือตัดสินใจในชีวิต
3. มิติของความพึงพอใจในชีวิต เป็นการตั้งเป้าหมาย ยอมรับในสถานการณ์ของชีวิต รักใคร่กัน และรู้สึกมีคุณค่าในตนเอง

ในอีกด้านหนึ่ง กัลยา พลอยใหม่ (2545) ได้แบ่งองค์ประกอบของสุขภาวะทางจิตวิญญาณตามแนวคิดตะวันออกของประเวศ วะสี และแม็คสันสันย์ เสถียรสุด ออกเป็น 3 ด้าน คือ

1. ความสุขความสงบที่เกิดจากความดี ความไม่เห็นแก่ตัว และมีพรหมวิหาร 4
2. ความรู้สึกเบิกบานกับการทำหน้าที่และการใช้ชีวิต
3. การมีสติ สมาธิ และปัญญา

ในส่วน of สุขภาวะทางปัญญานั้นอาจจำแนกเป็น 3 ด้าน (โครงการสร้างเสริม สุขภาวะทางปัญญา (สุขแท้ด้วยปัญญา). 2551: ออนไลน์) ได้แก่

1. คิดดี หมายถึง การมีความคิดความเชื่อและความเห็นที่ถูกต้องดีงาม หรือมีเหตุผล เช่น เห็นว่าการทำความดีเป็นสิ่งที่มีความประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น เชื่อมั่นว่าความสำเร็จจะเกิดขึ้นได้ต้องอาศัยความเพียรของตนเองเป็นสำคัญ
2. คิดเป็น หมายถึง รู้จักคิดหรือพิจารณา ทำให้เห็นความจริง สามารถแก้ปัญหาหรือทำกิจกรรมต่าง ๆ ให้สำเร็จได้ ได้แก่ คิดเป็นเหตุเป็นผล พิจารณาโดยใช้เหตุผล มองเห็นแง่มุมต่าง ๆ อย่างรอบด้าน รู้จักแยกแยะว่าอะไรเป็นคุณค่าแท้หรือคุณค่าเทียม และมองแง่ดี เห็นด้านบวก
3. เห็นตรง หมายถึง มีความเห็นที่ตรงตามความเป็นจริง ทำให้วางใจได้อย่างถูกต้อง ไม่ก่อหรือซ้ำเติมให้เกิดทุกข์ ได้แก่ ยอมรับความเป็นจริงว่าทุกสิ่งมีขึ้นมีลง มองเห็นว่ามีสุขอย่างอื่นที่ลึกซึ้งกว่าความสุขทางวัตถุ มองเห็นสิ่งทั้งหลายว่าแปรเปลี่ยนไปตามเหตุปัจจัย ไม่มีความเที่ยงแท้ยั่งยืน มองเห็นว่ามีอะไรเลยที่สามารถยึดมั่นถือมั่นให้เป็นไปตามใจเราได้เลยแม้อย่างเดียว และมองเห็นว่าความทุกข์นั้นมีรากเหง้ามาจากความยึดติดถือมั่นในสิ่งต่าง ๆ ว่าเป็น “ตัวกูของกู”

นอกจากนี้ หนงเยาว์ มงคลอิทธิเวช และคนอื่นๆ (2552: 58) ยังได้สรุปว่าองค์ประกอบของสุขภาวะทางปัญญาประกอบด้วย 5 องค์ประกอบ ได้แก่

1. มีเป้าหมาย/ความหมายของชีวิต
2. มีคุณค่ามีความภาคภูมิใจ พึงพอใจในชีวิต
3. มีศรัทธา มีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ
4. มีความเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง เห็นความธรรมชาติ ธรรมชาติของทุกสิ่ง มองเป็นองค์รวมเห็นความเชื่อมโยงของทุกสิ่ง
5. มีความสามารถในการเผชิญและแก้ปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ในภาวะวิกฤตได้อย่างเหมาะสม

2.3 ปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

การมองปัจจัยกำหนดนั้นอาจมีความแตกต่างหลากหลายตามกระบวนทัศน์ที่ใช้มอง ความพยายามในการหาปัจจัยกำหนดตามแนวคิดแบบนิยัตินิยม (determinism) นั้นมีเป้าหมายอยู่ที่ การควบคุมหรือกะเกณฑ์ปัจจัยกำหนดที่จะทำให้เกิดผลได้ตามเจตนาของผู้ควบคุม ซึ่งในความเป็นจริง หากเราถือว่าการเติบโตทางจิตวิญญาณหรือการบรรลุภาวะสูงสุดในการดำเนินชีวิตนั้นเป็นผลของการเรียนรู้ที่สะสมในชีวิตมนุษย์ หลักฐานเท่าที่มีแทบจะไม่ปรากฏเลยว่าการบำเพ็ญภาวนา หรือการปฏิบัติศาสนกิจจะสามารถคาดการณ์ หรือกะเกณฑ์ให้เกิดผลในการยกระดับสภาวะทางจิตวิญญาณได้ในระยะเวลาที่กำหนด หากกล่าวในมุมมองเชิงศาสนธรรมแล้ว ปัจจัยสำคัญที่สุดในการพัฒนาจิตวิญญาณในแทบทุกศาสนา คือ การปฏิบัติ ซึ่งมักครอบคลุมทั้งมิติทางศีลธรรมจรรยา ที่ทำให้อยู่ร่วมกันเป็นสังคมได้อย่างสงบสันติ (ศีล) มิติทางภาวนา (ทั้งในแง่ที่เป็นการภาวนาต่อพระผู้เป็นเจ้า หรือการเจริญภาวนาแบบสมาธิศึกษา) และมิติทางปัญญา คือ การเข้าใจสัจธรรมแห่งชีวิตอย่างลึกซึ้ง อย่างไรก็ตาม ความสำเร็จของการปฏิบัติก็ยังมีความเป็นไปได้ที่ขึ้นกับเงื่อนไขอื่นนอกเหนือจากปัจจัยส่วนบุคคล ซึ่งอาจแยกออกเป็น 2 ส่วน คือ 1) การมีโครงสร้างพื้นฐานที่สนับสนุนการเรียนรู้จิตวิญญาณ (spiritual infrastructure) ประกอบด้วย แหล่งความรู้และภูมิปัญญาที่มีการปรับตัวอยู่ตลอดเวลา โครงสร้างพื้นฐานในส่วนที่เป็นสถาบัน และโครงสร้างพื้นฐานที่เป็นการจัดการเรื่องกาลเทศะ และ 2) สภาวะแวดล้อมที่เกื้อกูล (conductive environment) ประกอบด้วย ความพอเพียงของเครื่องอุปโภคบริโภคเพื่อการยังชีพ การอยู่ร่วมกันของผู้คนหลากหลายวัยวุฒิ ความสมดุลของกฎเกณฑ์ระหว่างเพศหญิงชาย ความเป็นหนึ่งเดียวของชุมชน โดยปราศจากอำนาจครอบงำและความรุนแรง จังหวะต่าง ๆ ของชีวิตที่ไม่เร่งรัด เร่งรีบจนเกินไป และการมีมรดกทางวัฒนธรรมร่วมกัน อย่างไรก็ตาม ในทางปฏิบัติแล้ว เป็นการยากที่จะบอกเป็นกฎเกณฑ์ตายตัวว่าปัจจัยใดบ้างที่จะทำให้เกิดการเรียนรู้หรือการเติบโตทางจิตวิญญาณ ปัจจัยเหล่านี้บอกเพียงแนวโน้มหรือความเป็นไปได้ที่โอกาสในการเรียนรู้จะเกิดขึ้นมากกว่าที่จะเป็นปัจจัยกำหนดที่คาดการณ์หรือหวังผลได้อย่างเครื่องยนต์กลไก (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2549: 24-27)

พงศ์เทพ สุธีรวุฒิ (2550: ออนไลน์) ได้เสนอว่า ปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาวะทางจิตวิญญาณ มี 5 ปัจจัย ได้แก่ 1) กฎอัมปปัจจัยตา คือเชื่อว่าเป็นตามกฎอัมปปัจจัยตา มีเหตุมีปัจจัยที่ทำให้เกิดและมีผลต่อสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ซึ่งบางท่านเชื่อในเรื่องกรรมเก่าทั้งกรรมดี กรรมชั่ว หรือเป็นพลังงานในอดีตที่ถ่ายทอดมาถึงปัจจุบัน 2) ปัญญา ระบบการเรียนรู้ ระบบการศึกษา คือเชื่อว่าเป็นเรื่องของปัญญาเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เกิดสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดจากระบบการเรียนรู้ที่ได้ได้ทำให้คนเข้าถึงความจริงและเรื่องชีวิต ส่วนหนึ่งเกิดจากระบบการศึกษาทั้งทางด้าน ศิลสิกขา จิตสิกขา ปัญญาสิกขา 3) สิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่ดี คือ เชื่อว่าสภาพทางธรรมชาติมีส่วนที่จะทำให้เกิดสุขภาวะทางจิตวิญญาณ 4) ระบบสังคม ระบบวัฒนธรรม ระบบศาสนา คือ เชื่อว่า สภาวะแวดล้อมทางสังคม ความสัมพันธ์เชิงอำนาจในทุกรูปแบบ โครงสร้างของสถาบันในสังคม เช่น ครอบครัวที่ดี รวมถึงวิถีชีวิต วัฒนธรรม และระบบศาสนาที่เอื้อต่อการบรรลุ

ธรรม เป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เกิดสุขภาวะทางจิตวิญญาณ และ 5) ปัจเจกบุคคล คือ เชื่อว่าปัจจัยเฉพาะในแต่ละคนเป็นปัจจัยสำคัญที่จะทำให้เกิดสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ซึ่งได้แก่ เพศ อายุ ความสมบูรณ์ของร่างกาย ระดับสติปัญญา ความเพียร ภูมิหลังของชีวิตและประสบการณ์ตรง เช่น ประสบการณ์ที่พบกับความทุกข์ และความเชื่อในภาวะที่เหนือตัวเอง

2.4 การประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

เครื่องมือประเมินทางจิตวิญญาณนั้นถูกพัฒนาขึ้นมาในหลายรูปแบบอันเป็นผลจากการใช้กรอบแนวคิดในการประเมินที่แตกต่างกันตามที่นักวิชาการสาขาต่างๆ เลือกใช้ จากการทบทวนวรรณกรรมพบว่า การประเมินทางจิตวิญญาณอาจแบ่งได้เป็น 2 ประเภท คือ การประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณในเชิงคุณภาพ และการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณในเชิงปริมาณ

1. การประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณเชิงคุณภาพ เครื่องมือประเภทนี้ส่วนใหญ่จะนำไปใช้ในทางคลินิก โดยเครื่องมือประเมินที่นิยมใช้ มี 5 วิธี ดังนี้

1.1 *Interviewed guideline* การสัมภาษณ์บางครั้งอาจใช้ร่วมกับการสังเกตเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องยิ่งขึ้น มีนักวิชาการหลายท่านได้สร้างแนวคำถามที่มีลักษณะเป็นคำถามปลายเปิดเพื่อใช้เป็นแนวทางในการสัมภาษณ์เกี่ยวกับภาวะจิตวิญญาณของผู้ป่วย ซึ่งได้รวบรวมมาพอสังเขปดังนี้

1.1.1. สโตล (Stoll. 1979) ได้พัฒนาแนวคำถามเพื่อใช้ในการประเมินภาวะจิตวิญญาณของผู้ป่วย อันประกอบด้วยข้อคำถามใน 4 ด้าน ได้แก่ ด้านการรับรู้ของบุคคลเกี่ยวกับพระเจ้า จำนวน 4 ข้อ ด้านแหล่งความหวัง จำนวน 5 ข้อ ด้านการปฏิบัติศาสนกิจและพิธีกรรม จำนวน 4 ข้อ และด้านความเชื่อทางจิตวิญญาณกับภาวะสุขภาพจำนวน 4 ข้อ รวมข้อคำถามทั้งหมด 17 ข้อ

1.1.2. เบิร์กฮาร์ดท์ (Burkhardt. 1989) ได้พัฒนาแนวคำถามเพื่อใช้ในการประเมินภาวะจิตวิญญาณ อันประกอบด้วยข้อคำถามใน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านความหมายและเป้าหมายชีวิต จำนวน 9 ข้อ ด้านความเข้มแข็งภายใน จำนวน 12 ข้อ และด้านการมีปฏิสัมพันธ์ ซึ่งแบ่งเป็นด้านย่อย 4 ด้าน คือ ด้านการมีปฏิสัมพันธ์กับตนเอง จำนวน 6 ข้อ ด้านการมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลอื่น จำนวน 9 ข้อ ด้านการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์และสิ่งเหนือธรรมชาติ จำนวน 12 ข้อ และด้านการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม จำนวน 7 ข้อ รวมทั้งสิ้น 34 ข้อ ดังนั้นจึงรวมข้อคำถามใน 3 ด้านได้ทั้งหมด 55 ข้อ

1.1.3. คาร์สัน (Carson. 1998) ได้พัฒนาแนวคำถามเพื่อใช้ในการประเมินภาวะจิตวิญญาณ อันประกอบด้วยข้อคำถามใน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านแนวคิดเกี่ยวกับพระเจ้า จำนวน 4 ข้อ ด้านแหล่งความเข้มแข็งและแหล่งความหวัง

จำนวน 4 ข้อ และด้านการปฏิบัติศาสนกิจ จำนวน 4 ข้อ รวมข้อคำถามทั้งหมด 12 ข้อ

1.1.4. โฮดจ์ (Hodge. 2001; Hodge. 2005) ได้พัฒนาแนวคำถามเพื่อใช้ในการประเมินภาวะจิตวิญญาณ อันประกอบด้วยข้อคำถาม 2 ชุดคำถาม โดยชุดที่ 1 เป็นแนวคำถามเริ่มต้นสู่การเล่าเรื่องประเด็นจิตวิญญาณ ส่วนชุดที่ 2 เป็นแนวคำถามการตีความทางมานุษยวิทยา เมื่อผู้ถูกประเมินอธิบายภาวะทางจิตวิญญาณจากเรื่องราวที่บรรยายออกมา คำถามทั้ง 2 ชุดครอบคลุมทั้ง 6 องค์ประกอบของวิญญาณและจิตใจตามแนวคิดของ นี (Nee. 1968) ซึ่งเป็นนักมานุษยวิทยาชาวจีนซึ่งมีแนวคิดว่าองค์ประกอบด้านวิญญาณ(soul) ประกอบด้วยอารมณ์ (affect) ความปรารถนา (will) และการรู้คิด (cognition) ส่วนองค์ประกอบด้านจิตใจ (spirit) นั้น ประกอบด้วย การมีส่วนร่วมต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ (communion) ความรู้สึกผิดชอบชั่วดี (conscience) และการหยั่งรู้ในตนเอง (intuition)

1.2 *Spiritual life maps* เป็นเครื่องมือที่ประเมินจิตวิญญาณตลอดช่วงชีวิตคน โดยให้ผู้ถูกประเมินวาดรูปบนกระดาษด้วยการวาดรูปเส้นทางชีวิตของตนเองตั้งแต่เกิดจนถึงชีวิตหลังความตาย รวมถึงวาดรูปเหตุการณ์ต่างๆ ที่พบระหว่างทางชีวิตลงบนเส้นทางชีวิตนี้ด้วย ซึ่งอาจจะบายสีให้สวยงามหรือใช้สัญลักษณ์ต่างๆ ได้ สิ่งที่ถูกประเมินวาดนั้นจะสะท้อนให้เห็นมุมมองชีวิตของผู้ถูกประเมินว่าเขามาจากไหน ขณะนี้อยู่ที่ไหน และกำลังจะไปไหน เครื่องมือประเมินนี้มีประโยชน์สำหรับใช้ประเมินในกลุ่มผู้ที่มีความยากลำบากในการสื่อสาร (รอฮานี เจอะอาแซ และคนอื่นๆ. 2553 : 55)

1.3 *Spiritual genograms* เป็นเครื่องมือประเมินที่จะช่วยให้ทราบและเข้าใจแบบแผนการดำเนินชีวิตและปฏิสัมพันธ์ของคนในครอบครัวที่ส่งผลต่อการพัฒนาหรือขัดขวางการพัฒนาจิตวิญญาณ โดยการให้ผู้ถูกประเมินวาดรูปแผนผังครอบครัวใน 3 รุ่น ด้วยการใช้นิยามหรือรูปทรง และสีต่าง ๆ เพื่อแสดงความหมาย เช่น สีเหลี่ยมหมายถึงเพศชาย วงกลมหมายถึงเพศหญิง ใช้สีแสดงการนับถือศาสนา เป็นต้น และโยงเส้นเพื่อแสดงความสัมพันธ์ของสมาชิกในครอบครัว โดยเส้นปะ แสดงถึงความสัมพันธ์ที่ไม่แนบแน่น ส่วนเส้นทึบและหนาแสดงถึงความสัมพันธ์ที่แน่นแฟ้น เป็นต้น เครื่องมือประเมินนี้มักถูกนำไปประยุกต์ใช้ในการบำบัดบุคคลที่มีความขัดแย้งทางจิตวิญญาณหรือการให้คำปรึกษาครอบครัว (รอฮานี เจอะอาแซ และคนอื่นๆ. 2553 : 56-57)

1.4 *Spiritual Ecomaps* เป็นเครื่องมือประเมินแหล่งเกี่ยวพันทางจิตวิญญาณ ณ ปัจจุบัน ซึ่งเป็นการประเมินที่เน้นแหล่งเกี่ยวพันทางจิตวิญญาณที่มาจากครอบครัวเพียง 1 รุ่นเท่านั้น เพื่อประเมินความสัมพันธ์ระหว่างระบบครอบครัวและระบบจิตวิญญาณ โดยให้ผู้ถูกประเมินวาดวงกลมบริเวณกึ่งกลางกระดาษและวาดสัญลักษณ์ที่แสดงถึงสมาชิกในครอบครัวหลักลงภายในวงกลมนั้น แล้วลากเส้นแสดงความสัมพันธ์ของ

คนในครอบครัว ส่วนบุคคลอื่นที่เกี่ยวข้องกันแต่ไม่ได้เป็นสมาชิกในครอบครัวหลัก ให้วาดลงภายนอกวงกลม ส่วนรอบๆ วงกลมครอบครัว ให้วาดวงกลมซึ่งแสดงถึงระบบของจิตวิญญาณที่มีความเกี่ยวข้องกับครอบครัวแล้วลากเส้นแสดงความสัมพันธ์ การใช้สัญลักษณ์ และเส้นแสดงความสัมพันธ์ ให้ใช้วิธีการเกี่ยวกับการวาดแผนผังครอบครัว (รอฮานี เจอะอาแซและคนอื่นๆ. 2553 : 58)

1.5 Spiritual ecomaps เป็นเครื่องมือประเมินที่พัฒนามาจาก spiritual ecomaps และ spiritual genograms โดยการผสมผสานทั้ง 2 วิธีเข้าด้วยกัน นั่นคือ ผู้ถูกประเมินจะต้องวาดทั้ง spiritual ecomaps และ spiritual genograms ลงในรูปเดียวกัน พร้อมทั้งลากเส้นแสดงความสัมพันธ์เชื่อมโยงระหว่าง spiritual ecomaps และ spiritual genograms ดังนั้น spiritual ecomaps จึงแสดงให้เห็นถึงแหล่งเกื้อหนุนทางจิตวิญญาณทั้งในอดีตจนถึงปัจจุบัน และยังแสดงถึงอิทธิพลของปัจจัยต่าง ๆ ที่มีต่อจิตวิญญาณอีกด้วย (รอฮานี เจอะอาแซ และคนอื่นๆ. 2553 : 59-60)

2. การประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณเชิงปริมาณ เครื่องมือประเภทนี้มีการนำไปใช้ในทางการแพทย์และการสาธารณสุข เพื่อเป็นดัชนีชี้วัดคุณภาพชีวิต ปัจจุบันมีการพัฒนาเครื่องมือประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณที่หลากหลาย และเฉพาะเจาะจงกับกลุ่มเป้าหมาย เช่น ผู้สูงอายุ ผู้ป่วยโรคต่าง ๆ เป็นต้น (รอฮานี เจอะอาแซ และคนอื่นๆ. 2553 : 38) ผู้วิจัยได้รวบรวมเครื่องมือประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณเชิงปริมาณมาพอสังเขปดังนี้

2.1 The Spiritual Well-Being Scale (SWBS) เป็นแบบประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณซึ่งถูกพัฒนาขึ้นโดย พอลูทเซีย และเอลลิสัน (Paloutzian; & Ellison. 1982) แบบประเมินนี้เป็นแบบรายงานตนเอง อันประกอบด้วย 2 องค์ประกอบ คือ ด้านการมีสุขภาวะจากการมีความสัมพันธ์ยึดมั่นศรัทธาในศาสนา (The Religious Well-Being: RWB) และด้านการมีสุขภาวะที่เป็นอยู่ (The Existential Well-Being: EWB) จำนวนด้านละ 10 ข้อ รวมข้อคำถามทั้งหมด 20 ข้อ มีลักษณะเป็นมาตราส่วนประมาณค่า 6 ระดับ มีการตรวจสอบค่าความเชื่อมั่นโดยใช้ค่าสัมประสิทธิ์อัลฟาของครอนบาค พบว่า แบบประเมินนี้มีค่าความเชื่อมั่นรวมทั้งฉบับเท่ากับ 0.90 ซึ่งแบบประเมินนี้สามารถนำไปใช้กับบุคคลที่นับถือศาสนาทางตะวันออก เช่น ศาสนาพุทธ หรือศาสนาอิสลามได้ หากดัดแปลงหรือปรับเปลี่ยนประโยคคำถามที่กล่าวถึงพระเจ้าให้สอดคล้องกับศาสนาและวัฒนธรรมของกลุ่มตัวอย่าง (David; & Richard. 2000; Ellerhorst-Ryan. 1997; Paloutzian; & Ellison. 1982)

2.2 The JAREL Spiritual Well-being Scale หรือ The JAREL [JoAnn-Ruth-Eileen-Loretta] Spirituality Scale เป็นแบบประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณซึ่งถูกพัฒนาขึ้นโดย ฮังเกลแมนน์ และคนอื่นๆ (Hunglemann; et al. 1996) แบบประเมินนี้เป็นแบบรายงานตนเอง อันประกอบด้วย 3 องค์ประกอบ คือ ด้านความเชื่อ/ความศรัทธา ด้านชีวิต/ความรับผิดชอบต่อตนเอง และด้านความพึงพอใจในชีวิต/ความเป็นจริงของชีวิต จำนวนด้านละ 7 ข้อ รวมข้อคำถามทั้งหมด 21 ข้อ มีลักษณะเป็นมาตราส่วนประมาณค่า 6

ระดับ อย่างไรก็ตาม อังกฤษแมนน์ และคนอื่นๆ เห็นว่า แบบประเมินนี้ไม่เหมาะสมที่จะนำไปใช้ประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณของผู้ป่วยที่อยู่ในภาวะวิกฤตหรือภาวะเจ็บป่วยเฉียบพลันไม่ว่าจะเป็นการเจ็บป่วยทางร่างกายหรือจิตใจ

2.3 The Spirituality Index of Well Being (SIWB) เป็นแบบประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณซึ่งถูกพัฒนาขึ้นโดย ดาเลแมน และเฟรย์ (Daaleman; & Frey. 2004: 499-503) แบบประเมินนี้เป็นแบบประเมินตนเอง อันประกอบด้วย 2 องค์ประกอบ คือ ด้านการรับรู้ความสามารถของตน (self-efficacy) และ ด้านการวางแผนชีวิต (life scheme) จำนวนด้านละ 6 ข้อ รวมข้อคำถามทั้งหมด 12 ข้อ มีลักษณะเป็นมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ มีการตรวจสอบค่าความเชื่อมั่นด้านการประเมินความคงที่ภายในของแบบสอบถาม (internal consistency) โดยใช้ค่าสัมประสิทธิ์อัลฟาของครอนบาค พบว่า แบบประเมินนี้มีค่าความเชื่อมั่นด้านการรับรู้ความสามารถของตนเท่ากับ 0.86 ด้านการวางแผนชีวิตเท่ากับ 0.89 และมีค่าความเชื่อมั่นรวมทั้งฉบับเท่ากับ 0.91 นอกจากนี้ยังมีการตรวจสอบค่าความเชื่อมั่นด้วยการทดสอบซ้ำ (test-retest) ระยะเวลาห่างกัน 2 สัปดาห์ พบว่า ค่า intra-class correlation coefficient รวมทั้งฉบับเท่ากับ 0.79 ส่วนด้านการรับรู้ความสามารถของตนเท่ากับ 0.77 ด้านการวางแผนชีวิตเท่ากับ 0.86 แบบประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ (SIWB) ยังถูกตรวจสอบความเที่ยงตรงเชิงโครงสร้าง (construct validity) กับแบบประเมินอื่น ๆ ได้แก่ แบบประเมินสุขภาวะทั่วไป (General Well-being Scale) แบบประเมินภาวะซึมเศร้า (Zung Depression Scale) ซึ่งพบว่า แบบประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณนี้ (SIWB) มีความสัมพันธ์ทางบวกสูงกับแบบประเมินสุขภาวะทั่วไป (General Well-being Scale) แต่มีความสัมพันธ์ทางลบในระดับปานกลางกับแบบประเมินภาวะซึมเศร้า (Zung Depression Scale)

2.4 The Geriatric Spiritual Well Being Scale (GSWS) เป็นแบบประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณซึ่งถูกพัฒนาขึ้นโดย ดันน์ (Dunn. 2008) แบบประเมินนี้เป็นแบบรายงานตนเอง ซึ่งใช้ในกลุ่มผู้สูงอายุ (60 ปีขึ้นไป) แบบประเมินนี้ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบ คือ ด้านเป้าหมายและความหมายของชีวิต (affirmative self-appraisal subscale) ด้านความเกี่ยวข้องสัมพันธ์ (connectedness subscale) ด้านการทำประโยชน์ต่อผู้อื่น (altruistic benevolence subscale) และด้านวิถีแห่งความศรัทธา (faith ways subscale) จำนวนด้านละ 4 ข้อ รวมข้อคำถามทั้งหมด 16 ข้อ มีลักษณะเป็นมาตราส่วนประมาณค่า 6 ระดับ และมีการตรวจสอบค่าความเชื่อมั่นโดยใช้ค่าสัมประสิทธิ์อัลฟาของครอนบาค พบว่า แบบประเมินนี้มีค่าความเชื่อมั่นของแต่ละองค์ประกอบย่อยอยู่ระหว่าง 0.36 ถึง 0.84 และค่าความเชื่อมั่นรวมทั้งฉบับเท่ากับ 0.76

2.5 The Functional Assessment of Chronic illness Therapy-Spiritual Well Being Scale (FACIT-Sp) เป็นการประเมินเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างความเจ็บป่วยกับความศรัทธา/ความเชื่อทางจิตวิญญาณ ซึ่งถูกพัฒนาขึ้นโดย ปีเตอร์แมน และ

คนอื่นๆ (Peterman; et al. 2002) แบบประเมินนี้เป็นแบบรายงานตนเอง ซึ่งใช้ในกลุ่มผู้ป่วยมะเร็ง แบบประเมินนี้ประกอบด้วย 2 องค์ประกอบ คือ ด้านความหมาย/ความสงบ จำนวน 8 ข้อ และด้านความศรัทธา จำนวน 4 ข้อ รวมข้อคำถามทั้งหมด 12 ข้อ อย่างไรก็ตาม เครื่องมือไม่ได้ระบุระดับการวัดและการแปลผลที่ชัดเจนไว้ แต่มีการตรวจสอบค่าความเชื่อมั่นโดยใช้ค่าสัมประสิทธิ์อัลฟาของครอนบาค พบว่า แบบประเมินนี้มีค่าความเชื่อมั่นด้านความหมาย/ความสงบ เท่ากับ 0.81 และด้านความศรัทธาเท่ากับ 0.86 และค่าความเชื่อมั่นโดยรวมเท่ากับ 0.86-0.87

ในอีกด้านหนึ่ง พงศ์เทพ สุธีรวิทย์ (2550) เสนอว่า การประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณนั้น ผู้วัดบางคนสามารถวัดได้โดยตัวเอง และสามารถวัดได้โดยผู้อื่น แต่การวัดต้องดูองค์รวมในระยะยาว ต้องดูในหลายๆ บริบท ดังต่อไปนี้

1. เจโต ปริยญาณ และวิญญูณัง อนัตตสณฺหํ อนันตัง สัพโตะปภัง คือ การวัดจะทำได้โดยญาณที่ทำให้สามารถกำหนดหยั่งรู้วาระจิตคนอื่น เป็นการใช้จิตสัมผัสจิต ขณะเดียวกันบางท่านเชื่อว่า ผู้ที่มีสุขภาวะทางจิตวิญญาณจริงจะรู้ว่าคืออะไร แต่บอกคนอื่นยาก การวัดจึงไม่ต้องไปเดาคนอื่น ไม่ต้องไปอ่านคนอื่น บอกคนอื่นไม่ได้ ต้องรู้ด้วยตนเองเท่านั้น

2. วัดจากสัมมาทิฏฐิ คือการวัดจะทำได้โดยการสังเกตสัมมาทิฏฐิ เช่น มีจินตนาการ มีมโนภาพอย่างสัมมาทิฏฐิ การเคารพคุณค่าในตัวคนอื่น และคุณค่าในตัวเอง การรู้จักปล่อยวาง ความตระหนักรู้ที่จะนำเราไปสู่ความไม่ประมาทในเหตุ รู้โลกรู้สังคมที่เป็นสมมติสังขจะ เพราะดีหรือชั่ว สุจริตหรือทุจริต กุศลหรืออกุศล นี่คือสมมติสังขจะอยู่ในสังคม

3. วัดปัญญาญาณแห่งการรู้แจ้งในตนเอง การวัดจะทำได้โดยการวัดปัญญา ตัวอย่างเช่น การวัดปัญญาญาณ 6 คือ การรู้รับรู้ รู้รับเอา รู้นึก รู้คิด รู้แสดงออก รู้สังขธรรม และต้องเป็นปัญญาที่ชาญฉลาดแบบสะอาด ดี เป็นกุศล เป็นประโยชน์ เป็นคุณค่า ไม่ได้เห็นแก่ตัว แม้แต่เพื่อตัวเพื่อตน

4. วัดได้จากพฤติกรรม การวัดจะทำได้โดยการสังเกตพฤติกรรม ทั้งที่เป็นกายกรรม วาจากรรม และมโนกรรม ดังต่อไปนี้

- 4.1 พฤติกรรมที่ไฝสันติ ไฝความดี ความถูกต้อง

- 4.2 พฤติกรรมแสดงออกมาในเชิงของความเมตตา กรุณา ของความอ่อนโยน การเสียสละ

- 4.3 ใช้หลักธรรมความจริงและปัญญา มาแก้ปัญหาบนพื้นฐานของความเมตตา กรุณาต่อกัน

- 4.4 การปฏิบัติธรรมเพื่อประโยชน์สุขของพหุชน ไม่ใช่เพื่อของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

- 4.5 ความรู้สึกและการปฏิบัติที่แสดงออกเกี่ยวกับธรรมชาติ

4.6 ความสามารถควบคุมอารมณ์และการแสดงออก

4.7 จิตที่ไม่แสดงอาการโลภ โกรธ หลง นำไปสู่การกระทำที่ประกอบด้วยกิริยาที่จิตปราศจากกิเลส

5. วัดได้จากการดำเนินชีวิต การวัดจะทำได้โดยการสังเกตการใช้และการดำเนินชีวิต อันได้แก่

5.1 สามารถค้นหาความหมาย หรือวัตถุประสงค์ หรือความจริงของชีวิต เห็นชีวิตได้ชัดเจนขึ้น

5.2 การใช้ชีวิตให้คุ้มค่า การไม่ยึดติดกับวัตถุ

5.3 มีความหวังในชีวิต รู้สึกว่าชีวิตมีค่า มีความคาดหวังในทางที่ถูกต้อง

5.4 การตื่นตัว (aware) ที่จะอยู่ในกระบวนการการพัฒนาตนเอง

5.5 เป็นผู้มีธรรมชาติสมาธิ

6. วัดได้จากสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมของชุมชน เป็นการวัดสิ่งที่ยอยู่นอกตัวบุคคล โดยให้วัดจากสภาพแวดล้อม ธรรมชาติ และวัฒนธรรมของชุมชน ซึ่งจะเป็นตัวช่วยบอกสภาวะทางจิตวิญญาณของบุคคลได้โดยอ้อม

การประเมินเชิงจิตวิญญาณนั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับนามธรรม เรื่องทางจิตวิญญาณยังเป็นเรื่องราวทางอภิปรัชญาอย่างยิ่ง กล่าวคือเป็นสิ่งที่รู้ได้เฉพาะตัวเท่านั้น ดังนั้น การประเมินอย่างเป็นภาวะวิสัยตามวิธีวิทยาแบบเดิม ๆ ที่ได้รับการพัฒนามาจากฐานความรู้วิทยาศาสตร์กายภาพจึงเป็นไปได้อย่างจำกัด ลักษณะสำคัญของประสบการณ์เชิงจิตวิญญาณ ซึ่งไม่สามารถประเมินด้วยวิธีวิทยาแบบวิทยาศาสตร์ได้นั้น มีอยู่ 5 ประการคือ (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์, 2549: 30-31)

1. ประสบการณ์เชิงจิตวิญญาณเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลที่จะไปปฏิบัติ และรับรู้ด้านในของชีวิตด้วยตนเอง ซึ่งบางครั้งอาจสามารถสื่อสารระหว่างผู้ที่มีประสบการณ์เชิงจิตวิญญาณด้วยกันได้

2. บุคคลไม่สามารถใช้การคิดแบบตรรกะตรงเชิงเหตุผลในการเข้าใจประสบการณ์ เพราะการได้มาซึ่งความรู้จากประสบการณ์นั้นมีหลายระดับ

3. ภาษาพูดและภาษาเขียนไม่สามารถสื่อถึงประสบการณ์ได้โดยตรง จึงจำเป็นต้องใช้การเปรียบเทียบในการอธิบาย

4. การเกิดขึ้นของประสบการณ์ไม่เป็นแบบเส้นตรงแบบที่คาดหมายผลลัพธ์ได้

5. ความเป็นจริงทางจิตวิญญาณมีทั้งการช่วงชิงและการคัดค้านระหว่างศาสนาและปราชญ์ในหลายสาขา ดังนั้น อาจต้องอาศัยเกณฑ์บางประการในการประเมินคุณค่าทางศาสนาอย่างเช่น การให้สภาวะการมีปัญญาเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ซึ่งเปรียบเสมือนเป็นแสงส่องนำชีวิต การมีเหตุผลในเชิงปรัชญาหรือการส่งเสริมมิติทางคุณธรรมและจริยธรรมในสังคม เป็นต้น

ดังนั้น จึงมีประเด็นสำคัญในปรัชญาวิทยาศาสตร์กายภาพที่นักวิจัยเชิงจิตวิญญาณควรจะต้องหลีกเลี่ยง คือ 1) วิธีคิดตรรกะตรองด้วยเหตุและผลตามแนวเส้นตรง 2) การพิสูจน์ความจริงด้วยการวัดค่าเชิงประจักษ์ 3) ความเชื่อที่ว่าทุกอย่างเป็นไปตามกฎธรรมชาติซึ่งตายตัว และมนุษย์สามารถเข้าใจตลอดจนอธิบายกฎนั้นได้โดยสิ้นเชิง 4) การนำเอาความรู้ย่อยๆ มาอธิบายปรากฏการณ์ที่เป็นองค์รวมของเหตุปัจจัย

อย่างไรก็ตาม โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ ยังเสนอด้วยว่า เราอาจสามารถตั้งข้อสังเกตเพื่อการสร้างแนวทางการประเมินได้เป็นข้อ ๆ ดังนี้

1. จิตวิญญาณไม่จำเป็นที่จะต้องเป็นเรื่องทางศาสนา และไม่จำเป็นที่จะเป็นเรื่องของภพอื่นชาติอื่น แต่ศาสนาเปรียบเสมือนเส้นทางการเข้าถึงที่สำคัญซึ่งสามารถนำไปสู่เป้าหมายทางจิตวิญญาณได้ในภพชาติปัจจุบัน
2. สุขภาวะทางจิตวิญญาณปรากฏอยู่ในบริบททางวัฒนธรรม และมีความเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมอย่างแยกไม่ออก ดังนั้น การประเมินผลต่าง ๆ จะต้องประเมินในบริบทนั้น
3. การบรรลุความสมบูรณ์ทางจิตวิญญาณ ไม่เป็นเหตุและผลแบบตรงไปตรงมา สิ่งที่ไม่คาดฝันอาจเกิดขึ้นได้เสมอ และปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นสามารถตีความได้หลายหลาก
4. ถึงแม้ปรากฏการณ์ทางจิตวิญญาณเป็นเรื่องปัจเจกภาพ แต่ปรากฏการณ์ก็เป็นสิ่งที่สามารถเข้าถึงได้ร่วมกันในชุมชนของผู้ปฏิบัติ ดังนั้น ในการสรรหาชุมชนเพื่อการประเมินประสบการณ์ทางจิตวิญญาณจึงต้องมุ่งความสนใจไปยังชุมชนที่มีการปฏิบัติเป็นเบื้องต้น

2.5 แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

การพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณอาจทำได้ใน 3 ด้าน (พงศ์เทพ สุธีรวุฒิ, 2550: ออนไลน์) ได้แก่

1. การปฏิบัติตามหลักธรรม โดยเฉพาะเรื่อง ไตรสิกขา ซึ่งการปฏิบัติตามหลักธรรมจะเป็นการพัฒนาให้เกิดสุขภาวะทางจิตวิญญาณโดยเฉพาะการฝึกสมาธิ ทั้งการฝึกกรรมชาติสมาธิ ฝึกฌาน วิธีสมถภาวนา วิปัสสนาภาวนา เพื่อการปฏิบัติให้เป็นผู้รู้สติ เป็นผู้มีสติ และเป็นผู้ใช้สติ
2. การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของตัวเอง การพัฒนาให้เกิดสุขภาวะทางจิตวิญญาณจะต้องพัฒนากระบวนการเรียนรู้ของตัวเอง ทั้งปริยัติและการปฏิบัติโดย 1) ต้องเรียนรู้จากประสบการณ์กายภาพ หรือเรียนรู้จากประสบการณ์ภายใน โยนิโสมนสิการ 2) บุพเพสันนิวาสานุสติ หมายความว่าต้องระลึกถึงกรรมเก่า เอากรรมเก่ามาวิเคราะห์ มา

สังเคราะห์ นั่นก็คือการเอาประสบการณ์มาวิเคราะห์และหาประสบการณ์อยู่ตลอด 3) การมีกิจกรรมที่ทำร่วมกันในสังคม 4) กระบวนการเรียนรู้ ประกอบด้วย ต้องเรียนรู้ด้วยตนเอง ต้องพร้อมที่จะเรียนรู้ ต้องมีความมุ่งมั่นที่จะเรียนรู้ ต้องมีความเชื่อมั่นในพลังอำนาจของตนเอง และต้องมีศรัทธาแท้จริงในสิ่งที่เรียนรู้

3. การให้ความรู้ ความเข้าใจ การศึกษา โดยเชื่อว่า การให้ความรู้ความเข้าใจ และการศึกษาทั้งที่เป็น เจตสิกขา และ จิตสิกขา จะเป็นการพัฒนาให้เกิดสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ซึ่งอาจจะอาศัยการอบรม ที่เรียกว่า mental training เพื่อฝึกวิธีคิด วิธีมอง หรือใช้เครื่องมือทางวัฒนธรรม เช่น สุนทรียสนทนา Dialogue เป็นต้น

2.6 รายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

ในส่วนนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอผลงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ โดยสังเขปดังนี้

รายงานการสังเคราะห์งานวิจัยของ พงศ์เทพ สุธีรวิทย์ (2550) ได้ศึกษาถึงขอบเขตของสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบริบทไทย ซึ่งเป็นการศึกษาโดยใช้การวิจัยเอกสาร การสอบถามนำร่องในกลุ่มตัวอย่าง 617 คน ควบคู่กับการศึกษาเชิงคุณภาพโดยเทคนิค Ethnographic Delphi Future Research ในกลุ่มผู้ทรงคุณวุฒิ 18 ท่าน และใช้การประชุมกลุ่ม ผลการศึกษา พบว่าขอบเขตของสุขภาวะทางจิตวิญญาณจะถูกพรรณนาถึงองค์ประกอบที่มีความเกี่ยวพันกัน 5 ด้าน คือ สภาวะของสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ปรากฏการณ์ที่แสดงออกมา ปัจจัยที่มีผลต่อสุขภาวะ การพัฒนา และการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ กล่าวคือ สภาวะของสุขภาวะทางจิตวิญญาณนั้นพรรณนาถึง 6 องค์ประกอบคือ สภาวะที่จิตสงบ การหลุดพ้น สภาวะแห่งปัญญา จิตที่ยกระดับจริยธรรม และสภาวะที่มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ส่วนปรากฏการณ์ที่แสดงออกมี 7 ประการ คือ การเข้าถึงธรรม สามารถปรับจิต เชื่อในบัพพัญญุตินิพพาน การปฏิบัติธรรม มีพฤติกรรมเป็นกุศล รังสรรค์ความวิจิตร และการเข้าใจความสุข ความทุกข์ในชีวิต ปัจจัยที่กำหนดสุขภาวะทางจิตวิญญาณมี 8 องค์ประกอบ คือ ปัจเจกของบุคคล ความรู้เรื่องจิตวิญญาณ ปัญญา ประวัติ ภูมิหลัง พฤติกรรม ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องเรื่องจิตวิญญาณ และสภาวะแวดล้อม ในส่วนของการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ มี 3 ประการคือ การเรียนรู้ การฝึก การปฏิบัติ ส่วนการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ สามารถวัดได้จาก 4 องค์ประกอบคือ สัมมาทิฐิ ปัญญาญาณ วิถีชีวิต สภาวะแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรม ผลการศึกษาพรรณนาให้เห็นเพียงองค์ประกอบของสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ไม่สรุปเป็นนิยามที่ตายตัว และยังต้องการความรู้เพื่อสร้างความเข้าใจในแต่ละองค์ประกอบให้ถูกต้องมากขึ้น

อีกทั้ง อุทุมพร มาลัยทอง (2549) ได้ศึกษาถึงการรับรู้การสร้างเสริมสุขภาวะทางจิตวิญญาณของหัวหน้าหอผู้ป่วย ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพวิธีปรากฏการณ์วิทยา โดยมีกลุ่มตัวอย่างประกอบด้วยหัวหน้าหอผู้ป่วยจำนวน 10 ราย ที่ปฏิบัติงานในโรงพยาบาลศูนย์แห่งหนึ่ง

เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก ทำการวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้วิธีการวิเคราะห์ของโคไลซี (colazzi) ระยะเวลาที่ใช้ในการศึกษาเริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน 2547 ถึงเดือนตุลาคม 2548 ผลการวิจัยพบว่า 1) หัวหน้าหอผู้ป่วยรับรู้ความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณมี 4 ลักษณะคือ ความรู้สึกเป็นสุขสงบปีติอิ่มเอมใจ มีความพอใจพอเพียงและพอดีในชีวิตปัจจุบัน การได้เผื่อแผ่เมตตาเอื้ออาทรต่อผู้อื่น และการมีจิตเข้มแข็งจากสิ่งยึดเหนี่ยว 2) การสร้างเสริมสุขภาวะทางจิตวิญญาณในตนเองตามการรับรู้ของหัวหน้าหอผู้ป่วยมี 4 วิธี ได้แก่ การหลอหลอมจากครอบครัว การแสวงหาและเรียนรู้ด้วยตนเอง การดำเนินชีวิตตามหลักพุทธธรรม และการเลือกสิ่งทีพอใจสร้างสุขในตน 3) การสร้างเสริมสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบุคลากรตามการรับรู้ของหัวหน้าผู้ป่วยมี 6 วิธี ได้แก่ การเป็นแบบอย่างที่ดีในการดูแลผู้ป่วยด้วยใจ การสอนโดยใช้หลักพุทธธรรม การสร้างคุณค่าและความภาคภูมิใจ ส่งเสริมการปฏิบัติงานด้วยหลักคุณธรรม นำพุทธศาสนาวินัยธรรมสู่กิจกรรมในหน่วยงานและการเป็นกัลยามิตร ผลจากการศึกษาครั้งนี้เสนอแนะให้ผู้บริหาร ได้พิจารณาถึงความสำคัญของการสร้างเสริมสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบุคลากร เพื่อเป็นพื้นฐานในการนำไปสู่การสร้างเสริมสุขภาวะทางจิตวิญญาณในผู้ใช้บริการต่อไป

รวมถึง สมจิตต์ ชีรทรัพย์กุล (2549) ได้ศึกษาปัจจัยคัดสรรที่มีความสัมพันธ์กับความผาสุกทางจิตวิญญาณของหญิงวัยรุ่นทำแท้งผิดกฎหมาย โดยศึกษาในกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นหญิงวัยรุ่นที่ทำแท้งผิดกฎหมายซึ่งมีอายุ 11-19 ปี จำนวน 120 คน และเข้ารับการรักษานในโรงพยาบาลของรัฐ ในจังหวัดสมุทรปราการจำนวน 6 แห่ง เก็บรวบรวมข้อมูลโดยใช้แบบสอบถามวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้สถิติบรรยาย การทดสอบค่าทีและสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์ของเพียร์สัน ผลการวิจัยพบว่า กลุ่มตัวอย่างมีความผาสุกทางจิตวิญญาณโดยรวม อยู่ในระดับปานกลาง หญิงวัยรุ่นที่ทำแท้งผิดกฎหมายซึ่งมีรายได้จากการประกอบอาชีพของตนเอง มีค่าเฉลี่ยความผาสุกทางจิตวิญญาณโดยรวม และความผาสุกทางจิตวิญญาณในด้านความศรัทธายึดมั่นทางศาสนา รวมทั้งในด้านสิ่งที่เป็นอยู่ สูงกว่าหญิงวัยรุ่นที่ทำแท้งผิดกฎหมายซึ่งไม่มีรายได้จากการประกอบอาชีพของตนเองอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 อีกทั้งยังพบว่า การสนับสนุนทางสังคมจากเพื่อนมีความสัมพันธ์ทางบวกกับความผาสุกทางจิตวิญญาณในด้านความศรัทธายึดมั่นทางศาสนา และความผาสุกทางจิตวิญญาณโดยรวม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 การสนับสนุนทางสังคมจากครอบครัวไม่มีความสัมพันธ์กับความผาสุกทางจิตวิญญาณในด้านสิ่งที่เป็นอยู่อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และพบว่าภาวะซึมเศร้ามีความสัมพันธ์ทางลบกับความผาสุกทางจิตวิญญาณโดยรวม ความผาสุกทางจิตวิญญาณในด้านความศรัทธายึดมั่นทางศาสนา และความผาสุกทางจิตวิญญาณในด้านสิ่งที่เป็นอยู่อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05

นอกจากนี้ ปิยะมาศ ยินดี (2548) ได้ศึกษาเพื่อพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณของนักเรียนโรงเรียนวิถิพุทธ โดยวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ ผลการศึกษาบางส่วนพบว่า การจัดการศึกษาของโรงเรียนสัมมาสิกขาสันตือโสภ เน้นการพัฒนาด้านคุณธรรมศีลธรรมผ่านการเรียนรู้ร่วมกันของโรงเรียน วัดและชุมชน จากการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันและกิจกรรมประเพณีวัฒนธรรมประจำปีของชาวอโศก นักเรียนที่ผ่านการศึกษารูปแบบของชาวอโศกจะ

ได้รับการฝึกหัดและพัฒนาด้านศีลธรรม คุณธรรมและงานวิชาชีพเพื่อให้สามารถช่วยเหลือและเลี้ยงตัวเองได้ สามารถดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างปกติสุข ทั้งผู้ปกครองและนักเรียนรวมทั้งบุคลากรทางการศึกษามีความพึงพอใจในการจัดการศึกษาของชาวอโศก นอกจากนี้ การนำวิถีพุทธเข้าสู่โรงเรียนมัธยมวัดบึงทองหลาง เป็นจุดเริ่มต้นของการนำพุทธศาสนาเข้าสู่โรงเรียนเพื่อสืบสานวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของไทย โดยเริ่มจากการให้บุคลากรในโรงเรียนเกิดความเข้าใจและเห็นคุณค่าของวิถีพุทธ วิถีธรรมที่มีความสำคัญเพราะมีส่วนช่วยในการพัฒนา ป้องกันตลอดจนแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในวิถีชีวิตของนักเรียนในปัจจุบัน ซึ่งอยู่ในกระแสโลกาภิวัตน์ ด้วยการบูรณาการพุทธธรรมเข้าสู่การเรียนรู้ทุกด้านของโรงเรียน แต่สิ่งที่ยังเป็นอุปสรรคต่อการจัดการศึกษาก็คือ การต้องอาศัยบุคลากรที่มีความเข้าใจในพุทธศาสนาและการศึกษาเป็นอย่างดี ซึ่งในทางปฏิบัติโรงเรียนวิถีพุทธยังขาดแคลนบุคลากรที่มีความรู้ความสามารถที่จะมาดูแลและให้ความช่วยเหลืออย่างใกล้ชิด

สุพิศ สงนวล (2548) ยังได้ศึกษาประสบการณ์การเยียวยาด้านจิตวิญญาณของผู้ป่วยมะเร็งที่ได้รับรังสีรักษาที่มีความผาสุกทางจิตวิญญาณ ซึ่งเป็นการศึกษาเชิงปรากฏการณ์วิทยาแบบเฮอร์แมนวติก กลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลคือ ผู้ป่วยมะเร็งที่ได้รับรังสีรักษาที่มีความผาสุกทางจิตวิญญาณ จำนวน 10 รายซึ่งคัดเลือกแบบเจาะจงตามคุณสมบัติที่กำหนด เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และการบันทึกภาคสนาม ระหว่างเดือนธันวาคม พ.ศ. 2547 ถึงเดือนมกราคม พ.ศ. 2549 วิเคราะห์ข้อมูลโดยการประยุกต์ใช้ขั้นตอนการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปรากฏการณ์วิทยาแบบเฮอร์แมนวติกของแวนมานเนน (Van Manen. 1990) ผลการวิจัยบางส่วนพบว่า ผู้ให้ข้อมูลรับรู้ปัญหาและสภาวะจิตวิญญาณเมื่อมีความเจ็บป่วยและต้องได้รับรังสีรักษาใน 5 ลักษณะ คือ ท้อแท้ทุกข์ทรมานจากการรักษา ห่วงลูกและหลานไม่มีผู้ดูแลและสั่งสอน กลัวผลที่เกิดขึ้นจากการรักษาด้วยรังสี เครียดจากทำงานไม่ได้ ขาดรายได้ และทุกข์ใจจากความไม่แน่นอนของโรคและการรักษา นอกจากนี้ ผู้ให้ข้อมูลยังมีการรับรู้ความหมายความผาสุกทางจิตวิญญาณใน 3 ลักษณะคือ 1) การใช้หลักธรรมคำสอนและแนวปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา โดยได้ใช้แนวคิด วิธีการต่าง ๆ ใน 6 ลักษณะ ได้แก่ คิดว่าเป็นเรื่องของกรรม เข้าใจธรรมชาติของชีวิต สวดมนต์อธิษฐานให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์และพระคุ้มครอง ยึดมั่นในบุญและกรรมดี นั่งสมาธิท่อง พุท-โธ และ อ่านหนังสือธรรมะ 2) มีการปรับจิตโดยตนเองและกลุ่มผู้ป่วยด้วยกัน โดยมีการปรับจิตใน 3 ลักษณะ ได้แก่ ใจต้องสู้ไม่ท้อแท้ คิดว่าใจเป็นนาย กายเป็นบ่าว ปรับจิตคิดทางบวก และ 3) การใช้ทางเลือกในการเผชิญความเครียดเป็นครั้งคราวใน 2 ลักษณะ ได้แก่ ฟังเพลงที่ชอบเพื่อใช้ในการปรับเปลี่ยนอารมณ์ และนั่งชื่นชมธรรมชาติ สำหรับสิ่งที่มีผลสนับสนุนต่อการเยียวยาจิตวิญญาณ มี 3 ประการหลักคือ ประสบการณ์ที่มีมาก่อนการเจ็บป่วย การสนับสนุนจากบุคลากรทางสุขภาพ และการสนับสนุนจากสังคมใกล้เคียง ส่วนสิ่งที่เป็นอุปสรรคต่อการเยียวยาในระยะของการปรับตัวตามการรับรู้ของผู้ป่วยมี 5 ประการ ได้แก่ อาการอ่อนเพลีย ปวดจากโรคและการรักษา จนไม่สามารถทำกิจกรรมใด ความรู้สึกท้อแท้จากผลของการรักษา จิตใจไม่สงบพอ และรอบข้างมีเสียงรบกวนทำให้จิตไม่สงบ ผลการศึกษาครั้งนี้ทำให้เกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งเกี่ยวกับประสบการณ์การเยียวยาจิตวิญญาณของผู้ป่วยมะเร็ง ที่ได้รับรังสีรักษาที่มีความผาสุกทาง

จิตวิญญาณ และเป็นแนวทางในการดูแลผู้ป่วยมะเร็งให้ผ่านพ้นความรู้สึกทุกข์ทรมานที่เกิดขึ้นจากโรคและการรักษาอย่างสอดคล้องกับความเชื่อ สังคม วัฒนธรรมและความต้องการของผู้ป่วย

จากรายงานการสังเคราะห์งานวิจัยของ อรรพรรณ ดวงมังกร (2547) ซึ่งได้ศึกษาถึงทัศนคติด้านจิตวิญญาณในสังคมอีสาน ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงพรรณนา เพื่อวิเคราะห์คุณลักษณะจิตวิญญาณ (spirituality) จากการทบทวนวรรณกรรมทั้งในประเทศและต่างประเทศ และเพื่อศึกษาคุณลักษณะของจิตวิญญาณ การวิจัยครั้งนี้แบ่งออกเป็น 2 ระยะคือ ระยะที่ 1 เป็นการทบทวนวรรณกรรมอย่างเป็นระบบ โดยคัดสรรเฉพาะคำ หรือกลุ่มคำที่อธิบายถึงความหมาย คำนิยามและคุณลักษณะของจิตวิญญาณ จากตำรา รายงานการวิจัย ปรินทิพนิพนธ์ เอกสารบทความวิชาการ และจากคอมพิวเตอร์โดยใช้ฐานข้อมูล Medline และ CINAHL ตั้งแต่ปี ค.ศ. 1989-2002 (พ.ศ. 2533-2545) จำนวน 51 เรื่อง วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) และจัดหมวดหมู่จำแนกตามชนิดของข้อมูล ผลการศึกษาพบว่า "จิตวิญญาณ" ประกอบด้วย 2 มิติ ได้แก่ พลังชีวิต และภาวะเหนือตนเอง กล่าวคือ พลังชีวิตจะได้จากการที่บุคคลได้รับกำลังใจ มีความหวัง มีความเชื่อ มีความศรัทธา มีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ และความรู้สึกมีคุณค่า ทำให้บุคคลมีความมุ่งมั่นที่จะหาคำตอบให้กับชีวิต โดยการหาความหมายและเป้าหมายของชีวิต เห็นความสัมพันธ์ในการดำรงชีวิตกับธรรมชาติ นำไปสู่ภาวะเหนือตนเอง เพื่อให้เกิดความผาสุก ความสมบูรณ์ในชีวิต และมีความกลมกลืนในการดำรงชีวิตกับธรรมชาตินั่นเอง ระยะที่ 2 เป็นการสัมภาษณ์เชิงลึก ผู้ให้ข้อมูลหลัก คือผู้ให้บริการช่วยเหลือด้านจิตวิญญาณที่มีภูมิลำเนาในจังหวัดขอนแก่น จำนวน 7 ราย และกลุ่มผู้ป่วยในที่มาใช้บริการในโรงพยาบาลขอนแก่น จำนวน 6 ราย ผลจากการวิเคราะห์ข้อมูลพบว่า คุณลักษณะของจิตวิญญาณ ประกอบด้วย 2 มิติ ได้แก่ ความหวัง การมีเกียรติ มีฐานะ ได้รับการยอมรับ มีความอบอุ่น ทำให้มีกำลังใจ เป็นการได้สัมผัสจิตวิญญาณในระดับของคนทั่วไป ส่วนจิตวิญญาณในลักษณะที่เป็นสิ่งเหนือธรรมชาตินั้น ผู้ที่จะเข้าถึงได้ต้องมีความเพียรในการปฏิบัติ โดยใช้ศาสนาเป็นสื่อเชื่อมโยง และต้องมีผล 5 คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา สำหรับการให้คำเรียกที่บ่งบอกถึงคุณลักษณะของจิตวิญญาณในสังคมอีสาน ได้แก่ คำว่า "จิต" และคำว่า "ขวัญ"

รวมถึง ระวีวรรณ ถวายทรัพย์ (2545) ยังได้ศึกษาเรื่องความผาสุกทางจิตวิญญาณของผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์ ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง จำนวน 9 ราย เก็บรวบรวมข้อมูลโดยวิธีการสังเกตแบบมีส่วนร่วมร่วมกับการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก วิเคราะห์ข้อมูลด้วยวิธีวิเคราะห์เชิงเนื้อหา ผลการวิจัยพบว่า ความผาสุกทางจิตวิญญาณตามการรับรู้ของผู้ติดเชื้อเอชไอวีและผู้ป่วยเอดส์ สามารถสรุปเป็น 3 ประเด็นดังนี้ คือ 1) ผู้ติดเชื้อเอชไอวีและผู้ป่วยเอดส์ให้ความหมายของความผาสุกทางจิตวิญญาณว่า คือ การมีความสุข มีความสงบ มีสติ มีความเมตตากรุณาและมีจิตใจที่เข้มแข็ง 2) การสร้างความผาสุกทางจิตวิญญาณของผู้ติดเชื้อเอชไอวีและผู้ป่วยเอดส์ประกอบด้วยปฏิบัติ 4 วิธี คือ การใช้พระพุทธศาสนาเป็นที่พึ่งทางใจ การยึดมั่นในหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา การปฏิบัติกิจกรรมตามหลักพระพุทธศาสนา และการประกอบพิธีกรรมตามความเชื่อ และ 3) ปัจจัยที่มีผลต่อความผาสุกทางจิตวิญญาณของผู้ติดเชื้อ

เอชไอวีและผู้ป่วยเอดส์ ประกอบด้วย 3 ปัจจัย ปัจจัยแรกเป็นปัจจัยทางบวก ได้แก่ ความหวัง การยอมรับสภาพตัวเองการเปิดเผยตัวเองว่าติดเชื้อ เป็นต้น ปัจจัยต่อมาเป็นปัจจัยทางลบ ได้แก่ สภาพจิตใจที่อ่อนแอ และปัจจัยสุดท้ายเป็นปัจจัยอื่นๆ ได้แก่ รายได้ ประสบการณ์ชีวิตในอดีต บุคลิกภาพส่วนบุคคล การเลี้ยงดูในครอบครัว และสุขภาพร่างกาย ผลการวิจัยครั้งนี้ ทำให้มีความเข้าใจเกี่ยวกับความผาสุกทางจิตวิญญาณตามการรับรู้และประสบการณ์ชีวิตของผู้ติดเชื้อเอชไอวีและผู้ป่วยเอดส์ สามารถนำข้อมูลที่ได้ไปใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการวางแผนการพยาบาล เพื่อเสริมความผาสุกทางจิตวิญญาณที่มีความสอดคล้องกับความคิดความเชื่อทางสังคม และวัฒนธรรม และความต้องการของผู้ติดเชื้อเอชไอวีและผู้ป่วยเอดส์

3. แนวคิดญาณวิทยากับการวิจัย

ญาณวิทยา (epistemology) เป็นสาขาของปรัชญาซึ่งเป็นกระบวนการเกี่ยวกับการสอบถามถึงแหล่งกำเนิดของความรู้ โครงสร้างของความรู้ วิธีการของความรู้ และความเที่ยงตรงถูกต้องของความรู้ ดังนั้น ญาณวิทยาจึงเป็นเรื่องทฤษฎีของความรู้ (theory of knowledge) ซึ่งมุ่งประเด็นเรื่องปัญหาของความรู้ว่า “มนุษย์มีความรู้ได้อย่างไร” “มนุษย์รู้ได้อย่างไรว่าอะไรเป็นความรู้ที่แท้จริง” “เราแน่ใจได้อย่างไรว่าความรู้ต่างๆ เป็นจริง ไม่ผิดพลาด” เหล่านี้เป็นต้น (ชัยวัฒน์ อัดพัฒน : 2534)

แนวคิดญาณวิทยาเป็นแนวคิดที่ศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการ วิธีการ วัตถุประสงค์ ลักษณะเงื่อนไข ความมีเหตุผล และความคลาดเคลื่อนของความรู้ ผู้รู้บางท่านกล่าวว่าความจริงแล้ว ญาณวิทยาเป็นการ “อภิปรายปัญหาเกี่ยวกับความรู้ในแง่ปรัชญา” โดยเอาวิธีการของปรัชญาคือวิธีนิรนัย (deductive) วิธีอุปนัย (inductive) วิธีวิเคราะห์ (analytic) และวิธีสังเคราะห์ (synthetic) มาใช้ในการอภิปรายปัญหาต่างๆ ดังกล่าว เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความเป็นจริง สามารถนำเอาความรู้นั้นมาพัฒนาวิถีชีวิตของตน และแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์และสังคม ตลอดจนสร้างสติปัญญา วิทยาการและองค์ความรู้ใหม่ๆ ให้เกิดขึ้นตลอดเวลา (พิสิฐจุฑ์ โคตรสุโพธิ์. 2543 : 14-15)

เครื่องมือแห่งศาสตร์ของความรู้ใหม่ : กระบวนทัศน์และวิธีวิทยา

มนุษย์มีความเชื่อประการหนึ่งคือ ความรู้ใหม่ ๆ ที่เกิดขึ้นย่อมมี “เครื่องมือ” (tool) ซึ่งจะเป็นแนวทางของกระบวนการศึกษาค้นคว้า และทำการวิจัยเพื่อให้ได้มาซึ่งองค์ความรู้ใหม่ ๆ แต่แพทเทอร์สัน และวิลเลียมส์ (Patterson; & Williams.1998) เห็นว่า ปัญหาหนึ่งที่เกิดขึ้นในการวิจัยก็คือนักวิจัยมักเริ่มมองหาเครื่องมือของกระบวนการวิจัยด้วยการคิด “วิธีวิทยา” (methodology) ซึ่งสิ่งนี้สะท้อนให้เห็นวิธีคิดที่ว่าวิธีวิทยา คือ แก่นของการวิจัย โดยที่นักวิจัยมักไม่ได้ให้ความสนใจกับ “กระบวนทัศน์” (paradigm) ที่วิธีวิทยานั้น ๆ สัมพันธ์อยู่

คำว่า “กระบวนทัศน์” เป็นคำที่มาจากหนังสือที่ชื่อว่า The Structure of Scientific Revolution ของ โทมัส คูห์น (Thomas Kuhn) ซึ่งหมายถึง วิธีคิด วิธีปฏิบัติ วิธีให้คุณค่า ซึ่งตั้งอยู่บนฐานการมองโลกความเป็นจริงแบบหนึ่ง ในขณะที่ เสรี พงศ์พิศ (2547: 14) ให้ความหมายว่า กระบวนทัศน์เป็นทัศนะแม่บท เพราะเป็นทัศนะพื้นฐานที่กำหนดวิธีคิด วิธีปฏิบัติ วิธีให้คุณค่าและวิถีชีวิตทั้งหมดของผู้คน กล่าวอีกนัยหนึ่ง กระบวนทัศน์ ก็คือโลกทัศน์หรือปรัชญาในการให้ความหมายต่อสิ่งต่าง ๆ ที่กำกับวิธีการทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ อีกชั้นหนึ่ง ดังนั้น ในการวิจัย นักวิจัยจึงสร้างวิธีวิจัยขึ้นบนฐานปรัชญา โลกทัศน์ และความเชื่อที่นักวิจัยมีต่อการทำความเข้าใจและการตีความโลกและสรรพสิ่ง

ดังนั้น ก่อนที่จะเริ่มกระบวนการแสวงหาความรู้และความจริง นักวิจัยจึงต้องพิจารณาคำถามในเชิงกระบวนทัศน์เป็นเบื้องต้น ซึ่ง กิตติพัฒน์ นนทบุรีมະดุลย์ (2546) และ กูบา (Guba. 1990; อ้างอิงจาก ชาย โพธิ์สิตา. 2547) กล่าวว่า คำถามในเชิงกระบวนทัศน์นั้น มีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ

1) คำถามทางภววิทยา (ontological question) เป็นคำถามว่าด้วยเรื่อง “ภววิทยา” (ontology) ซึ่งหมายถึง ธรรมชาติของสิ่งที่เรียกว่าความรู้และความจริง คำถามทางภววิทยาจึงเป็นคำถามที่ว่า นักวิจัย “นิยาม” ว่าความรู้/ความจริงคืออะไร และธรรมชาติของความรู้/ความจริงเป็นอย่างไร ความเชื่อหรือนิยามเหล่านี้จะส่งผลไปถึงความสัมพันธ์ของนักวิจัยกับความรู้/ความจริงที่นักวิจัยแสวงหา

2) คำถามทางญาณวิทยา (epistemology question) เป็นคำถามว่าด้วยเรื่อง “ญาณวิทยา” (epistemology) ซึ่งหมายถึงความสัมพันธ์ระหว่างผู้แสวงหาความรู้/ความจริงกับสิ่งที่ถูกรู้ (the known) คำถามทางญาณวิทยาจึงเป็นคำถามที่ว่า เรารู้อะไรที่เรารู้อย่างไร (How we know what we know?) ความสัมพันธ์ระหว่างเรา (นักวิจัย) กับสิ่งที่เราแสวงหาเป็นไปในลักษณะใด กล่าวคือ “ตัวตน” ของนักวิจัยปรากฏอยู่ในสิ่งที่เรียกว่าความรู้/ความจริง หรือนักวิจัยเป็นอิสระจากความรู้/ความจริงที่แสวงหา

3) คำถามทางวิธีวิทยา (methodological question) ซึ่งหมายถึง วิธีการในการได้มาซึ่งความรู้/ความจริง คำถามในทางวิธีวิทยาจึงเป็นคำถามที่ว่า นักวิจัยใช้วิธีการใดในการเข้าถึงความรู้/ความจริง โดยนัยยะของประเด็นทางวิธีวิทยาก็คือ วิธีการเข้าถึงความรู้/ความจริงนั้น ขึ้นอยู่กับว่า นักวิจัยนิยามว่าความรู้/ความจริงคืออะไร และธรรมชาติของความรู้/ความจริงเป็นอย่างไร รวมทั้ง นักวิจัยกำหนดความสัมพันธ์กับความรู้/ความจริงที่ต้องการแสวงหา ในลักษณะใด กล่าวอีกทางหนึ่งก็คือ วิธีวิทยาถูกกำหนดโดยภววิทยาและญาณวิทยานั้นเอง

สิ่งสำคัญในการศึกษาค้นคว้าวิจัยเพื่อแสวงหาความรู้และความจริงในเชิงญาณวิทยานั้นก็คือ การทำความเข้าใจเรื่องกระบวนทัศน์ กล่าวคือ การทำความเข้าใจว่า ความรู้และความจริงถูกผลิตขึ้นบนฐานโลกทัศน์และปรัชญาชุดใดได้บ้าง และปรัชญาแต่ละชุดได้สร้างวิธีวิทยาใดขึ้น และผลิต

ความรู้และความจริงในลักษณะใดออกมา กระบวนทัศน์ที่เป็นรากฐานของการแสวงหาความรู้นั้นมีอยู่ด้วยกัน 6 ชุด ซึ่งนักวิจัยล้วนจะมีวิธีการแสวงหาความรู้โดยอาศัยกระบวนทัศน์ชุดใดชุดหนึ่งใน 6 ชุดนี้ อันได้แก่ ปฏิกฐานนิยม (positivism) ปฏิกฐานนิยมยุคหลัง (post-positivism) ทฤษฎีวิพากษ์ (critical theory) กระบวนทัศน์กำหนดสร้าง (constructivism) หลังสมัยใหม่ (post-modernism) และปฏิบัตินิยม (pragmatism)

ปฏิกฐานนิยม (Positivism)

กระบวนทัศน์แบบปฏิกฐานนิยมนี้มีรากฐานมาจากปรัชญาแบบประจักษ์นิยมเชิงตรรกะ (logical empiricism) ซึ่งนักปรัชญาในกลุ่มประจักษ์นิยมเชิงตรรกะได้ให้ความหมายของความรู้ว่าคือ ความเป็นจริงที่อยู่บนฐานประสบการณ์ที่พบเห็นและสัมผัสได้ (empirical) ดังนั้น ในการเข้าถึงความรู้และความจริง [ซึ่งนักปรัชญากลุ่มนี้เรียกว่า ความจริงที่ไม่แปรผัน (truth) หรือ ความรู้ที่สมบูรณ์แบบ (the perfect knowledge)] นั้น จะต้องกระทำผ่านหลักฐานและเหตุการณ์ที่สามารถพิสูจน์ว่าถูกได้ (testable and verifiable) กล่าวคือ ความรู้และความจริงภายใต้ปรัชญาประจักษ์นิยมเชิงตรรกะจะต้องมาจากประสบการณ์ เพราะประสบการณ์จากการพบเห็นและสัมผัสจะเป็นสิ่งที่ระบุ (identify) ว่าสิ่งใดจริง และสิ่งใดไม่จริง อีกทั้ง ประสบการณ์จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยข้อมูลจากการสังเกต (observation report) ที่ประกอบไปด้วยหลักฐานที่สามารถรับรู้ด้วยประสาทสัมผัส (sense data) หรือหลักฐานเชิงประจักษ์ (empirical data) (Diesing. 1991: 4) กระบวนการเข้าถึงความรู้และความจริงนั้นจะถูกมองผ่าน “โลกวัตถุ” เพราะหากไม่ใช่วัตถุแล้วก็คงจะไม่เกิดข้อมูลในลักษณะที่สามารถรับรู้ด้วยประสาทสัมผัสได้ ดังนั้น โลกวัตถุจึงเป็นแหล่งกำเนิดของประสบการณ์ในแบบประจักษ์นิยม นอกจากนี้นักปรัชญากลุ่มนี้ยังเห็นว่า ผู้ศึกษากับสิ่งที่ศึกษาเป็นสองสิ่งที่ยแยกกันอย่างเด็ดขาด ผู้ศึกษาไม่ได้มีอิทธิพลเหนือสิ่งที่ศึกษา เพราะข้อมูลและประสบการณ์เชิงประจักษ์ดังกล่าวทำหน้าที่ยืนยันทัวเอง (facts speak for themselves) วิธีคิดเช่นนี้เองที่ทำให้นักคิดสำนักนี้กล่าวว่า วิธีการเข้าถึงความรู้และความจริงของประจักษ์นิยมเชิงตรรกะเป็นวิธีการแบบวิทยาศาสตร์ (scientific inquiry) ในความหมายที่ว่า สิ่งที่ถูกศึกษาเป็นอิสระจากผู้ศึกษาอย่างสมบูรณ์

ตามกระบวนทัศน์แบบประจักษ์นิยมเชิงตรรกะนี้ นักวิจัยจะสร้างกฎเกณฑ์ทั่วไปด้วยการอุปนัย (induction) หรือการสรุปเป็นทฤษฎีจากข้อมูลเชิงประจักษ์ เช่น หากนักวิจัยเฝ้าสังเกตห่านที่ว่ายน้ำอยู่ในสระในช่วงระยะเวลาหนึ่ง และพบว่าห่านทุกตัวมีสีดำ นักวิจัยจะสร้างข้อสรุปเป็นทฤษฎีเชิงประจักษ์ว่า ห่านเป็นสัตว์ที่มีสีดำ และหากหลังจากการสร้างกฎเกณฑ์นี้ขึ้นแล้วมีการพบเห็นสิ่งมีชีวิตที่มีลักษณะเดียวกับห่าน แต่มีสีอื่น สิ่งมีชีวิตนั้นจะไม่ถูกเรียกว่า ห่าน เพราะถ้าเป็นห่านจะต้องมีสีดำ เป็นต้น

โดยภาพรวมของกระบวนทัศน์แบบปฏิฐานนิยมนี้จะเห็นว่า “ภาววิทยา” ของปฏิฐานนิยมก็คือ การอธิบายว่า ความรู้และความจริงนั้นดำรงอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง รอเวลาที่มนุษย์จะไปค้นพบ รวมทั้งความรู้และความจริงชุดนี้ยังมีลักษณะที่ตรวจสอบและชีวิตได้ด้วยหลักฐานเชิงประจักษ์ ดังนั้น “ญาณวิทยา” ของปฏิฐานนิยมจึงเป็นไปในลักษณะที่ว่า ผู้แสวงหาความรู้และสิ่งที่เป็นความรู้แยกขาดออกจากกัน ผู้แสวงหาความรู้ไม่มีอิทธิพลเหนือความรู้ เพราะความรู้และความจริงของปฏิฐานนิยมมีลักษณะ “วัตถุวิสัย” (objective)

ปฏิฐานนิยมยุคหลัง (Post-positivism)

กระบวนทัศน์แบบปฏิฐานนิยมยุคหลังนี้เห็นว่า มนุษย์มีข้อจำกัดในการเข้าถึงความจริง ซึ่ง คาร์ล พอปเปอร์ (Karl Popper) ชี้ให้เห็นถึงข้อจำกัดของการพิสูจน์ว่าถูก (verification) กล่าวคือ ในขณะที่นักคิดประจักษ์นิยมเชิงตรรกะกระแสหลักเห็นว่ามนุษย์สามารถเข้าถึง “ความจริงที่ไม่แปรผัน” (truth) ได้ นั่น พอปเปอร์กลับเห็นว่า ถึงแม้ความจริงและความรู้จะมีอยู่แต่มนุษย์ไม่มีทางเข้าถึง หรือพิสูจน์ความจริงเช่นที่ว่ามันได้ สิ่งที่มีมนุษย์เห็นนั้นเป็นเพียง “ส่วนหนึ่ง” ของความจริง ดังนั้น สิ่งที่มีมนุษย์สามารถทำได้ก็คือ “พิสูจน์ว่า (สิ่งใด) ผิด (falsify)” เช่น เมื่อเราไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าห่านทุกตัวมีสีดำ แต่เราสามารถทำให้เห็นว่าสมมติฐานที่ว่าห่านทุกตัวมีสีดำนั้นผิดได้ ด้วยการแสดงให้เห็นว่ามีห่านบางตัวมีสีอื่น แต่หากยังไม่สามารถพิสูจน์ได้ว่าห่านไม่ได้มีสีดำทุกตัวแล้ว ก็ยังคงถือว่าสมมติฐานที่ว่าห่านมีสีดำยังคงใช้ได้ จะเห็นได้ว่า วิธีการเข้าถึงความรู้ความจริงของพอปเปอร์นั้นเป็นวิธีการแบบ “นิรนัย” (deduction) นั่นคือ เริ่มต้นจากคำอธิบายชุดหนึ่งซึ่งอาจเป็นกรอบความคิดหรือทฤษฎีแล้วจึงนำคำอธิบายนั้น ๆ ไปพิสูจน์กับโลกที่เป็นจริง และหากการพิสูจน์พบว่าโลกไม่เป็นไปตามคำอธิบายก็จะยกเลิกคำอธิบายนั้น อย่างไรก็ตาม แม้พอปเปอร์จะให้ความสำคัญกับการพิสูจน์ว่าผิด แต่ในกระบวนการพิสูจน์นั้นก็ยังต้องอาศัยข้อมูลเชิงประจักษ์ และผู้พิสูจน์ก็ยังคงแยกขาดจากสิ่งที่พิสูจน์ วิธีคิดของพอปเปอร์จึงยังคงอยู่ในบริบทของปรัชญาสำนักประจักษ์นิยมเชิงตรรกะ (Diesing, 1991)

โดยภาพรวมของกระบวนทัศน์แบบหลังปฏิฐานนิยมนี้จะเห็นว่า “ภาววิทยา” เป็นไปในลักษณะที่ว่า โลกแห่งความเป็นจริงมีอยู่แน่นอน ทว่ามนุษย์ไม่อาจเข้าถึงความจริงสูงสุดได้ ความเป็นจริงจึงดำรงอยู่เท่าที่การตรวจสอบวัดผลของมนุษย์จะดำเนินการให้ได้ ใกล้เคียงกับภาวะความเป็นจริงมากที่สุด (กิตติพัฒน์ นนทปัทมเดช, 2546: 29) ดังนั้น “ญาณวิทยา” จึงเป็นสิ่งที่ เป็นความรู้ และความจริงที่สัมพันธ์กับมนุษย์ผู้แสวงหาความจริง ทั้งนี้เป็นเพราะความรู้และความจริงนั้น ๆ ถูกสร้างขึ้นมาภายใต้ขอบข่ายที่มนุษย์จะสามารถเข้าถึงได้ กล่าวคือ ความรู้และความจริงมีลักษณะวัตถุวิสัยที่อยู่ภายใต้ข้อจำกัดของมนุษย์นั่นเอง

ทฤษฎีวิพากษ์ (Critical Theory)

ทฤษฎีวิพากษ์มีลักษณะสำคัญอยู่ 2 ประการคือ ประการแรก ปฏิเสธความคิดที่ว่า ความรู้และความจริงแยกขาดจากระบบคุณค่า (set of values) และตัวตนของผู้แสวงหาความรู้และความจริงนั้น นั่นคือ การปฏิเสธวิธีคิดแบบปฏิฐานนิยมที่แยกตัวผู้แสวงหาออกจากความรู้และความจริง ประการที่สอง เป้าหมายของการแสวงหาความรู้และความจริงไม่ใช่ตัวความรู้และความจริงนั้นๆ แต่คือ การนำความรู้และความจริงที่ได้มา ไปใช้ในการแก้ปัญหาและสร้างการเปลี่ยนแปลง (กาญจนา แก้วเทพ. 2541; กิตติพัฒน์ นนทบุรีมະดุล. 2546) นอกจากนี้ ทฤษฎีวิพากษ์ยังมีลักษณะของสำนักคิด “ปฏิบัตินิยม” (pragmatism) ที่ให้ความหมายของ “ความรู้” ว่าเป็น “กระบวนการ” แสวงหาความจริง วิธีคิดของสำนักปฏิบัตินิยมจึงเป็นวิธีคิดที่ตั้งคำถามต่อกระบวนการแสวงหาความรู้และความจริงของตัวเอง ซึ่งนักคิดสำนักนี้เชื่อว่า กระบวนการแสวงหาความรู้ไม่ได้มีเป้าหมายในการแสวงหาคำตอบแบบเบ็ดเสร็จ หากแต่เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่นำไปสู่การแก้ปัญหาในเชิงปฏิบัติให้ดียิ่งขึ้น และเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาในสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงและซับซ้อนยิ่งขึ้น ดังนั้น “ความรู้” ภายใต้วิธีคิดปฏิบัตินิยมจึงหมายถึง “การเรียนรู้เพื่อที่จะรู้” (Diesing. 1991: 75; citing Shapere. 1984) กระบวนการตอบคำถามหรือแก้ปัญหาที่สำคัญของนักคิดปฏิบัตินิยมเป็นกระบวนการที่ตั้งอยู่บน “การไม่เห็นพ้องร่วมกัน” (disagreement) หรือที่เรียกว่า “Dialectic Inquiry” (Diesing. 1991: 98) นอกจากนี้ นักคิดในสำนักปฏิบัตินิยมและทฤษฎีวิพากษ์ยังเห็นว่า กระบวนการเข้าถึงความรู้นั้นไม่สามารถแยกขาดจากตัวนักวิจัยและบริบททางสังคม และเรียกวิธีคิดของประจักษ์นิยมที่แยกนักวิจัยออกจากสิ่งที่ศึกษาว่า “ทฤษฎีผู้เฝ้ามอง” (spectator Theory)

ภายใต้กระบวนการทัศน์แบบทฤษฎีวิพากษ์นี้เห็นว่า “ภววิทยา” เป็นความรู้และความจริงที่ไม่ได้ไร้เดียงสา (naïve) (กิตติพัฒน์ นนทบุรีมະดุล. 2546) แต่มีลักษณะ “อัตวิสัย” (subjective) นั่นคือ ความรู้และความจริงไม่ได้ปลอดจากระบบคุณค่าที่ผู้แสวงหาเชื่อถือ ดังนั้น “ญาณวิทยา” ของทฤษฎีวิพากษ์จึงเป็นญาณวิทยาที่ยืนอยู่บนความเชื่อที่ว่า ภาวะของผู้แสวงหาความรู้และความจริงส่งผลต่อความรู้และความจริงนั้น ๆ

กระบวนการทัศน์การกำหนดสร้าง (Constructivism)

กระบวนการทัศน์การกำหนดสร้างนี้มีรากฐานทางปรัชญามาจาก “ศาสตร์การตีความ” (Hermeneutics) อันเป็นสาขาหนึ่งของความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการตีความ “ตัวบท” (text) ซึ่งในทางสังคมศาสตร์ ความหมายของตัวบทภายใต้ปรัชญาชุดนี้ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงตัวบทที่บันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรเท่านั้น หากยังหมายรวมถึง “การกระทำ (action) และการแสดงออก (expression) ของมนุษย์” อีกด้วย โดยในความหมายหลักนี้ ศาสตร์การตีความมุ่งเน้นที่จะทำความเข้าใจ “สิ่งที่อยู่ด้านใน” (inwardness) ของมนุษย์ (Diesing. 1991;

citing Gadamer. 1984) นักปรัชญาสำนักนี้ยังเชื่อว่า ไม่มีความรู้ใดเกิดขึ้นโดยปราศจาก “ความรู้ที่มีมาก่อน” (forknowledge) (Diesing. 1991) นั่นคือ มนุษย์ก่อรูปการเกี่ยวกับสิ่งที่ไม่รู้บนฐานของสิ่งที่รู้ จะเห็นได้ว่า ปรัชญาของศาสตร์การตีความไม่ได้แยกตัวบทหรือสิ่งที่ศึกษาออกจากผู้ศึกษา และไม่ได้มุ่งหมายที่จะให้ผู้ศึกษากำหนดตัวเองในฐานะผู้ที่ปราศจากทัศนคติใด ๆ (neutral) สิ่งที่ศาสตร์นี้ต้องการก็คือ “การเข้าไปร่วมอยู่” (involvement) ในฐานะ “คนใน” ภายใต้บริบททางสังคมและวัฒนธรรมของสิ่งที่กำลังศึกษา รวมทั้ง “ให้ความหมายกับตัวผู้ศึกษาอย่างมาก ในฐานะที่เป็นผู้อ่าน/ผู้ตีความหรือผู้หาความหมายในตัวบท (subject as reader of text) (ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. 2544: 47) ดังนั้น ความรู้ที่ถูกผลิตขึ้นภายใต้ปรัชญาการตีความของกระบวนการทัศน์การกำหนดสร้างจึงเป็น “ความรู้อันเนื่องมาจากตัวตนของผู้ศึกษา” (self-knowledge) (Diesing. 1991) กล่าวคือ ตามกระบวนการทัศน์การกำหนดสร้างนั้นไม่เชื่อว่า ความรู้และความจริงมีอยู่และรอคอยผู้ค้นพบ แต่ความรู้และความจริงเป็นสิ่งที่ “ถูกสร้าง” (constructed) ขึ้นมาภายใต้บริบททางสังคมและวัฒนธรรมที่ผู้สร้างความรู้ และตัวความรู้และความจริงนั้นๆ สังกัดอยู่ (Heylighen. 1997; ชาย โพธิสิตา. 2552) ความรู้และความจริงจึงมีลักษณะเป็น “อัตวิสัย” (subjective)

โดยภาพรวมของกระบวนการทัศน์แบบการกำหนดสร้างนี้ “ภาววิทยา” ของกระบวนการทัศน์มองสิ่งที่เรียกว่า ความรู้และความจริงในลักษณะ “สัมพัทธ์” (relative) กับบริบทและผู้แสวงหาความรู้ที่เข้าไปอยู่ในบริบทนั้น ๆ ส่วน “ญาณวิทยา” ของกระบวนการทัศน์นี้ก็คือ ญาณวิทยาแบบ “สัมพัทธนิยม” (relativism) ที่มองเห็นความสัมพันธ์ระหว่างความรู้ รวมทั้งบริบทของความรู้และผู้แสวงหาความรู้ในลักษณะอ้างอิงซึ่งกันและกัน

หลังสมัยใหม่ (Post-modernism)

ธงชัย วินิจจะกุล (2544: 354) ได้อธิบายซึ่งสรุปได้ว่า “หลังสมัยใหม่” ไม่ใช่ทฤษฎีหรือมโนทัศน์ (concept) ชัดใดชัดหนึ่ง แต่วิธีคิดในแบบหลังสมัยใหม่เป็นแนวทางการรับรู้ความเข้าใจสังคมมนุษย์อย่างกว้างๆ แนวหนึ่งที่ทำทลายสันคลอนรากฐานทางภูมิปัญญาของโลกสมัยใหม่ โดยที่ตัวมันเองมิได้เสนอทฤษฎีหรืออุดมการณ์ข้อเสนอรูปธรรมใดเลย และสิ่งสำคัญที่วิธีคิดแบบหลังสมัยใหม่ทำลายและตั้งคำถามก็คือ “การอธิบาย/ตำนานที่ยิ่งใหญ่” (grand narrative) ว่าด้วยเรื่อง “การเข้าถึงความรู้และความจริง” ของยุคสมัยใหม่

กระแสดังกล่าวของยุคหลังสมัยใหม่ก็คือการตั้งคำถามต่อ “ความชอบธรรม” (legitimacy) ของความรู้แบบวิทยาศาสตร์ในยุคสมัยใหม่ ส่งผลไปสู่การอธิบายว่า “อภิปทานาน” หรือคำอธิบายอันยิ่งใหญ่ชุดต่าง ๆ ของยุคสมัยใหม่กลายเป็นเพียงมายาคติ (จันทน์ เจริญศรี. 2544) หรือ “วาทกรรม” (discourse) ชุดหนึ่งเท่านั้น

มิเชล ฟูโกต์ ซึ่งเป็นนักคิดที่มีอิทธิพลต่อความคิดของยุคหลังสมัยใหม่ผู้หนึ่งกล่าวว่า วาทกรรมก็คือปฏิบัติการของภาษา (language in action) (Danaher; Schirato; &

Webb. 2000) ที่ผ่านกระบวนการทำให้เป็นสถาบัน (institutionalization) และการผลิตซ้ำทางสังคม (social reproduction) เพื่อที่จะสถาปนาความคิดหรืออุดมการณ์บางชุดให้กลายเป็น “ความจริง” (social construction of reality) และการสถาปนาความจริงดังกล่าวก็ได้เข้าไปเบียดขับความจริงชุดอื่น ๆ ให้ไปอยู่ในพื้นที่ชายขอบ (margin) ตัวอย่างเช่น คำว่า “Science” ซึ่งแต่เดิมหมายถึง “ความรู้” แต่ปัจจุบันถูกนิยามในฐานะเป็นวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เช่น ฟิสิกส์ เคมี คณิตศาสตร์ เท่านั้น ส่งผลให้คำว่า “ไม่เป็นวิทยาศาสตร์” (not scientific) กลับถูกให้ความหมายที่แสดงถึงความไม่น่าเชื่อถือของสิ่งที่ถูกกล่าวถึง ซึ่งนัยยะในทาง “การเมืองของความรู้” (politics of knowledge) ของปรากฏการณ์นี้ก็คือ การสร้างอำนาจของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติในการอธิบายว่า วิทยาศาสตร์ธรรมชาติเท่านั้นที่เป็น “ความรู้” คำกล่าวนี้จึงเป็นวาทกรรมเชิงสัญลักษณ์ (sign) ของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติในการสร้างความเป็นชายขอบให้กับความรู้ประเภทอื่น ๆ

สิ่งที่วิพากษ์คิดแบบหลังสมัยใหม่พยายามพูดถึงก็คือ สิ่งที่เราถือว่าเป็นความรู้และความจริงในโลกนี้นั้น คือสิ่งที่ถูกประกอบสร้างขึ้นมาจากอุดมการณ์ (ideology) และกระบวนการชุดหนึ่ง ๆ ซึ่งนั่นแสดงให้เห็นได้ว่า “หลังสมัยใหม่” ไม่ได้เชื่อในเรื่อง “ภววิทยา” นั่นคือ ไม่มีสิ่งที่เรียกว่า “ธรรมชาติ” ของความรู้และความจริง ความรู้และความจริงล้วนเป็นสิ่งที่ประกอบสร้างทางสังคม ที่ขึ้นอยู่กับเวลาและสถานที่ (knowledge is subjected to space and time) และอุดมการณ์ (ideology) ที่แตกต่างกันหลากหลาย ดังนั้น ภายใต้วิธีคิดแบบหลังสมัยใหม่นี้นี้ จึง “ไม่มีกระบวนการทัศน์อีกต่อไป ไม่มีความรู้ มีแต่ความเป็นจริงที่หลากหลาย” (จตุรงค์ บุญยรัตนสุนทร. 2546: 204) และสิ่งที่วิพากษ์คิดหลังสมัยใหม่กระทำเพื่อ “ตอบโต้” ความรู้ในแบบอภิธานแห่งยุคสมัยใหม่ก็คือการ “รื้อ” (deconstruct) สิ่งที่เราเรียกว่า ความรู้เหล่านั้นออกมาเพื่อให้เห็นว่า สิ่งเหล่านั้น “ประกอบสร้าง” (construct) ด้วยอุดมการณ์ชุดใด

ปฏิบัตินิยม (Pragmatism)

กระบวนการทัศน์แบบปฏิบัตินิยมเป็นแนวคิดและวิธีการให้เหตุผล โดยมีการกำหนดนิยาม และให้ความหมายของ “ปฏิบัตินิยม” (pragmatism) ว่าเป็น แนวคิดทางปรัชญาที่มีสาระสำคัญว่าด้วยเรื่อง “ความหมาย” และ “ความจริง” โดยยึดหลัก 2 ประการ คือ ประการแรก สิ่งใดจะถือว่ามีความหมายหรือไม่ ให้ดูที่ผลทางการปฏิบัติของสิ่งนั้น เรื่อง 2 เรื่อง ถ้ามีผลทางการปฏิบัติอย่างเดียวกัน ก็ต้องถือว่า 2 เรื่องนั้นมีความหมายหรือมีค่าเท่ากัน โดยมีได้คำนึงถึงรูปแบบและวิธีการของการปฏิบัตินั้น และประการที่สอง สิ่งใดหากนำไปปฏิบัติแล้ว ได้ผลจริงตามที่คาดหมาย สิ่งนั้นก็ถือว่าจริง นั่นก็คือว่า สิ่งที่จะถือว่าเป็นจริงหรือไม่ ให้นำไปปฏิบัติก่อน ถ้าปฏิบัติแล้ว ได้ผลจริงตามที่คาดหมาย ก็ถือว่าจริง ถ้าปฏิบัติแล้ว ไม่ได้ผลจริงตามที่คาดหมาย ก็ถือว่าไม่จริง (ราชบัณฑิตยสถาน. 2532: 80)

ดังนั้น ปฏิบัตินิยม เป็นการพยายามตีความแต่ละความคิดโดยการโยงไปสู่ผลในทางปฏิบัติ หากปฏิบัติแล้วเกิดผลตามที่บอก ก็ถือว่ามีความหมาย มีคุณค่า และเป็นจริง ในกรณี 2 สิ่ง ถ้าความคิดหนึ่งเป็นจริงมากกว่าอีกความคิดหนึ่ง ก็แสดงว่า 2 อย่างมีความแตกต่างกัน บางอย่างในทางปฏิบัติ ถ้าไม่พบความแตกต่างกันในการโยงไปสู่ผลในทางปฏิบัติ ความคิดเหล่านั้นก็ถือว่าเป็นเรื่องเดียวกันหรือมีค่าเท่ากัน

แนวคิดแบบปฏิบัตินิยมเป็นปรัชญาการคิด (philosophical thinking) ที่ก่อตัวขึ้นมา เมื่อมนุษย์ต้องการทำความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ รวมถึงสิ่งแวดล้อมที่เขาอยู่ มนุษย์อาศัย ปฏิบัตินิยมในฐานะเป็นวิธีการ (method) อันปฏิเสธการใช้แค่กระบวนการเชิงเหตุผล (rationalism) ที่เป็นการติดยึดแบบเดิมๆ (dogmatic) ที่ใครมาแตะต้องอีกไม่ได้ ในฐานะ เป็นวิธีวิทยา (methodology) นี้จึงทำให้ปฏิบัตินิยมเข้าใกล้ชีวิตและเกี่ยวข้องกับชีวิตมากขึ้น นั่นคือ ไม่ใช่เป็นการสร้างสูตรหรือทฤษฎี แต่เป็นศักยภาพความสามารถที่จะแก้ไขปัญหา ต่าง ๆ โดยนำความคิดไปสู่การปฏิบัติได้เป็นผลสำเร็จโดยใช้หลักว่า “ความคิดนี้ทำได้ ปฏิบัติได้หรือไม่” (Does it work?) ถ้าปฏิบัติได้ ความคิดนั้นก็จริง (It is true.)

ภายใต้กระบวนการทัศน์แบบปฏิบัตินิยมนี้ มีท่าทีต่อคำถามทางภววิทยาเป็นไปใน ลักษณะที่ว่า “ความจริงเกิดขึ้นสู่ความคิด” “truth happens to an idea” (Stumpf. 1988, 417) และความคิดจะเป็นความจริงได้ ย่อมต้องเกี่ยวข้องกับประสบการณ์ในการดำรงชีวิต ของคนเรา ความสำเร็จที่เป็นจริงทำให้เกิดความจริงขึ้น ส่วนความไม่จริง (untrue) คือ สิ่ง ที่คิดแล้วทำไม่ได้หรือทำไม่สำเร็จด้วยประสบการณ์ที่เกิดขึ้นนั่นเอง (วาริญา ภวภูตานนท์ ณ มหาสารคาม. 2547: 255) ดังนั้น ญาณวิทยาของกระบวนการทัศน์นี้จึงมีท่าทีต่อความรู้ว่า ความรู้นั้นไม่ได้เป็นสิ่งที่กำหนดได้แน่นอนตายตัว ไม่ได้ถูกกำหนดไว้ล่วงหน้า แต่เป็นผล จากการเลือกและคัดสรรของบุคคลแต่ละคน ที่จะเข้าไปศึกษาและกำหนดเรียนรู้จน กลายเป็นประสบการณ์

เดวิดสัน และ ทอลิช (Davidson; & Tolich. 1999) กล่าวว่า กระบวนทัศน์ของการ แสวงหาความรู้นั้นอาจแบ่งโดยภาพรวมได้เป็น 2 กลุ่มหลัก คือ

- 1) *กลุ่มปฏิฐานนิยม (positivism)* ที่เชื่อว่าความรู้ และความจริงต้อง สามารถตรวจสอบและชี้วัดได้ด้วยหลักฐานเชิงประจักษ์ (empirical evidence) ที่มีลักษณะวัตถุวิสัย (objectivity)
- 2) *กลุ่มปฏิเสธปฏิฐานนิยม (anti-positivism)* ที่เชื่อว่า ความรู้และความจริงนั้นเกิดจากการตีความ (interpretation) อันเกี่ยวโยงกับอัตวิสัย ของผู้สร้างความรู้ (subjectivity)

กระบวนการหลักสองกลุ่มนี้ ได้นำไปสู่การเกิดขึ้นของลักษณะการวิจัย 2 ลักษณะ หลัก คือการวิจัยเชิงปริมาณ (quantitative approach) ที่มีรากฐานมาจากกระบวนการปฏิฐานนิยม

และการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative approach) ที่มีรากฐานมาจากกระบวนทัศน์ปฏิสธปฏิฐานนิยม

ภายใต้แนวคิดทางญาณวิทยาของกระบวนกรวิจัยนั้น วิธีวิทยาของการวิจัยไม่ใช่สิ่งแรกที่ผู้วิจัยควรพิจารณา เพราะการเลือกจะใช้วิธีการใดนั้น ขึ้นอยู่กับว่าผู้วิจัยให้ความหมายกับสิ่งที่เรียกว่าความรู้/ความจริงว่าอย่างไร และกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างตัวผู้วิจัยกับความรู้/ความจริงที่ต้องการแสวงหาในลักษณะใด นั่นคือ หัวใจของการวิจัยนั้นไม่ใช่วิธีวิทยา เพราะวิธีวิทยาคือสิ่งปลายทางที่ใช้ในการตอบสนองต่อโลกทัศน์ของผู้วิจัย หากแต่แก่นแท้ของการวิจัย ก็คือ การตอบคำถามในเรื่อง “กระบวนทัศน์” ทั้งคำถามทางภววิทยา ญาณวิทยา และวิธีวิทยาของผู้วิจัยนั่นเอง

สำหรับการสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ในบริบทสังคมไทยนี้ ถือว่าความเข้าใจเกี่ยวกับญาณวิทยาเป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากความรู้เกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณซึ่งเป็นผลจากการแสวงหาความรู้ของผู้วิจัยแต่ละท่าน ย่อมมีวิธีการแสวงหามาด้วยวิธีการที่แตกต่างกันตามกระบวนทัศน์ที่นักวิจัยแต่ละท่านเลือกใช้ หากการสังเคราะห์งานวิจัยครั้งนี้เป็นไปโดยปราศจากการตระหนักถึงความแตกต่างทางกระบวนทัศน์ที่นักวิจัยต่าง ๆ เลือกใช้ และขาดความเข้าใจทางญาณวิทยาแล้ว ก็ย่อมมีโอกาสที่ผลการวิเคราะห์ สังเคราะห์งานวิจัยเหล่านี้จะเกิดความผิดพลาดได้ การดำเนินการสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณโดยอาศัยความเข้าใจในกระบวนทัศน์ต่าง ๆ ทางญาณวิทยานั้นจะช่วยให้การวิเคราะห์ และสังเคราะห์องค์ความรู้ต่าง ๆ เป็นไปเพื่อให้ได้มาซึ่งคำตอบในการวิจัยซึ่งครอบคลุมนิยามความหมาย กรอบแนวคิด ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง สถานะองค์ความรู้ และแนวคิดเกี่ยวกับแนวทางในการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบริบทของสังคมไทยเป็นไปอย่างถูกต้อง ลึกซึ้งยิ่งขึ้น อันจะเป็นประโยชน์ในการสร้างความเข้าใจและสามารถนำไปใช้ประโยชน์ในทางปฏิบัติต่อไป

กรอบแนวคิดในการวิจัย

เพื่อประโยชน์ในการสำรวจ วิเคราะห์และสังเคราะห์งานวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดกรอบแนวคิดในการวิจัยจากการทบทวนวรรณกรรม การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยใช้การสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพเป็นหลัก โดยอาศัยเทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาและการทำความเข้าใจเรื่องญาณวิทยาอันถือเป็นจุดยืนในการพิจารณาองค์ความรู้ และตรวจสอบสถานะองค์ความรู้ในด้านจิตใจ หรือจิตวิญญาณ (spiritual knowledge) รวมทั้งอาศัยวิธีการตีความ (interpretive approaches) มาทำการสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพ สำหรับงานวิจัยเชิงปริมาณนั้น ผู้วิจัยสังเคราะห์โดยอาศัยเทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหาแล้วประมวลผลในลักษณะของการทบทวนวรรณกรรม (literature review) จากนั้นทำการสรุปสถานะองค์ความรู้ทั้งหมดเกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณโดยอาศัยแนวคิดญาณวิทยาในกลุ่มปฏิบัตินิยมเป็นฐาน เป็นการมุ่งเน้นการโยงไปสู่ผลในทางปฏิบัติ อันถือเป็นประโยชน์อย่างแท้จริง

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

1. การกำหนดประชากรและการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง
2. การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
3. การเก็บรวบรวมข้อมูล
4. การจัดกระทำและการวิเคราะห์ข้อมูล
5. การนำเสนอผลการวิจัย

1. การกำหนดประชากรและการคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร

ในการสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบริบทของสังคมไทยนี้ เป็นการสังเคราะห์ผลการวิจัยในเชิงคุณภาพ โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) และการตีความ (interpretive approaches) ดังนั้น ประชากรที่ใช้ในการศึกษามีขอบเขตครอบคลุมงานทางวิชาการ ซึ่งเป็นรายงานการวิจัย และวิทยานิพนธ์ ปรินทิพนิพนธ์ และการศึกษาอิสระระดับปริญญาโทและปริญญาเอกฉบับสมบูรณ์ของนักวิจัย นักวิชาการ อาจารย์ นิสิต นักศึกษา ทั้งงานวิจัยเชิงคุณภาพและปริมาณซึ่งมีเนื้อหาสอดคล้องกับการทำความเข้าใจเกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ในทศวรรษที่ผ่านมา คือตั้งแต่ปี พ.ศ. 2543 - 2553 จำนวนไม่น้อยกว่า 70 เรื่อง

กลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการสังเคราะห์ครั้งนี้ คือ รายงานการวิจัยที่ปรากฏอยู่บนฐานข้อมูลออนไลน์ ด้วยการสืบค้นข้อมูลจากชื่อเรื่องด้วยคำสำคัญ (keyword) ดังนี้ คือ “สุขภาวะทางจิตวิญญาณ” “ความผาสุกทางจิตวิญญาณ” “สุขภาวะทางปัญญา” “จิตวิญญาณ” และ “จิตปัญญา” จากฐานข้อมูลออนไลน์ในโครงการเครือข่ายห้องสมุดในประเทศไทย (ThaiLis) และฐานข้อมูลออนไลน์ของหน่วยงานต่าง ๆ ซึ่งสามารถดาวน์โหลดเอกสารได้ทั้งหมด เช่น ห้องสมุดงานวิจัยสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) สำนักงานวิจัยสังคมและสุขภาพ (สวสส.) สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) สำนักงานกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์ (มสส.) เป็นต้น รวมถึงรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ที่ปรากฏอยู่ในห้องสมุดของสถาบันการศึกษาต่าง ๆ ระหว่างเดือน พฤศจิกายน พ.ศ. 2552 ถึง พฤษภาคม พ.ศ. 2553 ในการเลือก

กลุ่มตัวอย่าง ผู้วิจัยเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive sampling) โดยคัดเลือกมาเฉพาะงานวิจัยที่ตรงตามเกณฑ์ที่กำหนด ซึ่งพบว่าม้งงานวิจัยที่เป็นไปตามหลักเกณฑ์และเหมาะสมที่จะนำมาศึกษาครั้งนี้จำนวน 35 เรื่อง

เกณฑ์การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่าง

การคัดเลือกกลุ่มตัวอย่างมาศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัยได้กำหนดหลักเกณฑ์ไว้ดังนี้

1. เป็นรายงานการวิจัยที่มีเนื้อหาสอดคล้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ เช่น สุขภาวะทางปัญญา จิตปัญญา เป็นต้น
2. เป็นรายงานการวิจัยที่มีข้อค้นพบเกี่ยวกับการนิยามความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณ หรือปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ หรือการสร้างเครื่องมือและประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ หรือแนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ
3. เป็นรายงานการวิจัยที่ทำการศึกษาในบริบทของสังคมไทย และศึกษาในกลุ่มประชากรไทยที่นับถือศาสนาพุทธ เนื่องจากศาสนาพุทธเป็นศาสนาที่มีลักษณะเป็นอเทวนิยม ซึ่งมีความแตกต่างจากศาสนา คริสต์ อิสลาม พราหมณ์-ฮินดู อันมีลักษณะเป็นเทวนิยม ทำให้ไม่สามารถนำแนวคิดตะวันตกอันมีฐานคิดจากศาสนาคริสต์มาใช้ในสังคมไทยซึ่งเป็นสังคมพุทธได้
4. เป็นรายงานการวิจัยที่มีการระบุระเบียบวิธีวิจัย

2. การสร้างเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นแบบบันทึกที่จัดทำขึ้นเพื่อใช้ลงรหัสข้อมูลที่เกี่ยวข้องจำนวน 1 ฉบับ (ดังตัวอย่างแบบบันทึกข้อมูลและคู่มือลงรหัสในภาคผนวก ก) โดยเริ่มจากการศึกษาเอกสาร รายงานการวิจัยเกี่ยวกับการสังเคราะห์งานวิจัย แล้วนำมากำหนดหัวข้อแบบบันทึกข้อมูล ซึ่งประกอบด้วยข้อมูลหลัก 4 ด้าน คือ ข้อมูลเกี่ยวกับการวิจัย ข้อมูลเกี่ยวกับผู้วิจัย ข้อมูลเกี่ยวกับวิธีวิทยาการวิจัย และข้อมูลเกี่ยวกับข้อค้นพบที่ได้จากการวิจัย จากนั้นผู้วิจัยสร้างแบบบันทึกข้อมูลตามหัวข้อที่กำหนดไว้และทำการทดลองใช้เก็บรวบรวมข้อมูลจากงานวิจัยจำนวน 10 เรื่อง เพื่อตรวจสอบความชัดเจนและความครอบคลุมในการเก็บรวบรวมข้อมูล แล้วทำการปรับปรุงแก้ไข เมื่อได้แบบบันทึกข้อมูลฉบับปรับปรุงแก้ไขครั้งที่ 1 แล้ว นำเสนอต่ออาจารย์ที่ปรึกษาปริญญาโทพิจารณาความตรงเชิงเนื้อหา และความเหมาะสมที่จะใช้เก็บรวบรวมข้อมูล แล้วทำการปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะ นำเสนอต่ออาจารย์ที่ปรึกษาปริญญาโท เพื่อตรวจสอบความครอบคลุมและความถูกต้อง เหมาะสม จากนั้นนำแบบบันทึกข้อมูลดังกล่าวให้บุคคลอื่นซึ่งมีการศึกษาไม่ต่ำกว่าปริญญาโทจำนวน 4 คน และผู้วิจัยอีก 1 คน ทดลองบันทึกข้อมูลจำนวน

10 เรือง แล้วทำการวิเคราะห์หาค่าความสอดคล้อง (index of consistency) ก่อนนำไปใช้เก็บรวบรวมข้อมูลจริง สำหรับรายละเอียดของแบบบันทึกข้อมูลมีดังนี้

แบบบันทึกข้อมูล

แบบบันทึกข้อมูลรายงานผลการวิจัยเป็นแบบฟอร์มบันทึกรายละเอียดเกี่ยวกับรายงานผลการวิจัยประกอบด้วยตัวแปรต่าง ๆ ซึ่งแบ่งได้เป็นประเภทต่าง ๆ ดังนี้

1. ข้อมูลเกี่ยวกับการวิจัย ประกอบด้วย
 - 1.1 เวลาในการทำวิจัย ได้แก่ ปีที่ทำการวิจัยเสร็จ
 - 1.2 ลิขสิทธิ์ของรายงานการวิจัย
 - 1.3 แหล่งทุนที่ได้ให้การสนับสนุนในการทำวิจัย
 - 1.4 ระดับของงานวิจัย
2. ข้อมูลเกี่ยวกับผู้วิจัย ประกอบด้วย เพศ วุฒิการศึกษาของผู้วิจัย และจำนวนผู้วิจัย
3. ข้อมูลเกี่ยวกับวิธีวิทยาการวิจัย ประกอบด้วย ประเภทงานวิจัย การระบุประเด็นปัญหาหรือคำถามการวิจัย วัตถุประสงค์ของการวิจัย สมมติฐานของการวิจัย ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง วิธีการสุ่มตัวอย่าง เครื่องมือวิจัยและคุณภาพของเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย และวิธีวิเคราะห์ข้อมูล
4. ข้อมูลเกี่ยวกับข้อค้นพบที่ได้จากการวิจัย ประกอบด้วยผลการศึกษา

การบันทึกข้อมูล

ผู้วิจัยออกแบบคู่มือลงรหัสข้อมูล ลงรหัสข้อมูลและบันทึกข้อมูล จากนั้นตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลที่บันทึก แกไขข้อมูลที่บันทึกผิดพลาดให้ถูกต้อง สำหรับข้อมูลที่หายไป (missing data) ผู้วิจัยกำหนดวิธีการบันทึกข้อมูลดังนี้

1. รายงานวิจัยที่ไม่ระบุปีที่ทำการวิจัยเสร็จ ให้ใช้ปีพ.ศ. ที่เผยแพร่ผลงานวิจัย
2. รายงานวิจัยที่ทำในนามหน่วยงาน ไม่ระบุชื่อผู้ทำวิจัยหรือวุฒิการศึกษาของผู้วิจัย ให้บันทึกข้อมูลเป็น “ไม่ระบุ”
3. จำนวนผู้วิจัยที่เกิน 9 คน ใช้รหัส 9
4. รายงานที่ไม่ระบุลิขสิทธิ์ของผลงานถือเป็นลิขสิทธิ์ของผู้วิจัย
5. แหล่งทุนวิจัยถ้าไม่มีการระบุ ให้บันทึกข้อมูลเป็น “ไม่ระบุ”

นอกจากนี้ ผู้วิจัยดำเนินการบันทึกข้อมูลทั้งหมดซ้ำ 2 ครั้ง (test-retest) โดยทิ้งระยะห่างกัน 3 เดือน เพื่อตรวจสอบความคงที่ (stability) ของข้อมูลว่าไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา

3. การเก็บรวบรวมข้อมูล

ในการสังเคราะห์งานวิจัยเชิงคุณภาพได้กำหนดขั้นตอนในการเก็บข้อมูลเป็น 5 ขั้นตอนหลักคือ

1. กำหนดจุดมุ่งหมายของการสังเคราะห์ แล้วทบทวนและสำรวจเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
2. กำหนดลักษณะ ประเภท และแหล่งของเอกสารงานวิจัยที่ต้องการสังเคราะห์
3. สืบค้น ตรวจสอบงานวิจัยเพื่อคัดเลือกงานวิจัยที่จะนำมาสังเคราะห์
4. ศึกษาเอกสารงานวิจัยโดยละเอียดเพื่อกำหนดกรอบเชื่อมโยงความสัมพันธ์ของงานวิจัยในแต่ละชิ้น
5. วิเคราะห์และสังเคราะห์งานวิจัยที่คัดเลือกทั้งหมด

4. การจัดกระทำข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูล

การจัดกระทำข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลในรายงานการสังเคราะห์งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยแบ่งการดำเนินงานออกเป็น 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ ตอนที่ 1 เป็นการวิเคราะห์คุณลักษณะของงานวิจัย และตอนที่ 2 เป็นการสังเคราะห์งานวิจัยโดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) และการตีความ (interpretive approaches) การวิเคราะห์ข้อมูลแต่ละตอนนั้นมีขั้นตอนการดำเนินการดังต่อไปนี้

ตอนที่ 1 การวิเคราะห์คุณลักษณะของงานวิจัย

เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้นอันแสดงถึงคุณลักษณะของงานวิจัย โดยใช้สถิติพรรณนา (descriptive statistic) ได้แก่ จำนวน และค่าร้อยละ

ตอนที่ 2 การวิเคราะห์และสังเคราะห์งานวิจัย ดำเนินการตามขั้นตอนดังนี้

- 2.1 อ่านและทำความเข้าใจรายงานการวิจัยที่นำมาสังเคราะห์
- 2.2 วางกรอบการจัดหมวดหมู่งานวิจัย และจัดแยกเนื้อหาสาระงานวิจัยตามหมวดหมู่ที่กำหนด
- 2.3 วิเคราะห์รายงานวิจัยแต่ละกลุ่มตามที่วางกรอบไว้ โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) และทำการสังเคราะห์ผลการศึกษาด้วยวิธีการตีความ (interpretative approaches) โดยอาศัยความเข้าใจเรื่องญาณวิทยา (epistemology) เพื่อใช้พิจารณากระบวนทัศน์ (paradigm) ในการแสวงหาความรู้ของผู้วิจัยแต่ละท่าน

5. การนำเสนอผลการวิจัย

ในการนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลทั้ง 2 ตอนทีกล่าวมาข้างต้นนี้ ผู้วิจัยนำเสนอแยกเป็นแต่ละบทดังนี้

- บทที่ 4 เสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลคุณลักษณะ และสถานะองค์ความรู้ของงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์
- บทที่ 5 เสนอผลการสังเคราะห์องค์ความรู้จากงานวิจัยทั้งหมด จำแนกตามคำถามการวิจัยครั้งนี้ ซึ่งประกอบด้วย นิยามความหมาย ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง การสร้างเครื่องมือและการประเมิน และแนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ
- บทที่ 6 บทสรุปผลการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลทั้งหมด ซึ่งจะเสนอการสรุปผลและข้อเสนอแนะ โดยจำแนกตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยในครั้งนี้ อันประกอบไปด้วยการสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบริบทของสังคมไทย และการวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณสำหรับคนไทย

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลคุณลักษณะและสถานะองค์ความรู้

การวิจัยเรื่องการสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบริบทของสังคมไทย ผู้วิจัยได้ทำการสังเคราะห์งานวิจัยที่ศึกษาและ/หรือมีเนื้อหาที่สอดคล้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณรวมทั้งสิ้นจำนวน 35 เรื่อง ซึ่งเป็นรายงานการวิจัยของนักวิจัย นักวิชาการ อาจารย์ และวิทยานิพนธ์ ปรินิพนธ์ และการศึกษาอิสระของนิสิต นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา ในระหว่างปีพ.ศ.2543 - 2553 โดยในบทนี้ผู้วิจัยจะนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลเกี่ยวกับคุณลักษณะของงานวิจัยและสถานะองค์ความรู้จากงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ ผลการวิจัยจะนำเสนอเป็น 2 ตอนดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลเกี่ยวกับคุณลักษณะของงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ ประกอบด้วย

1.1 ข้อมูลทั่วไป

- 1.1.1 เพศของผู้วิจัย
- 1.1.2 วุฒิการศึกษาของผู้วิจัย
- 1.1.3 จำนวนผู้วิจัย
- 1.1.4 ปีที่ทำการวิจัยเสร็จ
- 1.1.5 ระดับของงานวิจัย
- 1.1.6 ลิขสิทธิ์
- 1.1.7 ทุนสนับสนุนการวิจัย

1.2 ข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินการวิจัย

- 1.2.1 ประเภทงานวิจัย
- 1.2.2 การระบุประเด็นปัญหาหรือคำถามการวิจัย
- 1.2.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย
- 1.2.4 สมมติฐานในการวิจัย
- 1.2.5 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง
- 1.2.6 วิธีการสุ่มตัวอย่าง
- 1.2.7 เครื่องมือวิจัยและคุณภาพเครื่องมือวิจัย
- 1.2.8 วิธีวิเคราะห์ข้อมูล

ตอนที่ 2 ผลการวิเคราะห์สถานะองค์ความรู้ เป็นการวิเคราะห์สถานะองค์ความรู้จากงานวิจัย โดยจำแนกเป็นหมวดหมู่ และแบ่งหัวข้อตามประเด็นคำถามการวิจัย ได้แก่ การนิยามความหมาย ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง การสร้างเครื่องมือและการประเมิน และแนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

ตอนที่ 1 ข้อมูลเกี่ยวกับคุณลักษณะของงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์

การนำเสนอข้อมูลในส่วนนี้ ผู้วิจัยแบ่งการนำเสนอออกเป็น 2 ส่วนคือ ส่วนที่ 1 เป็นการเสนอข้อมูลทั่วไป และส่วนที่ 2 เป็นการเสนอข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินการวิจัย

1.1 ข้อมูลทั่วไป

การนำเสนอข้อมูลในส่วนนี้ ผู้วิจัยแบ่งการนำเสนอออกเป็น 2 ตาราง ประกอบด้วย ตาราง 1 แสดงเพศของผู้วิจัย วุฒิการศึกษาของผู้วิจัย จำนวนผู้วิจัย และปีที่ทำวิจัยเสร็จ และตาราง 2 แสดงระดับของงานวิจัย ลิขสิทธิ์ และทุนสนับสนุนการวิจัย ซึ่งมีรายละเอียดของแต่ละตารางดังนี้

ตาราง 1 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามเพศของผู้วิจัย วุฒิการศึกษาของผู้วิจัย จำนวนผู้วิจัย และปีที่ทำการวิจัยเสร็จ

คุณลักษณะของงานวิจัย		จำนวน	ร้อยละ
เพศของผู้วิจัย	ชาย	4	8.89
	หญิง	41	91.11
	รวม	45*	100.00
วุฒิการศึกษาของผู้วิจัย	เอก	9	20.00
	โท	31	68.89
	ไม่ระบุ	5	11.11
	รวม	45*	100.00
จำนวนผู้วิจัย	1	31	88.57
	2	0	0.00
	3	2	5.72
	4	2	5.72
	รวม	35	100.00
ปีที่ทำวิจัยเสร็จ	2543	1	2.86
	2544	1	2.86
	2545	5	14.29
	2546	2	5.71
	2547	4	11.43
	2548	4	11.43

ตาราง 1 (ต่อ)

คุณลักษณะของงานวิจัย	จำนวน	ร้อยละ
2549	6	17.14
2550	6	17.14
2551	0	0.00
2552	5	14.29
2553	1	2.86
รวม	35	100.00

หมายเหตุ : * งานวิจัยแต่ละเรื่องอาจมีผู้วิจัยมากกว่า 1 คน ส่วนวุฒิการศึกษาของผู้วิจัยจะมีเท่าจำนวนผู้วิจัย

จากตาราง 1 พบว่า งานวิจัยจำนวน 35 เรื่องที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้ มีผู้วิจัยเป็นเพศหญิงมากที่สุดคือมีจำนวน 41 คน (ร้อยละ 91.11) ส่วนผู้วิจัยที่เป็นเพศชายมีจำนวน 4 คน (ร้อยละ 8.89) อีกทั้งพบว่า งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ดังกล่าว เป็นงานวิจัยที่ผู้วิจัยส่วนใหญ่มีวุฒิการศึกษาในระดับปริญญาโท คือมีจำนวน 31 คน (ร้อยละ 68.89) รองลงมาคือระดับปริญญาเอก จำนวน 9 คน (ร้อยละ 20.00) และพบว่า มีผู้วิจัยที่ไม่มีการระบุมวุฒิการศึกษา จำนวน 5 คน (ร้อยละ 11.11)

สำหรับจำนวนผู้วิจัยพบว่า ส่วนใหญ่ผู้วิจัยจะดำเนินการวิจัยเพียงคนเดียวโดยไม่มีผู้ร่วมวิจัยคือมีจำนวนถึง 31 เรื่อง (ร้อยละ 88.57) รองลงมาเป็นการวิจัยที่มีผู้วิจัยจำนวน 3 และ 4 คน โดยมีจำนวนอย่างละ 2 เรื่อง (ร้อยละ 5.72) นอกจากนี้ยังพบว่า ด้านปีที่ทำวิจัยเสร็จนั้น ในจำนวนงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้ มีงานวิจัยที่ดำเนินการเสร็จในปี พ.ศ. 2549 และ พ.ศ. 2550 มากที่สุด คือ จำนวน 6 เรื่อง (ร้อยละ 17.14) รองลงมาเป็นงานวิจัยที่ดำเนินการวิจัยเสร็จในปี พ.ศ. 2545 และ พ.ศ. 2552 คือ ปีละจำนวน 5 เรื่อง (ร้อยละ 14.29) รองลงมาเป็นงานวิจัยที่ดำเนินการวิจัยเสร็จในปี พ.ศ. 2547 และ พ.ศ. 2548 คือ จำนวนปีละ 4 เรื่อง (ร้อยละ 11.43) รองลงมาเป็นงานวิจัยที่ดำเนินการวิจัยเสร็จในปี พ.ศ. 2546 มีจำนวน 2 เรื่อง (ร้อยละ 5.71) ส่วนปี พ.ศ. 2551 ไม่มีงานวิจัยที่ผู้วิจัยนำมาสังเคราะห์

ตาราง 2 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามระดับของงานวิจัย ลิขสิทธิ์ และทุนสนับสนุนการวิจัย

คุณลักษณะของงานวิจัย		จำนวน	ร้อยละ
ระดับของงานวิจัย	งานวิจัยของหน่วยงาน	5	14.29
	วิทยานิพนธ์ ป.เอก	3	8.57
	วิทยานิพนธ์ ป.โท	26	74.28
	การศึกษาคิษาระ (IS)	1	2.86
	รวม	35	100.00
ลิขสิทธิ์	หน่วยงาน	5	14.28
	- มสส.	(3)	(8.57)
	- สสส.	(2)	(5.71)
	สถาบันการศึกษา	30	85.72
	- ม.เชียงใหม่	(6)	(17.14)
	- ม.ศรีนครินทรวิโรฒ	(5)	(14.29)
	- ม.บูรพา	(4)	(11.43)
	- ม.ขอนแก่น	(4)	(11.43)
	- ม.มหิดล	(3)	(8.57)
	- ม.สงขลานครินทร์	(3)	(8.57)
	- จุฬาลงกรณ์ฯ	(3)	(8.57)
	- ม.นเรศวร	(1)	(2.86)
	- ม.ราชภัฏนครสวรรค์	(1)	(2.86)
	รวม	35	100.00
ทุนสนับสนุนการวิจัย	ในประเทศ	11	31.43
	ไม่ระบุ	24	68.57
	รวม	35	100.00

จากตาราง 2 พบว่า งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้ ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยระดับวิทยานิพนธ์ของนิสิต นักศึกษาปริญญาโท โดยมีจำนวน 26 เรื่อง (ร้อยละ 74.28) รองลงมาเป็นงานวิจัยของหน่วยงาน จำนวน 5 เรื่อง (ร้อยละ 14.29) รองลงมาเป็นงานวิจัยระดับวิทยานิพนธ์ของนิสิต นักศึกษาปริญญาเอก จำนวน 3 เรื่อง (ร้อยละ 8.57) และน้อยที่สุดคือการศึกษาคิษาระของ

นิสิต นักศึกษาปริญญาโท จำนวน 1 เรื่อง (ร้อยละ 2.86) ในด้านลิขสิทธิ์ของงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้พบว่า ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยที่เป็นของสถาบันการศึกษา คือมีจำนวน 30 เรื่อง (ร้อยละ 85.72) ในจำนวนนี้มีงานวิจัยที่เป็นลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่มากที่สุดคือ 6 เรื่อง (ร้อยละ 17.14) รองลงมาเป็นงานวิจัยที่เป็นลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ จำนวน 5 เรื่อง (ร้อยละ 14.29) ส่วนงานวิจัยที่เป็นลิขสิทธิ์ของหน่วยงานอื่น ส่วนใหญ่เป็นลิขสิทธิ์ของมูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์ (มสส.) คือมีจำนวน 3 เรื่อง (ร้อยละ 8.57) นอกจากนี้ยังพบว่า งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้ส่วนใหญ่ไม่ได้ระบุแหล่งทุนสนับสนุนการวิจัย คือมีจำนวน 24 เรื่อง (ร้อยละ 68.57) และมีงานวิจัยที่ได้รับการสนับสนุนทุนวิจัยโดยมีแหล่งทุนภายในประเทศจำนวน 11 เรื่อง (ร้อยละ 31.43)

1.2 ข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินการวิจัย

การนำเสนอข้อมูลในส่วนนี้ ผู้วิจัยแบ่งการนำเสนอออกเป็น 8 หัวข้อ ได้แก่ ประเภทงานวิจัย การระบุประเด็นปัญหาหรือคำถามการวิจัย วัตถุประสงค์ของการวิจัย สมมติฐานในการวิจัย ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง วิธีการสุ่มตัวอย่าง เครื่องมือวิจัยและคุณภาพเครื่องมือวิจัย และวิธีวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งมีรายละเอียดของแต่ละหัวข้อนี้อย่างนี้

1.2.1 ประเภทงานวิจัย งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้เป็นงานวิจัยซึ่งเมื่อแบ่งประเภทออกตามวิธีวิทยางานวิจัยแล้ว สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประเภท ดังแสดงผลไว้ดังนี้

ตาราง 3 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามประเภทงานวิจัย

ประเภทงานวิจัย	จำนวน	ร้อยละ
งานวิจัยเชิงคุณภาพ	16	45.71
งานวิจัยเชิงปริมาณ	15	42.86
งานวิจัยแบบผสมผสาน	4	11.43
รวม	35	100

จากตาราง 3 พบว่างานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพมากที่สุด คือมีจำนวน 16 เรื่อง (ร้อยละ 45.71) รองลงมาเป็นงานวิจัยเชิงปริมาณ จำนวน 15 เรื่อง (ร้อยละ 42.86) และเป็นงานวิจัยแบบผสมผสานซึ่งมีการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลทั้งเชิงคุณภาพและปริมาณ จำนวน 4 เรื่อง (ร้อยละ 11.43)

1.2.2 การระบุประเด็นปัญหาหรือคำถามการวิจัย งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้มีทั้งที่ระบุประเด็นปัญหาหรือคำถามการวิจัย และไม่ระบุประเด็นปัญหาหรือคำถามการวิจัย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ตาราง 4 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามการระบุประเด็นปัญหาหรือคำถามการวิจัย

การระบุประเด็นปัญหาหรือคำถามการวิจัย	จำนวน	ร้อยละ
ระบุ	22	62.86
ไม่ระบุ	13	37.14
รวม	35	100

จากตาราง 4 พบว่า งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยที่ระบุประเด็นปัญหาหรือคำถามการวิจัย คือมีจำนวน 22 เรื่อง (ร้อยละ 62.86) ส่วนงานวิจัยที่ไม่ระบุประเด็นปัญหาหรือคำถามการวิจัยมีจำนวน 13 เรื่อง (ร้อยละ 37.14)

1.2.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้ สามารถแบ่งแยกตามวัตถุประสงค์ ได้ดังแสดงรายละเอียดในตาราง 5

ตาราง 5 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย

วัตถุประสงค์	คุณภาพ		ปริมาณ		ผสมผสาน		รวม	
	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ	จำนวน	ร้อยละ
1. เพื่อบรรยาย	13	61.90	8	27.59	3	42.86	24	42.11
2. เพื่ออธิบาย	8	38.10	8	27.59	1	14.29	17	29.82
3. เพื่อพยากรณ์	-	-	5	17.24	1	14.29	6	10.53
4. เพื่อควบคุมและพัฒนา	-	-	8	27.59	2	28.57	10	17.54
รวม	21*		29*		7*		57*	

หมายเหตุ : * งานวิจัยแต่ละเรื่องอาจมีวัตถุประสงค์มากกว่า 1 วัตถุประสงค์

จากตาราง 5 พบว่า งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้ ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยที่มีวัตถุประสงค์เพื่อบรรยาย ความหมาย การรับรู้และการให้ความหมาย ขอบเขตของความหมาย ประสบการณ์ ด้านสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ระดับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ การศึกษาแนวทางพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาจิตวิญญาณ การทบทวนความรู้เกี่ยวกับประเภทองค์ประกอบ ข้อบ่งชี้ ข้อจำกัด และคุณภาพของเครื่องมือประเมินภาวะจิตวิญญาณ ซึ่งมีจำนวน 24 เรื่อง (ร้อยละ 42.11) โดยแบ่งเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพจำนวน 13 เรื่อง งานวิจัยเชิงปริมาณจำนวน 8 เรื่อง และงานวิจัยแบบผสมผสานจำนวน 3 เรื่อง รองลงมาเป็นงานวิจัยที่มีวัตถุประสงค์เพื่ออธิบาย และ เพื่อควบคุมและพัฒนา จำนวน 17 และ 10 เรื่อง ตามลำดับ (ร้อยละ 29.82 และ 17.54 ตามลำดับ) ส่วนวัตถุประสงค์ของการวิจัยที่พบน้อยที่สุดคือ เพื่อพยากรณ์ มีจำนวน 6 เรื่อง (ร้อยละ 10.53) โดยไม่พบงานวิจัยเชิงคุณภาพที่มีวัตถุประสงค์ดังกล่าวเลย

1.2.4 สมมติฐานในการวิจัย งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้มีทั้งงานวิจัยที่ตั้งสมมติฐานในการวิจัยและไม่ตั้งสมมติฐานในการวิจัย ซึ่งมีรายละเอียดดังในตาราง 6

ตาราง 6 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามสมมติฐานในการวิจัย

สมมติฐานในการวิจัย	จำนวน	ร้อยละ
ระบุ	15	42.86
ไม่ระบุ	20	57.14
รวม	35	100

จากตาราง 6 พบว่า งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้ ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยที่ไม่ได้ระบุสมมติฐานในการวิจัย คือมีจำนวน 20 เรื่อง (ร้อยละ 57.14) ส่วนงานวิจัยที่ระบุสมมติฐานในการวิจัย มีจำนวน 15 เรื่อง (ร้อยละ 42.86)

1.2.5 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้ เป็นงานวิจัยที่ศึกษาในกลุ่มประชากรและกลุ่มตัวอย่างที่หลากหลาย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ตาราง 7 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	จำนวน	ร้อยละ
ผู้ป่วย	12	29.27
- ติดเชื้อ HIV และ/หรือผู้ป่วยเอดส์	(4)	9.76
- โรคมะเร็ง	(4)	9.76
- ผู้ป่วยเรื้อรัง	(1)	2.44
- โรคหัวใจและหลอดเลือด	(1)	2.44
- โรคหลอดเลือดสมอง	(1)	2.44
- อัมพาตครึ่งล่าง	(1)	2.44
เอกสารหรือสิ่งพิมพ์หรืองานวิจัย	4	9.76
วัสดุสื่อ / บทสัมภาษณ์	3	7.32
โรงเรียน	1	2.44
นักเรียนอนุบาล	4	9.76
นักเรียนมัธยม / อาชีวะ / วัยรุ่น	3	7.32
นักศึกษาพยาบาล	1	2.44
ครู	1	2.44
พยาบาล	2	4.88
ผู้ปฏิบัติงานด้านสาธารณสุข	1	2.44
ผู้ดูแลผู้ป่วยจิตเวช	2	4.88
ผู้ให้บริการช่วยเหลือด้านจิตวิญญาณ	1	2.44
ผู้เข้าร่วมกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้	1	2.44
ประชาชนทั่วไป	3	7.32
ผู้สูงอายุหรือคนชรา	2	4.88
รวม	41*	100

หมายเหตุ : * งานวิจัยบางเรื่องศึกษาวิจัยในกลุ่มตัวอย่างมากกว่า 1 กลุ่มตัวอย่าง

จากตาราง 7 พบว่า งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้ ส่วนใหญ่ศึกษาวิจัยในกลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้ป่วย คือมีจำนวน 12 เรื่อง (ร้อยละ 29.27) ซึ่งเป็นผู้ป่วยด้วยการติดเชื้อ HIV และ/หรือ ผู้ป่วยเอดส์ โรคมะเร็ง ผู้ป่วยเรื้อรัง โรคหัวใจและหลอดเลือด โรคหลอดเลือดสมอง และผู้ป่วยอัมพาตก่อนล่าง (ร้อยละ 9.76, 9.76, 2.44, 2.44, 2.44, 2.44 ตามลำดับ) รองลงมาคือศึกษาวิจัยในกลุ่มตัวอย่างที่เป็นเอกสารหรือสิ่งพิมพ์หรืองานวิจัย และกลุ่มตัวอย่างที่เป็นนักเรียนอนุบาล มีจำนวนกลุ่มละ 4 เรื่อง (ร้อยละ 9.76) และรองลงมาคือศึกษาวิจัยในกลุ่มตัวอย่างที่เป็นประชาชนทั่วไป นักเรียนมัธยม หรือ อาชีวะ หรือวัยรุ่น และกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นวัสดุสื่อต่างๆ หรือบันทึกบทสัมภาษณ์ จำนวนกลุ่มละ 3 เรื่อง (ร้อยละ 7.32)

1.2.6 วิธีการสุ่มตัวอย่าง งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้ เป็นงานวิจัยที่ศึกษาในกลุ่มตัวอย่างซึ่งมีวิธีการสุ่มตัวอย่างที่หลากหลาย อันมีรายละเอียดดังตาราง 8

ตาราง 8 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามวิธีการสุ่มตัวอย่าง

วิธีการสุ่มตัวอย่าง	จำนวน	ร้อยละ
การเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive sampling)	22	62.86
การสุ่มตัวอย่างอย่างง่าย (simple random sampling)	3	8.57
การสุ่มตัวอย่างแบบแบ่งชั้น (stratified random sampling)	2	5.71
การสุ่มตัวอย่างแบบแบ่งกลุ่ม (cluster random sampling)	2	5.71
การสุ่มตัวอย่างแบบหลายขั้นตอน (multi-stage random sampling)	1	2.86
การเลือกตัวอย่างตามความสมัครใจ (volunteer sampling)	1	2.86
การเลือกตัวอย่างแบบบังเอิญ (accidental sampling)	1	2.86
การเลือกตัวอย่างตามสะดวก (convenience sampling)	1	2.86
ไม่ระบุ	2	5.71
รวม	35	100

จากตาราง 8 พบว่า งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ ส่วนใหญ่ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างโดยการเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive sampling) จำนวน 22 เรื่อง (ร้อยละ 62.86) รองลงมาใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างอย่างง่าย (simple random sampling) จำนวน 3 เรื่อง (ร้อยละ 8.57) รองลงมาใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบแบ่งชั้น (stratified random sampling) การสุ่มตัวอย่างแบบแบ่งกลุ่ม (cluster random sampling) และงานวิจัยที่ไม่ระบุวิธีการสุ่มตัวอย่าง วิธีละ 2 เรื่อง (ร้อยละ 5.71)

1.2.7 เครื่องมือวิจัยและคุณภาพเครื่องมือวิจัย งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้ เป็นงานวิจัยที่มีการใช้เครื่องมือวิจัยและมีการตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัยที่แตกต่างกัน ซึ่งแสดงไว้ในตาราง 9 ตาราง 10 และ ตาราง 11 ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ตาราง 9 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามเครื่องมือวิจัย

เครื่องมือวิจัย	จำนวน	ร้อยละ
สัมภาษณ์ / แบบสัมภาษณ์	20	29.85
แบบวัด / แบบประเมิน / แบบทดสอบ	14	20.90
แบบบันทึกข้อมูล	12	17.91
แบบสอบถาม	11	16.42
สังเกต / แบบสังเกต	9	13.43
แบบสำรวจ	1	1.49
รวม	67*	100.00

หมายเหตุ : * งานวิจัยบางเรื่องใช้เครื่องมือในการวิจัยมากกว่า 1 เครื่องมือ

จากตาราง 9 พบว่า งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้ ส่วนใหญ่ใช้การสัมภาษณ์และ/หรือแบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการวิจัย คือมีจำนวน 20 เรื่อง (ร้อยละ 29.85) รองลงมาคือใช้แบบวัดและ/หรือแบบประเมิน และ/หรือแบบทดสอบ จำนวน 14 เรื่อง (ร้อยละ 20.90) ใช้แบบบันทึกข้อมูล จำนวน 12 เรื่อง (ร้อยละ 17.91) ใช้แบบสอบถาม จำนวน 11 เรื่อง (ร้อยละ 16.42) ใช้การสังเกตและ/หรือแบบสังเกต จำนวน 9 เรื่อง (ร้อยละ 13.43) และใช้แบบสำรวจ จำนวน 1 เรื่อง (ร้อยละ 1.49) ตามลำดับ

ตาราง 10 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามคุณภาพเครื่องมือวิจัยเชิงคุณภาพ

		งานวิจัยเชิง คุณภาพ (n = 16)	งานวิจัยเชิง ผสมผสาน (n = 4)*	รวม (n = 20)	
		จำนวน	จำนวน	จำนวน	ร้อยละ
เชิงคุณภาพ	การตรวจสอบความ น่าเชื่อถือได้ของข้อมูล (trustworthiness)	13 (81.25)	1 (25.00)	14	70.00

หมายเหตุ : * งานวิจัยแบบผสมผสานมีรายงานการใช้และตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัยเชิงคุณภาพ

ตาราง 11 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามคุณภาพเครื่องมือวิจัยเชิงปริมาณ

คุณภาพเครื่องมือวิจัย		งานวิจัยเชิง ปริมาณ (n = 15)	งานวิจัยเชิง ผสมผสาน (n = 4)*	รวม (n = 19)	
		จำนวน	จำนวน	จำนวน	ร้อยละ
เชิงปริมาณ	Validity				
	Content validity	15 (100.00)	4 (100.00)	19	100.00
	Construct validity	1 (6.67)		1	5.26
	Reliability				
	Test-retest	1 (6.67)		1	5.26
	Alpha	12 (80.00)	4 (100.00)	16	84.21
	KR-20	5 (33.33)		5	26.32
	ค่าดัชนีความสอดคล้อง RAI	1 (6.67)		1	5.26
	ค่าอำนาจจำแนก	4 (26.67)	1 (25.00)	5	26.32
	ค่าความยาก (P)	3 (20.00)		3	18.00

หมายเหตุ : * งานวิจัยแบบผสมผสานมีรายงานการใช้และตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือวิจัยเชิงปริมาณ

จากตาราง 10 และ 11 พบว่า จากงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้ ในส่วนของงานวิจัยเชิงคุณภาพพบว่า ส่วนใหญ่มีการรายงานการตรวจสอบความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูล (trustworthiness) คือมีจำนวน 13 เรื่อง (ร้อยละ 81.25) อย่างไรก็ตามพบว่า มีงานวิจัยแบบผสมผสานเพียง 1 เรื่องเท่านั้น (ร้อยละ 25.00) ที่มีการรายงานการตรวจสอบความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูล สำหรับงานวิจัยเชิงปริมาณทั้งหมดมีการหาค่าความเที่ยงตรง (validity) ของเครื่องมือโดยการหาความเที่ยงตรงตามเนื้อหา (content validity) จำนวน 15 เรื่อง (ร้อยละ 100) และหาค่าความเที่ยงตรงตามโครงสร้าง (construct validity) จำนวน 1 เรื่อง (ร้อยละ 6.67) และในส่วนของการหาค่าความเชื่อมั่นนั้น (reliability) มีงานวิจัย จำนวนถึง 12 เรื่อง (ร้อยละ 80.00) ที่กระทำโดยใช้วิธีหาค่าสัมประสิทธิ์อัลฟาครอนบาค (cronbach's alpha) และพบว่ามีงานวิจัยที่มีการหาค่าดัชนีความสอดคล้อง RAI (Rater Agreement Indexes) จำนวน 1 เรื่อง (ร้อยละ 6.67) หาค่าอำนาจจำแนก จำนวน 4 เรื่อง (ร้อยละ 26.67) และหาค่าความยาก (P) จำนวน 3 เรื่อง (ร้อยละ 20.00) และพบว่า ในส่วนของงานวิจัยแบบผสมผสานนั้นมีการตรวจสอบคุณภาพเชิงปริมาณ โดยทั้งหมดมีการหาค่าความเที่ยงตรงตามเนื้อหาจำนวน 4 เรื่อง (ร้อยละ 100) และมีการหาค่าความเชื่อมั่นโดยใช้วิธีหาค่าสัมประสิทธิ์อัลฟาครอนบาค จำนวน 4 เรื่อง (ร้อยละ 100)

1.2.8 วิธีวิเคราะห์ข้อมูล งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้ มีวิธีวิเคราะห์ข้อมูลที่หลากหลาย ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

ตาราง 12 จำนวนและร้อยละของงานวิจัยจำแนกตามวิธีวิเคราะห์ข้อมูล

วิธีวิเคราะห์ข้อมูล	จำนวน	ร้อยละ
Descriptive Statistic	20	28.99
Parametric Statistics		
Simple Correlation	8	11.59
Multiple Regression	6	8.70
Path Analysis	1	1.45
T-Test	7	10.14
ตรวจสอบคุณภาพ		
Item Analysis	1	1.45
Reliability	1	1.45
Factor Analysis	1	1.45

ตาราง 12 (ต่อ)

วิธีวิเคราะห์ข้อมูล	จำนวน	ร้อยละ
Nonparametric Statistics		
Chi-square	2	2.90
Wilcoxon	2	2.90
Mann-Whitney	1	1.45
วิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ		
Content Analysis	8	11.59
Thematic Analysis	1	1.45
Domain Analysis	1	1.45
Colaizzi	4	5.80
ปรากฏการณ์นิยมของไฮเดกเกอร์	1	1.45
ปรากฏการณ์นิยมของแวนมาเนน	2	2.90
ไม่ระบุ	2	2.90
รวม	69*	100.00

หมายเหตุ : * งานวิจัยบางเรื่องใช้วิธีวิเคราะห์ข้อมูลมากกว่า 1 วิธี

จากตาราง 12 พบว่า งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้ ส่วนใหญ่วิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติพรรณนา (descriptive Statistic) คือมีจำนวน 20 เรื่อง (ร้อยละ 28.99) รองลงมาคือ การวิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าสหสัมพันธ์อย่างง่าย (simple correlation) และใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) วิธีละจำนวน 8 เรื่อง (ร้อยละ 11.59) รองลงมาคือ การใช้วิธีวิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติ t-test จำนวน 7 เรื่อง (ร้อยละ 10.14) และสถิติสัมประสิทธิ์การถดถอย (regression analysis) จำนวน 6 เรื่อง (ร้อยละ 8.70) ซึ่งล้วนใช้สถิติสัมประสิทธิ์การถดถอยพหุคูณ (multiple regression analysis) ทั้งสิ้น นอกจากนี้ยังพบว่าม้งานวิจัยที่ใช้วิธีวิเคราะห์ข้อมูลตามวิธีของโคไลซี่ (colaizzi) จำนวน 4 เรื่อง (ร้อยละ 5.80) ซึ่งเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพทั้งหมด

ตอนที่ 2 ผลการวิเคราะห์สถานะองค์ความรู้

การวิเคราะห์สถานะองค์ความรู้ในตอนี่ 2 นี้ ผู้วิจัยทำการวิเคราะห์สถานะองค์ความรู้จากงานวิจัย โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา และการตีความเนื้อหาจากงานวิจัยที่นำมาศึกษา โดยจำแนกเป็นหมวดหมู่ และแบ่งหัวข้อตามประเด็นคำถามการวิจัย ได้แก่ การนิยามความหมาย ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง การสร้างเครื่องมือและการประเมิน และแนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. การนิยามความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

ตาราง 13 จำนวนงานวิจัยเกี่ยวกับการนิยามความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณจำแนกตามประเภทงานวิจัย

ประเภทงานวิจัย	ผู้วิจัยและปีที่ทำการวิจัย			รวม
เชิงปริมาณ	นงเยาว์ (2546)*	เสาวนีย์ (2546)	จิราพร (2547)	14
	ปัทมา (2548)	จำแรง (2549)	ขวัญฤทัย (2549)	
	อารีย์ (2549)	พรพรหม (2550)	หทัยรัตน์ (2550)	
	พัชรี (2550)	นฤมล (2552)*	ระพี (2552)*	
	Chanida (2004)	Wannapa (2007)		
เชิงคุณภาพ	อรรรรณ (2545)	ระวีวรรณ (2545)	เสาวลักษณ์ (2545)	12
	ปิยฉัตร (2545)	ระนิดา (2547)	อุทุมพร (2549)	
	สุพิศ (2549)	นงเยาว์ (2552)	ปกรณ (2552)	
	Wanlapa (2004)	Sunisa (2007)	Pongthep (2007)	
รวม				26

หมายเหตุ : * เป็นงานวิจัยแบบผสมผสาน แต่ในส่วนนี้จำแนกตามวิธีวิทยาที่นักวิจัยใช้เฉพาะในส่วนของการนิยามความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

1.1 การนิยามความหมายสภาวะทางจิตวิญญาณในงานวิจัยเชิงปริมาณ

เมื่อพิจารณานิยามเชิงปฏิบัติการ (operational definition) ที่พบในงานวิจัยเชิงปริมาณพบว่า ข้อสรุปที่นักวิจัยประมวลจากการศึกษาสภาวะทางจิตวิญญาณมี 2 แนวทาง คือ แนวทางหนึ่ง สรุปสภาวะทางจิตวิญญาณว่าเป็นความสุขอันเกิดจากการมีสัมพันธภาพกับทุกสิ่งที่อยู่รอบตัวอย่างกลมกลืนและเข้าใจทั้งกับบุคคลอื่น ธรรมชาติ และสิ่งที่เหนือธรรมชาติ จนหลุดพ้นจากอึดตา ดังพบในงานวิจัยของ ขวัญฤทัย ธนารักษ์ (2549) ส่วนอีกแนวทางหนึ่ง สรุปสภาวะทางจิตวิญญาณว่าเป็นความสุขที่เกิดจากการดำเนินชีวิตอย่างมีเป้าหมาย และมีความเกี่ยวข้องกับ ความเชื่อและการปฏิบัติตามหลักพุทธศาสนา ซึ่งความหมายในแนวทางที่สองนี้พบในงานวิจัยเป็นส่วนใหญ่ ดังมีรายละเอียดของความหมายดังนี้

“สภาวะทางจิตวิญญาณ” หมายถึง สภาวะจิตที่มีความสุข มีความสงบเย็น เป็นความสุข ความสงบที่เกิดจากความดี ความไม่เห็นแก่ตัว และมีพรหมวิหาร 4 ได้แก่ เมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา อันเป็นความรู้สึกและ/หรือการกระทำที่แสดงออกถึงการให้ความรักความปรารถนาดี ตลอดจนมีความยินดีต่อผู้อื่นโดยไม่คิดอิจฉา มีจิตที่ปราศจากอคติหรือมีความเห็นอกเห็นใจที่จะหยิบยื่นสิ่งที่ดีงามให้ผู้อื่นเสมอๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้ที่ได้รับความลำบากหรือตกทุกข์ได้ยาก ผู้ที่ประกอบด้วยจิตเหล่านี้ มักปรารถนาจะเห็นผู้อื่นมีความสุขและประสบความสำเร็จในชีวิต มีความเมตตากรุณาต่อสัตว์ และสิ่งมีชีวิตทุกชนิด ช่วยเหลือผู้อื่นโดยไม่หวังสิ่งตอบแทน หรือสินจ้างรางวัลใด ๆ และมองข้ามเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นด้วยพฤติกรรมที่เป็นกลาง มีสติรู้ตัวและเบิกบานกับการทำหน้าที่และการใช้ชีวิตในทุกย่างก้าวทุกขณะ มีเป้าหมายและสามารถบรรลุเป้าหมายของชีวิต เห็นคุณค่าในตนเองและยอมรับในตน มีอิสระ ให้ภัยตนเองและผู้อื่น ตลอดจนดำรงชีวิตอยู่อย่างผาสุก มีปัญญาเข้าใจธรรมชาติของชีวิต รับรู้สภาพตามความเป็นจริง เข้าใจถึงกฎของธรรมชาติ และการเปลี่ยนแปลง มีการรู้แจ้งเห็นจริง จิตมีคุณภาพอันเป็นความรู้สึกและ/หรือการกระทำที่แสดงออกถึงความรับผิดชอบและความเกี่ยวพันกับกิจกรรมต่างๆ ในชีวิตซึ่งจะต้องประกอบด้วย ความอดทน ความเข้มแข็งทางกายและทางใจ ความหวัง การควบคุมดูแล การตัดสินใจและเผชิญกับสิ่งที่ท้าทาย ตลอดจนพร้อมเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างก่อให้เกิดคุณค่าและไม่รู้สึกหวั่นวิตกใด ๆ อีกทั้งมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อและการปฏิบัติตนตามหลักพุทธศาสนา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา มีการเข้าถึงสิ่งสูงสุด เช่น พระรัตนตรัย พระนิพพาน รวมทั้งการมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์เป็นที่นับถือหรือยึดเหนี่ยว หรืออาจเป็นความรู้สึกสุขที่เนื่องมาจากความพึงพอใจในชีวิต ประกอบด้วย ครอบครัว เพื่อน โรงเรียน สิ่งแวดล้อม และตนเอง จึงถือว่าเป็นภาวะที่พึงงามและเป็นภาวะที่บุคคลได้รับการปลดปล่อยจากความทุกข์ (นงเยาว์ กันทะมูล. 2546: 7; จิราพร เพิ่มเยาว์. 2547: 7; พรพรหม รุจิไพโรจน์. 2550: 8; Chanida Mattavangkul. 2004: 6-7; Wannapa Sittipran. 2007: 10-11)

อีกคำหนึ่งที่พบที่มีความหมายสอดคล้องใกล้เคียงกับสภาวะทางจิตวิญญาณ คือคำว่า สภาวะทางปัญญา ซึ่งจากงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้พบว่า มีการให้นิยามเชิงปฏิบัติการ

ของสุขภาวะทางปัญญาไว้ว่า “**สุขภาวะทางปัญญา**” หมายถึง การที่เยาวชนมีความสุขจากการใช้ชีวิตอย่างรู้เท่าทัน และไม่ประมาท โดยประเมินจากพฤติกรรมการรู้จักแสวงหาความรู้และใช้ความรู้ไปในทางที่ถูก (ไม่รู้) คิด ลงมือทำ และแก้ปัญหาอย่างมีสติ (คิดเป็น ทำเป็น แก้ปัญหาเป็น) และรู้เท่าทันเหตุการณ์ ไม่ยึดติดกับสิ่งต่าง ๆ (มีอิสรภาพ) (ระพี แสงสาคร; พิณนภา แสงสาคร; และ เสาวลักษณ์ ลีวัฒนานนท์. 2552: 78)

นอกจากนี้ ยังมีการวิจัยด้านการศึกษา ซึ่งมักจะใช้คำว่า จิตปัญญา และ จิตตปัญญาศึกษา อันมีความหมายเชื่อมโยงกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ข้อสรุปที่นักวิจัยประมวลความหมายในส่วนที่เกี่ยวกับการศึกษานี้มีความสอดคล้องไปในแนวทางเดียวกันทั้งหมดพอสรุปได้ว่า “**จิตปัญญา**” หมายถึง การเรียนรู้ที่ตรงกับความต้องการของผู้เรียน โดยมุ่งเน้นการเรียนรู้ที่ผู้เรียนมีความสุขและเกิดความงอกงามทางปัญญา มีการปฏิบัติ การคิด และค้นพบความรู้ด้วยตนเองที่นำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ และเกิดความก้าวหน้าในการเรียนรู้ (เสาวนีย์ จันทร์ที. 2546: 5; ปัทมา คุณเวทย์วิริยะ. 2548: 5; อารีย์ โลจนาภิวัฒน์. 2549: 4-5; จำแรง นกเอี้ยง. 2549: 5; พัชรี โคตรสมบัติ. 2550: 5; หทัยรัตน์ ทรวดทรง. 2550: 5) และ “**จิตตปัญญาศึกษา**” (contemplative education) หมายถึง กระบวนการเรียนรู้ด้วยใจอย่างใคร่ครวญ ประกอบด้วย การรับรู้อย่างลึกซึ้ง (deep sensing) การน้อมสู่ใจอย่างใคร่ครวญ (contemplation) และการเฝ้ามองเห็นตามที่เป็นจริง (meditation) ซึ่งการรับรู้อย่างลึกซึ้ง (deep sensing) หมายถึง การรับสิ่งเร้าที่ผ่านทางประสาทสัมผัสทั้งห้าเข้ามาด้วยความตั้งใจ เอาใจใส่ ส่วนการน้อมสู่ใจอย่างใคร่ครวญ (contemplation) หมายถึง การนำข้อมูลที่ได้รับจากสิ่งกระตุ้นมาคิดโดยแยบคาย (โยนิโสมนสิการ) ร่วมกับความคิด มุมมอง ความรู้สึก อารมณ์ ความรู้และประสบการณ์เดิมของผู้เรียน และสามารถตีความได้อย่างมีความหมาย สำหรับการเฝ้ามองเห็นตามที่เป็นจริง (meditation) หมายถึง การทำจิตให้สงบ มีสติและสมาธิ เกิดการหยั่งรู้ด้วยตนเอง (นฤมล อเนกวิทย์. 2552: 6-7)

วิธีการตีความ (interpretative approaches) ถือเป็นวิธีการหลักในการนิยามความหมายสำหรับการวิเคราะห์ข้อค้นพบเกี่ยวกับการนิยามความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณในส่วนนี้ ผู้วิจัยอาศัยการตีความตามพยัญชนะ (literal interpretation) ร่วมกับการตีความตามสำนวนภาษาหรืออรรถะ (idiomatic interpretation) พบว่า ความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณได้รวมสาระสำคัญของสุขภาวะทางปัญญาไว้แล้ว แต่มีข้อน่าสังเกตคือ ความหมายของสุขภาวะทางปัญญานั้นจะเน้นถึงความสุขที่มาจากการใช้ชีวิตที่กำกับด้วยสติและปัญญา ซึ่งนำไปสู่ความมีอิสระและเกิดความสุขที่แท้จริงในที่สุด ทั้งนี้ได้มีการอิงหรือพึ่งพิงอยู่กับสิ่งยึดเหนี่ยวใดๆ ไม่ว่าจะเป็นตัวบุคคล ศาสนา หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ นอกจากนี้ ในส่วนของจิตปัญญาและจิตตปัญญาศึกษานั้น พบว่า เป็นสุขภาวะทางจิตวิญญาณในมิติของการศึกษาเรียนรู้ นั่นคือ ทั้งจิตปัญญาและจิตตปัญญาศึกษาล้วนเป็นการเรียนรู้ที่ผู้เรียนใช้จิตวิญญาณในการแสวงหาความรู้ อันก่อให้เกิดความงอกงามทางปัญญาพร้อมด้วยความสุขจากการเรียนรู้นั้น

1.2 การนิยามความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณในงานวิจัยเชิงคุณภาพ

สำหรับงานวิจัยเชิงคุณภาพที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้พบว่า เหล่านักวิจัยได้ข้อสรุปความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณมาจากการวิเคราะห์ใน 2 แนวทาง คือ **แนวทางแรก** สรุปความหมายจากการวิเคราะห์การให้ความหมายตามการรับรู้และ/หรือประสบการณ์ของผู้ให้ความหมาย ดังที่พบในงานวิจัยของ นงเยาว์ มงคลอิทธิเวช; และคนอื่นๆ (2552) ซึ่งศึกษาโดยสังเคราะห์ข้อมูลจากวีดีโอและเอกสารการถอดเทปกิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ต่างๆ ระหว่างเจ้าหน้าที่สาธารณสุขประเภทต่างๆ ทั้ง 4 ภาคของประเทศไทย และข้อมูลจากการสัมภาษณ์ผู้ปฏิบัติจนได้ข้อสรุปค่านิยมของสุขภาวะทางจิตวิญญาณ อุทุมพร มาลัยทอง (2549) ซึ่งศึกษาการรับรู้ความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณของพยาบาลหัวหน้าหอผู้ป่วย วัลภา คุณทรงเกียรติ (Wanlapa Kunsongkeit. 2004) ซึ่งศึกษาความหมายของสุขภาพจิตวิญญาณตามการรับรู้ของคนไทย โดยกลุ่มตัวอย่างเป็นคนในจังหวัดเชียงใหม่ ระวีวรรณ ถวายทรัพย์ (2545) ซึ่งศึกษาการให้ความหมายของความผาสุกทางจิตวิญญาณตามการรับรู้และประสบการณ์ของผู้ติดเชื้อเอชไอวีและผู้ป่วยเอดส์ เป็นต้น และอีก**แนวทางหนึ่ง** เป็นการสรุปความหมายจากการวิเคราะห์เอกสารที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรมร่วมกับการวิเคราะห์การให้ความหมายตามการรับรู้และ/หรือประสบการณ์ของผู้ให้ความหมาย ดังที่พบในงานวิจัยของ อรวรรณ ดวงมังกร (2545) ซึ่งแบ่งการศึกษาออกเป็น 2 ระยะ คือ ระยะที่ 1 เป็นการศึกษาวิเคราะห์จากองค์ความรู้ที่ได้จากการทบทวนวรรณกรรมจากตำรา รายงานการวิจัย ปรินทิพนิพนธ์ระดับบัณฑิตศึกษา เอกสารบทความวิชาการ และจากคอมพิวเตอร์โดยใช้ฐานข้อมูล MedLine และ CINAHL ระยะที่ 2 เป็นการศึกษาจากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก ซึ่งแบ่งออกเป็นกลุ่มผู้ให้บริการการช่วยเหลือด้านจิตวิญญาณ ได้แก่ พระ นักพัฒนธรรม แพทย์ พยาบาล และกลุ่มผู้ป่วยในที่มาใช้บริการในโรงพยาบาลขอนแก่น อย่างไรก็ตามพบว่า การวิเคราะห์ความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณตามการรับรู้และ/หรือประสบการณ์ของผู้ให้ความหมาย เป็นแนวทางที่ถูกนำมาใช้ในงานวิจัยเป็นส่วนใหญ่

จากข้อค้นพบของงานวิจัยดังกล่าว หากพิจารณาเฉพาะคุณลักษณะของ “จิตวิญญาณ” แล้วพบว่า จิตวิญญาณประกอบด้วย 2 มิติ ได้แก่ สิ่งที่เป็นเนื้อธรรมชาติ และธรรมชาติของมนุษย์ (1) สิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ เป็นภาวะเหนือตน ผู้ที่จะเข้าถึงได้ต้องมีความเชื่อ มีความศรัทธา มีความเพียรในการปฏิบัติ โดยใช้ศาสนาเป็นสื่อเชื่อมโยงและต้องมีพลัง 5 คือ ศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญา จึงจะสามารถเข้าถึงและมีโอกาสได้สัมผัสสิ่งที่เหนือธรรมชาตินั้น (2) ธรรมชาติของมนุษย์ การมีพลังชีวิต ซึ่งจะได้จากการที่บุคคลได้รับกำลังใจ มีความอบอุ่นใจ การได้รับการยอมรับและรู้สึกมีคุณค่า มีเกียรติ มีฐานะ มีความศรัทธา มีความหวัง มีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ ทำให้บุคคลมีความมุ่งมั่นที่จะหาคำตอบให้กับชีวิต โดยการหาความหมายและเป้าหมายของชีวิต เห็นความสัมพันธ์ในการดำรงชีวิตกับธรรมชาติ เป็นการได้สัมผัสจิตวิญญาณในระดับของคนทั่วไป (อรวรรณ ดวงมังกร. 2545: 70-71)

ส่วนคำอธิบายคุณลักษณะของ “สุขภาวะทางจิตวิญญาณ” ในแง่ปรัชญานั้น ปกรณ์ สิงห์สิริยา (2552) อธิบายไว้โดยอาศัยมุมมองการแบ่งระหว่าง “สมรรถนะ” กับ “ภาวะ” ซึ่ง “สมรรถนะ” หมายถึง อำนาจที่จะยังให้เกิดผลบางอย่าง ส่วน “ภาวะ” หมายถึง สภาพของสิ่งอันบรรยายได้ในเชิงคุณภาพ (เช่น สุข-ทุกข์) และกล่าวว่า “สุขภาวะ” คือ ผลจากการทำงานของสมรรถนะในปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม สุขภาวะทางจิตวิญญาณจึงแบ่งออกเป็น 2 มิติเช่นกัน คือ (1) สุขภาวะทางจิตวิญญาณในฐานะที่เป็นผลจากสมรรถนะบางอย่างที่นอกเหนือไปจากสมรรถนะทางจิตในด้านความคิดและความรู้สึก เรียกว่า “สมรรถนะทางจิตวิญญาณแบบเหนือธรรมชาติ” (supernatural) (2) สุขภาวะทางจิตวิญญาณในฐานะความตระหนักในความมีความหมายของสิ่งต่างๆ เรียกว่า “สมรรถนะทางจิตวิญญาณแบบอัตถิภาวะ” อย่างไรก็ตาม ผู้ที่มีสุขภาวะทางจิตวิญญาณในความหมายนี้ ไม่จำเป็นต้องรู้สึกสุขสบายใจ หากต้องการจะกล่าวว่าบุคคลเหล่านี้มีความสุข ความสุขที่ว่าก็ต้องมีความหมายพิเศษ เช่น ไม่รู้สึกสุขโสมนัส แต่รู้สึกลึกๆ ถึงความมีคุณค่า เป็นต้น สมรรถนะในแบบนี้เกิดได้กับบุคคลทั่วไป โดยไม่จำเป็นต้องมีการฝึกฝนพิเศษ แต่ก็มีใช้สิ่งที่สามารถทำให้เกิดอย่างจงใจได้ง่ายนัก

เมื่อพิจารณาเน้นไปที่จิตวิญญาณแบบอัตถิภาวะ จิตวิญญาณในความหมายนี้สามารถแยกได้เป็น (ก) สมรรถนะที่ช่วยให้ความหมายกลายเป็นความมีความหมาย และ (ข) ภาวะที่เกิดจากการเปลี่ยนจากความหมายสู่ความมีความหมาย กล่าวคือปกติเราอยู่ในภาวะที่เรารู้สึกถึงความคิดหรือความหมายอยู่เสมอ ซึ่งนั่นแปลว่าปกติเราอยู่ในภาวะทางจิตวิญญาณ และอาจกล่าวได้ว่าสิ่งนี้เป็น “ทุนเบื้องต้น” หรือคือ “ตัวตน” ของเรา (ในความหมายของความเป็นตัวเรา หรือ อัตถิภาวะแห่งตัวเรา) นั่นเอง แต่โดยพื้นฐานแล้ว ความเป็นตัวเป็นตนของเราจะมีได้ก็ด้วยความรู้สึก เพราะถ้าความคิดมี แต่เราไม่รู้สึก ความคิดนั้นก็มิได้เป็นส่วนหนึ่งของความเป็นตัวเป็นตน หรือมิได้อยู่ในโลกอัตถิภาวะของเรา ปัจเจกภาพอันเป็นสิ่งที่บุคคลเป็นอยู่อันเป็นขอบเขตที่กำหนดโดยความหมายที่รู้สึกนั้น อาจขยายออกได้เมื่อบุคคลรู้สึกหรือพยายามรู้สึก “ความคิด” ที่เขามีได้รู้สึกในขณะนี้ เมื่อสิ่งนี้เกิดขึ้น ก็กล่าวได้ว่า “โลก” ของบุคคลเปลี่ยนไป การรู้สึกความหมายที่ไม่เคยรู้สึกนับเป็นการทำให้สิ่งที่เป็นอย่างอื่นกลายเป็นตัวตนหรืออีกนัยหนึ่ง เป็นการก้าวพ้นตัวตนเดิม (self-transcendence) นั่นเอง ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า “สุขภาวะทางจิตวิญญาณ” คือภาวะที่เกิดจากการกลายเป็นสิ่งที่เป็นอย่างอื่นหรือการก้าวพ้นตัวตนได้อย่างต่อเนื่อง นั่นคือ ยิ่งกลายเป็นสิ่งที่เป็นอย่างอื่น ยิ่งก้าวพ้นตัวตน บุคคลก็ยิ่งเป็นตนเอง ยิ่งมีความเต็มดำลึกซึ้ง ยิ่งมีความตระหนักในความเป็นตัวเอง แต่การจะก้าวพ้นตัวตนได้นั้นต้องอาศัยสมรรถนะและภาวะอื่นๆ ทั้งด้านความคิด ด้านความรู้สึก ด้านสังคม หรือแม้กระทั่งด้านร่างกาย (เช่น การสัมผัสกาย) และหากบุคคลสามารถก้าวพ้นตัวตนและได้พบความมีความหมายใหม่ได้อย่างต่อเนื่อง และมีทิศทางที่เหมาะสม ย่อมกล่าวได้ว่าบุคคลผู้นั้นมี “สุขภาวะทางจิตวิญญาณแบบอัตถิภาวะ” นั่นเอง (ปกรณ์ สิงห์สิริยา. 2552)

คุณลักษณะของสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

จากความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ยังพบลักษณะอื่นๆ ที่สอดคล้องกัน ซึ่งเป็นคุณลักษณะของสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ดังนี้

(1) ความรู้สึกเป็นสุขใจ สบายใจ มีความปีติและอิ่มเอมใจ มีความสงบไม่ฟุ้งซ่าน ไม่วุ่นวาย สับสน ไม่กระวนกระวายใจ ไม่คิดมาก (ระวีวรรณ ถวายทรัพย์. 2545: 148; อุทุมพร มาลัยทอง. 2549: 110; สุพิศ สงนวล. 2549: 102; Wanlapa Kunsongkeit. 2004: 146)

(2) มีความพอใจ พอเพียง และพอดีในชีวิตปัจจุบัน ความพอใจในชีวิตเกิดจากความพอใจในชีวิตส่วนตัว ชีวิตครอบครัว และชีวิตทางสังคม อีกทั้ง การมีชีวิตที่มีความหมายซึ่งเกิดจากการมีคุณค่าในตนเอง และมีความภาคภูมิใจในตนเอง เป็นที่รัก ได้รับความห่วงใย ได้รับความกำลังใจ ได้รับความรัก ความอบอุ่นจากครอบครัวและบุคคลรอบข้าง (วะนิดา น้อยมนตริ. 2547: 95; อุทุมพร มาลัยทอง. 2549: 110; สุพิศ สงนวล. 2549: 102; Wanlapa Kunsongkeit. 2004: 146)

(3) มีพลังชีวิต เป็นพลังภายในที่ทำให้เกิดแรงขับทางบวกที่ทำให้คนสามารถที่จะดำรงและดำเนินชีวิตต่อไปได้ แม้เมื่ออยู่ในสภาวะใกล้ตายก็จะเป็นพลังช่วยให้สามารถไปอย่างถูกทิศทาง พลังนี้เป็นผลจากการมีความต้องการที่จะมีชีวิตอยู่ และมีความสามารถในการจัดการกับปัญหาในชีวิต ความต้องการที่จะมีชีวิตอยู่แสดงให้เห็นได้จากการมีกำลังใจ มีความเข้มแข็งภายในตนเอง มีความหวังและการวางแผนในอนาคต ส่วนความสามารถในการจัดการกับปัญหาในชีวิต แสดงออกโดยการสามารถเผชิญปัญหา และปรับเปลี่ยนชีวิต และวิถีชีวิตเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นได้ (เสาวลักษณ์ มณีรักษ์. 2545: 129; ปิยฉัตร สะอาดเอี่ยม. 2545: 90; สุพิศ สงนวล. 2549: 102; Wanlapa Kunsongkeit. 2004: 146; Sunisa Deachpichai. 2007: 110)

(4) การมีจิตเมตตา กรุณา เอื้ออาทรต่อผู้อื่น สร้างความสุขให้กับผู้อื่นโดยการตอบแทนผู้มีพระคุณ มองสิ่งที่ดีเกิดสุขต่อผู้อื่น มีคุณธรรมนำมาซึ่งความดีงามและความมีคุณค่าในตนเอง (ระวีวรรณ ถวายทรัพย์. 2545: 148; เสาวลักษณ์ มณีรักษ์. 2545: 129; อุทุมพร มาลัยทอง. 2549: 110; Sunisa Deachpichai. 2007: 110)

(5) มีสติ มีการรู้แจ้งเห็นจริง มีการรู้จักยับยั้งและยับยั้งความคิด มีความรู้สึกนึกคิดในการพิจารณาไตร่ตรองสิ่งต่าง ๆ เข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามความเป็นจริง (ระวีวรรณ ถวายทรัพย์. 2545: 148; สุพิศ สงนวล. 2549: 102; Sunisa Deachpichai. 2007: 110)

(6) การมีสิ่งยึดเหนี่ยวในชีวิต ซึ่งหมายถึงมีสิ่งยึดเหนี่ยวที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับศาสนา และพลังอำนาจที่เหนือธรรมชาติและบุคคล การมีสิ่งยึดเหนี่ยวเป็นที่พึ่งทางใจนี้ ทำให้มีจิตใจเข้มแข็ง มีความสุข สงบ และปลอดภัยในชีวิต สิ่งยึดเหนี่ยวประกอบด้วย การมีความยึดมั่นในศาสนา การมีความเชื่อในพลังอำนาจเหนือธรรมชาติ รวมถึงการมีสัมพันธภาพกับบุคคล การมีความยึดมั่นในศาสนาแสดงออกด้วยการมีความศรัทธาต่อศาสนา การนำหลักทางศาสนามาเป็นสิ่งชี้นำชีวิต และมีการปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนา การมีความเชื่อในพลังอำนาจที่เหนือธรรมชาติอาจ

ครอบคลุมถึงประเด็นของภูตผีและการรับรู้ของจิตด้วย แสดงออกโดยการมีความเชื่อและบูชาต่อสิ่งเหนือธรรมชาติ ส่วนการมีสัมพันธภาพกับบุคคลนั้นสะท้อนให้เห็นจากการมีความรู้สึกผูกพันกับครอบครัว มีสัมพันธภาพกับเพื่อน และมีความศรัทธาต่อบุคคลที่เคารพนับถือ (ระวีวรรณ ถวายทรัพย์. 2545: 148; เสาวลักษณ์ มณีรักษ์. 2545: 129; ปิยฉัตร สะอาดเอี่ยม. 2545: 90-91; วนิดา น้อยมนตรี. 2547: 95; อุทุมพร มาลัยทอง. 2549: 110; สุพิศ สงนวล. 2549: 102; Wanlapa Kunsongkeit. 2004: 145-146)

องค์ประกอบของสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

สุขภาวะทางจิตวิญญาณมีองค์ประกอบสำคัญอยู่ 7 ประการได้แก่ 1) การตระหนักในจริยธรรม 2) สภาวะที่จิตสงบ บริสุทธิ์ มีความขันติ อุดม ช่มใจ มีความพอประมาณ เป็นภาวะแห่งจิตที่สงบเงียบอันประกอบด้วยสติสัมปชัญญะ 3) สภาวะที่มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ซึ่งเป็นการบรรลุในเป้าหมายที่แท้จริงของชีวิต 4) จิตที่ยกระดับ เป็นจิตที่มีคุณภาพสูง เป็นจิตเดิมที่บริสุทธิ์ 5) สภาวะแห่งปัญญา ซึ่งหมายถึง การมีความรู้ความเข้าใจที่แท้จริง มีความใฝ่เรียนใฝ่รู้ มีสัมมาทิฐิ (ความเห็นชอบ) และสัมมาสังกัปปะ (ความดำริชอบ) เกี่ยวกับความธรรมดาโลก (โลกียะ) ความเปลี่ยนแปลงไปของโลก รวมถึงสิ่งเหนือโลก (โลกุตระ) โดยปราศจากมลทินใดๆ 6) การหลุดพ้น (วิมุตติ) ซึ่งเป็นความหลุดพ้นแห่งจิต หลุดพ้นจากกิเลสด้วยอำนาจการฝึกจิตหรือด้วยกำลังสมาธิ (เจโตวิมุตติ) และเป็นความหลุดพ้นด้วยปัญญา ซึ่งเป็นความหลุดพ้นที่บรรลุด้วยการกำจัดอวิชชาได้ (ปัญญาวิมุตติ) (Pongthep Sutheravut. 2007: 106) และ 7) มีทิศทาง ซึ่งช่วยให้บุคคลสามารถกำหนดได้ว่าจะก้าวพ้นจากตัวตนไปในทางใด ในขณะเดียวกัน “ทิศทาง” ก็จะช่วยให้บุคคลพิจารณาได้ว่าเมื่อใดเป็นเวลาที่เหมาะสมที่จะก้าวพ้นตัวตน (ปกรณัม สิงห์สิริยา. 2552: 44)

“สุขภาวะทางจิตปัญญา” เป็นอีกคำหนึ่งที่มักพบคู่กับ “สุขภาวะทางจิตวิญญาณ” ซึ่งจากงานวิจัยเชิงคุณภาพที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้พบว่า มีการให้ความหมายไว้ว่า “สุขภาวะทางจิตปัญญา” หมายถึง สภาวะสงบสุขที่มีความประณีต เป็นความสุขที่แท้จริงที่หลุดพ้นจากการยึดติดกับวัตถุ แต่เป็นภาวะที่เปี่ยมล้นด้วยความปิติ อิ่มเอิบ อิ่มเต็มจากภายใน มีความอ่อนโยน เบิกบาน จิตใจสงบนิ่ง ไม่วุ่นวาย สับสน มีพลังในการมีชีวิตอย่างมีคุณค่า มีความหมาย มีเป้าหมายชีวิตที่ชัดเจน พึงพอใจในชีวิต มีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ เข้าใจโลกและชีวิตตามความจริงและมีความสามารถในการเผชิญและแก้ไขปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ในภาวะวิกฤตได้อย่างเหมาะสม (นงเยาว์ มงคลอิทธิเวช; และคนอื่นๆ. 2552: 58)

คุณสมบัติของสุขภาวะทางจิตปัญญา

“สุขภาวะทางจิตปัญญา” มีคุณสมบัติสำคัญ 3 ประการคือ ความสุข สงบ อิสระ ซึ่งคุณลักษณะ (attributes) ของสุขภาวะทางจิตปัญญา สามารถแบ่งกลุ่มตามคุณสมบัติทั้ง 3 ประการได้ดังนี้

1) กลุ่มความสุข (happiness) ประกอบด้วย เมตตากรุณา อยากช่วยเหลือ (being kind) จิตใจอ่อนโยน เข้าใจ เห็นอกเห็นใจคนอื่น (being gentle) เป็นมิตร เป็นกันเอง เข้าถึงได้ง่าย (being friendly) รับผิดชอบ (being responsible) ยืดหยุ่น ปรับตัวง่าย (being flexible) และเคารพในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ (respect of other being)

2) กลุ่มความสงบ (peacefulness) ประกอบด้วย จัดการ ควบคุมอารมณ์ความรู้สึกของตนเองได้ (being able to control one's feeling) เข้มแข็ง อดทน (being hardily) เสียสละ (being devoted) มุ่งมั่น ท่วมเท (being committed) มองโลกในแง่ดี (being optimistic) และยอมรับและให้อภัย (accept other being and being forgiving)

3) กลุ่มความอิสระ (independence) ประกอบด้วย มีพลังแห่งการเรียนรู้ (being empowered) กล้าหาญ (being courageously) คิดสร้างสรรค์ คิดนอกกรอบ (being creative) อ่อนน้อมถ่อมตน (being humble) ประสานความแตกต่าง (being compromised) และพอเพียง (being sufficient) (นงเยาว์ มงคลอิทธิเวช; และคนอื่นๆ. 2552: 61)

องค์ประกอบของสุขภาวะทางจิตปัญญา

องค์ประกอบของสุขภาวะทางจิตปัญญานั้น สามารถแบ่งออกเป็น 5 องค์ประกอบ ได้แก่ 1) มีเป้าหมาย/ความหมายของชีวิต 2) มีคุณค่า มีความภาคภูมิใจ พึงพอใจในชีวิต 3) มีศรัทธา มีสิ่งยึดเหนี่ยวจิตใจ 4) มีความเข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริง เห็นความธรรมชาติธรรมชาติของทุกสิ่ง มองเป็นองค์รวมเห็นความเชื่อมโยงของทุกสิ่ง และ 5) มีความสามารถในการเผชิญและแก้ปัญหาอุปสรรคต่างๆ ในภาวะวิกฤตได้อย่างเหมาะสม (นงเยาว์ มงคลอิทธิเวช; และคนอื่นๆ. 2552: 58)

เมื่อวิเคราะห์ตีความนิยามความหมายจากการวิจัยข้างต้น โดยอาศัยการตีความตามพยัญชนะ (literal interpretation) ร่วมกับการตีความตามสำนวนภาษาหรืออรรถะ (idiomatic interpretation) พบว่า ความหมายของสุขภาวะทางจิตปัญญา แบ่งออกเป็น 2 มิติ คือ ภาวะเหนือธรรมชาติ และภาวะธรรมชาติของมนุษย์ และเมื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบระหว่างสุขภาวะทางจิตปัญญาและสุขภาวะทางจิตปัญญา ในแง่ของความหมายนั้นจะเห็นว่า มีสาระสำคัญที่ใกล้เคียงกันมาก แต่มีข้อน่าสังเกตว่า ความหมายของสุขภาวะทางจิตปัญญานั้นจะรวมความเนื้อหาสาระแต่เฉพาะในส่วนหนึ่งของสุขภาวะทางจิตปัญญาในมิติภาวะธรรมชาติของมนุษย์ โดยไม่มีการรวมความถึงสิ่งเหนือโลกหรือพลังอำนาจที่เหนือธรรมชาติซึ่งเป็นมิติภาวะเหนือธรรมชาติเลย

สำหรับในแง่ขององค์ประกอบนั้น พบความสอดคล้องกันอย่างมากระหว่างองค์ประกอบของสุขภาวะทางจิตวิญญาณและสุขภาวะทางจิตปัญญา ใน 2 องค์ประกอบ คือ (1) สภาวะที่มีความเป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ ซึ่งเป็นองค์ประกอบในสุขภาวะทางจิตวิญญาณ และการมีเป้าหมาย/ความหมายของชีวิต ซึ่งเป็นองค์ประกอบในสุขภาวะทางจิตปัญญา (2) สภาวะแห่งปัญญา ซึ่งเป็นองค์ประกอบในสุขภาวะทางจิตวิญญาณ และการมีความเข้าใจโลก และชีวิตตามความเป็นจริง ซึ่งเป็นองค์ประกอบในสุขภาวะทางจิตปัญญา ส่วนองค์ประกอบอื่นๆ ในสุขภาวะทางจิตวิญญาณนั้น ล้วนเป็นองค์ประกอบที่มีความเกี่ยวเนื่องกับความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณในมิติที่เหนือธรรมชาติ เป็นสมรรถนะทางจิตวิญญาณแบบเหนือธรรมชาตินั่นเอง ซึ่งไม่ใช่ประเด็นที่สุขภาวะทางจิตปัญญาให้ความสำคัญเลย

นอกจากนี้ เมื่อวิเคราะห์ตีความการนิยามความหมายจากการจำแนกตามกลุ่มตัวอย่างพบว่า กลุ่มบุคคลทั่วไป เป็นกลุ่มที่มีการนิยามความหมายได้ครอบคลุมที่สุด และเมื่อพิจารณาความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณตามการจำแนกโดยใช้กลุ่มตัวอย่างอื่นได้แก่ กลุ่มผู้ป่วย กลุ่มผู้ดูแลผู้ป่วย และกลุ่มบุคคลทั่วไป พบว่า มีการให้นิยามความหมายไปในแนวทางที่สอดคล้องกัน แต่มีข้อน่าสังเกตว่า ในนิยามความหมายที่กลุ่มผู้ป่วยรับรู้และให้นิยามไว้นั้น ไม่ได้รวมความหมายในแง่ของความตระหนักในการมีความหมายของชีวิต การหาความหมายและเป้าหมายในชีวิตที่แท้จริง หากแต่มุ่งเน้นไปในด้านของการได้รับกำลังใจ ความรัก ความอบอุ่นจากครอบครัวและบุคคลรอบข้าง รวมถึงการเข้าใจสิ่งต่างๆ ตามความเป็นจริง มีสติอยู่กับภาวะของโรค มีความสุขใจ อยู่กับโรคได้อย่างสมดุล และการมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์และกรรมดีคอยคุ้มครอง อีกทั้งยังครอบคลุมถึงประเด็นของภูตผีและการรับรู้ของจิตด้วย

ส่วนในกลุ่มผู้ดูแลผู้ป่วยนั้น แบ่งออกเป็นสองกลุ่มย่อยได้แก่ กลุ่มบุคลากรทางสาธารณสุข ซึ่งพบว่าการนิยามความหมายที่ครอบคลุม ส่วนอีกรุ่นคือ กลุ่มผู้ดูแลผู้ป่วยในครอบครัวซึ่งพบว่าการนิยามความหมายที่มีความเป็นรูปธรรมมากกว่าในด้านที่เป็นนามธรรม

2. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

ตาราง 14 จำนวนงานวิจัยเกี่ยวกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณจำแนกตามประเภทงานวิจัย

ประเภทงานวิจัย	ผู้วิจัยและปีที่ทำการวิจัย			รวม
เชิงปริมาณ	อุไรวรรณ (2543) ระพี (2552)*	ธัญญา (2545) Wannapa(2007)	สมจิตต์ (2549)	5
เชิงคุณภาพ	ระวีวรรณ (2545) นงเยาว์ (2552)	สุพิศ (2549) กุศล (2552)	Pongthep (2007)	5
รวม				10

หมายเหตุ : * เป็นงานวิจัยแบบผสมผสาน แต่ในส่วนนี้จำแนกตามวิธีวิทยาที่นักวิจัยใช้เฉพาะในส่วนของปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

2.1 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณในงานวิจัยเชิงปริมาณ

ข้อค้นพบของงานวิจัยเชิงปริมาณจำนวนหนึ่ง พบว่ามีปัจจัยบางประการที่มีความสัมพันธ์และสามารถทำนายสุขภาวะทางจิตวิญญาณได้ เช่น ข้อค้นพบจากงานวิจัยของอุไรวรรณ ชัยชนะวิโรจน์ (2543) ซึ่งวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน และวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณเป็นขั้นในกลุ่มผู้สูงอายุ ธัญญา น้อยเปียง (2545) วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สัน และวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณเป็นขั้นในกลุ่มผู้ป่วยมะเร็งเต้านม สมจิตต์ ธีรทรัพย์กุล (2549) วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการวิเคราะห์สหสัมพันธ์แบบเพียร์สันในกลุ่มหญิงวันรุ่นที่ทำแท้งผิดกฎหมาย เป็นต้น จากข้อค้นพบเหล่านี้สามารถแบ่งปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณออกเป็น 2 ด้าน ได้แก่ ปัจจัยทางบวกอันเป็นปัจจัยที่ส่งเสริม สนับสนุนก่อให้เกิดสุขภาวะทางจิตวิญญาณ และปัจจัยทางลบอันเป็นปัญหาและอุปสรรคต่อการเกิดสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ดังแสดงไว้ในตาราง 15

เมื่อทำการวิเคราะห์เนื้อหาของข้อค้นพบเชิงปริมาณข้างต้น พบว่า ปัจจัยทางบวกที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ได้แก่ การสนับสนุนทางสังคมทั้งจากเพื่อนและครอบครัว การปฏิบัติทางพุทธศาสนา การใช้เหตุผลเชิงจริยธรรม การกำกับตนเอง การมองโลกในแง่ดี ภาวะสุขภาพ และรายได้ ส่วนปัจจัยทางลบ ได้แก่ การรับรู้ความรุนแรงของการเจ็บป่วย และภาวะซึมเศร้า นอกจากนี้ข้อค้นพบจากงานวิจัยยังพบว่ามีปัจจัยซึ่งเป็นตัวทำนายสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

จำนวนหนึ่งได้แก่ การสนับสนุนทางสังคม (รวมถึงสัมพันธ์ภาพในครอบครัว) ภาวะสุขภาพ การปฏิบัติทางพุทธศาสนา การกำกับตนเอง การมองโลกในแง่ดี การรับรู้ความรุนแรงของการเจ็บป่วย อายุ รายได้ และเพศ

2.2 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณในงานวิจัยเชิงคุณภาพ

จากข้อค้นพบของงานวิจัยเชิงคุณภาพจำนวนหนึ่งพบว่า มีปัจจัยบางประการที่มีความสัมพันธ์ทั้งในทางบวกและทางลบกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ดังเช่นข้อค้นพบจากงานวิจัยของ พงศ์เทพ สุธีรฤทธิ (Pongthep Sutheravut. 2007) ซึ่งศึกษาในกลุ่มประชาชน ะวีวรรณ ถวายทรัพย์ (2545) ซึ่งศึกษาในกลุ่มผู้ติดเชื้อเอชไอวีและผู้ป่วยเอดส์ เป็นต้น ดังแสดงไว้ในตาราง 16

เมื่อทำการวิเคราะห์เนื้อหาของข้อค้นพบเชิงคุณภาพพบว่ามีผลสอดคล้องกับงานวิจัยเชิงปริมาณ โดยจากข้อค้นพบเชิงคุณภาพนี้พบว่า ปัจจัยทางบวกของสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ได้แก่ ทุนมนุษย์ ทุนสถาบัน ทุนชุมชน ทุนทางปัญญา/องค์ความรู้ การสนับสนุนทางสังคมจากเพื่อน ครอบครัว และบุคลากรทางสุขภาพ การขัดเกลาหล่อหลอมจากครอบครัว โรงเรียน สถาบันทางศาสนาหรือวัด สังคม ประสบการณ์ชีวิตในอดีต ประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องจิตวิญญาณ ความรู้เรื่องจิตวิญญาณ สุขภาพร่างกาย บุคลิกภาพส่วนบุคคล ความศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ การคิดถึงสิ่งที่ดี ความรู้สึกมีคุณค่าต่อตัวเอง การยอมรับสภาพตัวเอง ความรับผิดชอบในภาระและหน้าที่ ความหวัง พฤติกรรม และกิจกรรมซึ่งเกี่ยวข้องกับจิตวิญญาณ สติปัญญา ประวัติความเป็นมาของมนุษย์ด้านพฤติกรรมทางศาสนาและศิลปะ ภูมิหลัง อายุ ระบบงาน ลักษณะงาน รางวัล รายได้ สิ่งแวดล้อมหรือบรรยากาศในการทำงาน ส่วนปัจจัยทางลบ ได้แก่ สภาพจิตใจที่อ่อนแอ ความรู้สึกท้อแท้ จิตใจไม่สงบและรอบข้างมีเสียงรบกวนทำให้จิตไม่สงบ อาการอ่อนเพลีย ปวดจากโรคและการรักษาจนไม่สามารถทำกิจกรรมใด ปัญหา อุปสรรค ภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้นในชีวิต และประสบการณ์ที่ได้เห็นความทุกข์ของผู้อื่น

จากการวิเคราะห์เนื้อหาโดยรวมของข้อค้นพบทั้งจากงานวิจัยเชิงคุณภาพและปริมาณ จะพบว่า ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณเหล่านี้ สามารถสรุปเป็นกลุ่มปัจจัยใหญ่ๆ ตามทฤษฎีการเรียนรู้ทางปัญญาสังคม (social cognitive theory) ของแบนดูรา (Bandura. 1989) ซึ่งสามารถนำมาใช้เพื่อศึกษาพฤติกรรมของมนุษย์อย่างเป็นระบบ โดยมองพฤติกรรมมนุษย์ (B-Behavior) ในรูปกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคล (P-Person) กับปัจจัยสภาพแวดล้อม (E-Environment) ที่มีผลต่อกันและกันอย่างต่อเนื่อง จากทฤษฎีดังกล่าว จึงสามารถจัดกลุ่มปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณได้เป็น 2 กลุ่มปัจจัย คือปัจจัยภายในอันเป็นกลุ่มปัจจัยส่วนบุคคล และปัจจัยภายนอก อันเป็นกลุ่มปัจจัยสภาพแวดล้อม ซึ่งมีรายละเอียดของแต่ละปัจจัยดังนี้

ตาราง 15 ข้อค้นพบของงานวิจัยเชิงปริมาณเกี่ยวกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

ชื่อนักวิจัย	ปี พ.ศ.	กลุ่มตัวอย่าง	ตัวแปรตาม	ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์		ตัวทำนาย
				ทางบวก	ทางลบ	
อุไรวรรณ ชัยชนะวิโรจน์	2543	ผู้สูงอายุ	ความผาสุกทาง จิตวิญญาณ	- สัมพันธภาพในครอบครัว - ภาวะสุขภาพ - การปฏิบัติธรรม		- สัมพันธภาพในครอบครัว - ภาวะสุขภาพ - การปฏิบัติธรรม
ธัญญา น้อยเปียง	2545	ผู้ป่วยมะเร็ง เต้านม	ความผาสุกทาง จิตวิญญาณ	- การสนับสนุนทางสังคม	- การรับรู้ความ รุนแรงของ การเจ็บป่วย	- การสนับสนุนทางสังคม - การรับรู้ความรุนแรงของ การเจ็บป่วย
สมจิตต์ ธีรทรัพย์กุล	2549	หญิงวัยรุ่นที่ทำ แท้งผิดกฎหมาย	ความผาสุกทาง จิตวิญญาณ	- การสนับสนุนทางสังคมจากเพื่อน	- ภาวะซึมเศร้า	-
Wannapa Sittipran	2550	ผู้ติดเชื้อเอชไอวี	สุขภาวะทาง จิตวิญญาณ	- รายได้ - แรงสนับสนุนทางสังคม		- อายุ* - รายได้* - แรงสนับสนุนทางสังคม* - เพศ
ระพี แสงสาคร; และคนอื่นๆ	2552	เยาวชนครอบครัว แตกแยก	สุขภาวะทาง ปัญญา	- การกำกับตนเอง - การมองโลกในแง่ดี - การใช้เหตุผลเชิงจริยธรรม - พื้นฐานการปฏิบัติทางพุทธศาสนา - การสนับสนุนทางสังคม(จากครอบครัว+เพื่อน)		- การกำกับตนเอง - พื้นฐานการปฏิบัติทาง พุทธศาสนา - การมองโลกในแง่ดี

หมายเหตุ : งานวิจัยของ ระพี แสงสาคร; พิณนภา แสงสาคร; เสาวลักษณ์ ลีวัฒนานนท์ (2552) มีระเบียบวิธีวิจัยแบบ Mixed Methodology สำหรับในส่วนของ
การศึกษาความสัมพันธ์ของปัจจัยต่างๆ ใช้วิธีการเชิงปริมาณ

ตาราง 16 ข้อค้นพบของงานวิจัยเชิงคุณภาพเกี่ยวกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

ชื่อนักวิจัย	ปี พ.ศ.	กลุ่มตัวอย่าง	ประเด็นที่ ศึกษา	ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ
ระวีวรรณ ถวายเป็น	2545	ผู้ติดเชื้อเอชไอวี	ความผาสุก ทาง จิตวิญญาณ	1) ปัจจัยทางบวก ประกอบด้วย ความหวัง การยอมรับสภาพตัวเอง การเปิดเผยตัวเองว่าติดเชื้อ การปลง ความรู้สึกมีคุณค่าต่อตัวเอง ความรับผิดชอบในภาระและหน้าที่ การคิดถึงสิ่งที่ดี การตระหนักในการดูแลสุขภาพตนเอง และแรงสนับสนุนทางสังคม 2) ปัจจัยทางลบ ได้แก่ สภาพจิตใจที่อ่อนแอ 3) ปัจจัยอื่นๆ ได้แก่ รายได้ ประสบการณ์ชีวิตในอดีต บุคลิกภาพส่วนบุคคล การเลี้ยงดูในครอบครัว และสุขภาพร่างกาย
สุพิศ สงนวล	2549	ผู้ป่วยมะเร็งที่ ได้รับรังสีรักษา	การเยียวยา ด้าน จิตวิญญาณ	1) ประสบการณ์ที่มีมาก่อนการเจ็บป่วย ประกอบไปด้วย 3 ลักษณะ ได้แก่ 1.1) มีความศรัทธาในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ 1.2) บุคลิกภาพที่เข้มแข็ง และ 1.3) เคยปฏิบัติมาก่อน 2) การสนับสนุนจากบุคลากรทางสุขภาพ ซึ่งได้แก่ 2.1) กิจกรรมคุณภาพชีวิต และ 2.2) การสนับสนุนกำลังใจจากแพทย์และพยาบาล 3) การสนับสนุนจากสังคมใกล้เคียง ซึ่งได้แก่ 3.1) การสนับสนุนกำลังใจจากบุคคลในครอบครัว และ 3.2) การสนับสนุนกำลังใจจากเพื่อนผู้ป่วยด้วยกัน ส่วนสิ่งที่เป็นอุปสรรค ได้แก่ 1) อาการอ่อนเพลีย 2) ปวดจากโรคและการรักษาจนไม่สามารถทำกิจกรรมได้ 3) ความรู้สึกท้อแท้ 4) จิตใจไม่สงบพอ 5) รอบข้างมีเสียงรบกวนทำให้จิตไม่สงบ
Pongthep Suthravut	2550	ประชาชน	สุขภาวะทาง จิตวิญญาณ	- ปัจเจกของบุคคล - ความรู้เรื่องจิตวิญญาณ - ปัญญา - ประวัติ - ภูมิหลัง - พฤติกรรม - ประสบการณ์ที่เกี่ยวข้องเรื่องจิตวิญญาณ - สภาวะแวดล้อม
นงเยาว์ มงคล - อิทธิเวช; และคน อื่นๆ	2552	เอกสารการถอด เทปกิจกรรมการ แลกเปลี่ยน	จิตปัญญา	1) ปัจจัยภายใน ได้แก่ ปัญหา อุปสรรค ภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้นในชีวิต ประสบการณ์ที่ได้เห็นความทุกข์ของผู้อื่น 2) ปัจจัยภายนอก ได้แก่ การขัดเกลาหล่อหลอมจากครอบครัว โรงเรียน สังคม อายุ ระบบงาน ลักษณะงาน สิ่งแวดล้อมหรือบรรยากาศในการทำงาน กลัวยามมิตร และรางวัล
กุศล สุนทรธาดา; และคนอื่นๆ	2552	เรียนรู้ในเจ้าหน้าที่ สาธารณสุข		1) ทุณมนุษย์ 2) ทุณสถาบัน 3) ทุณชุมชน 4) ทุณทางปัญญาหรือองค์ความรู้

ปัจจัยภายใน ประกอบด้วย

1. ลักษณะชีวสังคม (biosocial factors) เช่น เพศ อายุ สถานภาพสมรส รายได้ เป็นต้น เป็นปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ โดยเพศ มีความสัมพันธ์กับสุขภาวะทางจิตวิญญาณในแง่ที่เพศหญิงมักมีความสามารถในการปรับตัวยอมรับกับสิ่งที่เกิดขึ้นกับตนเองได้ดีกว่าเพศชาย เพศจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่สามารถใช้ทำนายสุขภาวะทางจิตวิญญาณได้ อายุ มีอิทธิพลต่อสุขภาวะทางจิตวิญญาณและสามารถทำนายสุขภาวะทางจิตวิญญาณได้เช่นกัน อันมีสาเหตุมาจากอายุเป็นตัวแสดงถึงการเรียนรู้ผ่านประสบการณ์ที่ยาวนาน อันทำให้เกิดการสั่งสมประสบการณ์ในการแก้ปัญหาที่มากกว่า การมีประสบการณ์ที่มากกว่าเปรียบเสมือนการได้ฝึกหัดมากและช่วยให้แก้โจทย์ต่างๆ ได้ง่ายขึ้น อีกทั้งอายุยังมีความสัมพันธ์กับความสามารถในการจัดการตนเอง และการตัดสินใจ นอกจากนี้ ด้วยธรรมชาติของวัย ผู้ที่ผ่านโลกมาย่อมเข้าใจชีวิตได้มากกว่า การผ่านประสบการณ์ชีวิตมามากทำให้มีการยอมรับกับเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับชีวิต และผู้ที่มีอายุมากกว่าจะมีความสนใจในศาสนา และมีความเชื่อเรื่องจิตวิญญาณมากกว่าผู้ที่มีอายุน้อยกว่า **สถานภาพสมรส** นับเป็นปัจจัยหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ เนื่องจากการที่บุคคลมีสถานภาพสมรสนั้น จะทำให้บุคคลรู้สึกมีความมั่นใจ มีกำลังใจ และมีคู่คิดที่คอยให้คำปรึกษาซึ่งกันและกัน อันจะส่งผลถึงความสามารถในการปรับตัว โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อต้องเผชิญกับเหตุการณ์วิกฤตของชีวิต คู่สมรสจะเป็นบุคคลที่คอยให้กำลังใจ ให้ความรักและช่วยปฏิบัติการกิจที่ให้ความหมายแก่ชีวิต เช่น การทำบุญหรือประกอบพิธีกรรมทางศาสนา เป็นต้น นอกจากนี้ **รายได้** ก็เป็นอีกหนึ่งปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ทางบวกกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ กล่าวคือ การมีเงินจำนวนมากย่อมทำให้เกิดความรู้สึกมั่นคง มีหลักประกันของชีวิต มีโอกาสแสวงหาแหล่งประโยชน์ในการดูแลตนเองและสามารถนำมาใช้เพื่อบรรเทาความเจ็บปวดที่เกิดขึ้นได้ และทำให้มีโอกาสนในการทำบุญ บริจาคทาน รวมถึงการมีทุนที่จะทำให้เงินนั้นงอกเงยขึ้นด้วยการที่บุคคลมีรายได้จะทำให้ไม่ต้องไปพึ่งพาผู้อื่น ทำให้มีความเข้มแข็ง ไม่ทอดทิ้งที่จะต่อสู้ต่อไป แต่ถ้าบุคคลไม่มีรายได้เป็นของตนเอง เงินที่มีใช้อยู่อาจจะหมดไป และต้องกลายเป็นภาระของผู้อื่น บุคคลจะเกิดความไม่สบายใจในที่สุด

2. ประสบการณ์ในอดีต (past experience) ได้แก่ ประวัติชีวิตในวัยเด็ก การพัฒนาการทางร่างกาย สถานะทางกายภาพ ความเจ็บป่วย ประสบการณ์ความเจ็บปวดที่แตกต่างไปจากเด็กคนอื่นๆ ประสบการณ์ชีวิตในอดีต ประสบการณ์ที่ได้เห็นความทุกข์ของผู้อื่น อุปสรรคปัญหา ภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้นในชีวิต ตลอดจนถึงประสบการณ์เกี่ยวกับเรื่องจิตวิญญาณและความรู้เรื่องจิตวิญญาณ ซึ่งปัจจัยด้านประวัติความเป็นมาและภูมิหลังนี้มีผลกระทบทั้งในทางบวก และทางลบต่อสุขภาวะทางจิตวิญญาณ กล่าวคือ หากบุคคลมีประสบการณ์ที่ต้องเผชิญกับความทุกข์ยากลำบาก พบกับอุปสรรค ปัญหา ภาวะวิกฤตที่เกิดขึ้นในชีวิต ไม่ว่าจะเป็นความยากจน ต้องออกจากบ้านมาเผชิญชีวิตด้วยตัวเอง บุคคลในครอบครัวเจ็บป่วย ตัวเองเจ็บป่วย หรือปัญหาชีวิตอื่นๆ ประสบการณ์ชีวิตทั้งหลายเหล่านี้จะเป็นสิ่งที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชีวิตในปัจจุบันหาก

บุคคลสามารถพลิกอุปสรรคภาวะวิกฤตนั้นเป็นการสร้างโอกาสได้ โดยคนกลุ่มนี้จะมีคุณลักษณะของความเข้มแข็ง อดทน อดกลั้น ไม่ย่อท้อต่อปัญหา มีความเชื่อมั่นในตนเอง รวมทั้งการมองโลกในแง่บวก สามารถอยู่กับความทุกข์โดยมองว่า “มันไม่ได้เป็นเช่นนี้ตลอดไป” และมีความหวังว่า “แล้วมันจะผ่านไป” อย่างไรก็ตาม บุคคลกลุ่มนี้อาจเกิดความท้อแท้ได้ แต่ก็ต้องสามารถที่จะรักษาสมดุลของจิตใจไว้ในยามที่เหนื่อยล้า ดังนั้นจึงต้องอาศัยแหล่งสนับสนุนทางจิตใจ เช่น บุคคลสำคัญที่เคารพนับถือ บางคนอาจใช้ธรรมะเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจเพื่อเสริมสร้างพลังใจในการดำเนินชีวิตต่อไป ส่วนประสบการณ์ที่ได้เห็นความทุกข์ของผู้อื่นนั้น จะทำให้บุคคลเกิดความเมตตาสงสารขึ้นภายในจิตใจ และสามารถซึมซับความทุกข์ของคนอื่นได้ คุณธรรมที่มีภายใน คือ ความรักที่ไม่มีเงื่อนไข ความเห็นอกเห็นใจ และการสร้างสรรค์นั่นเองที่เป็นแรงผลักดันทำให้ไม่สามารถนิ่งเฉยอยู่ได้ ดังนั้นจึงกระทำการสิ่งที่ดีงามเพื่อผู้อื่นอย่างต่อเนื่อง โดยอาศัยแรงบันดาลใจที่มีอยู่ในตัวเอง เมื่อผู้อื่นได้รับสิ่งที่ดีก็จะเกิดความยินดีที่ย้อนกลับมาเติมพลังให้ตนเอง

3. บุคลิกภาพ (personality) ถือเป็นทุนมนุษย์ที่มีความสำคัญปัจจัยหนึ่งซึ่งมีความสัมพันธ์กับสุขภาวะทางจิตวิญญาณอย่างยิ่ง กล่าวคือ บุคลิกภาพมีส่วนเกี่ยวข้องกับความสุขของบุคคล โดยหากเป็นบุคคลที่มีนิสัยร่าเริง มีความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ ได้ง่ายโดยไม่ต้องใช้เวลานาน ไม่เครียดกับอะไรนาน เข้ากับคนง่ายย่อมเป็นคนที่มีชีวิตเป็นสุข นอกจากนี้คุณลักษณะบางประการของบุคคล ได้แก่ ความคิดสร้างสรรค์ ลักษณะความเป็นผู้นำ การกำกับตนเอง การมองโลกในแง่ดี การใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมเหล่านี้ ล้วนเป็นบุคลิกภาพอันสัมพันธ์กับสุขภาวะจิตวิญญาณ โดยมีอิทธิพลต่อความสามารถในการควบคุมตนเอง สามารถสร้างแรงจูงใจ มีพลังใจ มีการปรับตัวได้ดี มีการคิดพิจารณาสิ่งต่าง ๆ ได้อย่างถูกต้องอันนำไปสู่ความสุขที่แท้จริง นอกจากนี้ ความรู้สึกมีคุณค่าในตัวเอง ซึ่งเป็นการที่บุคคลมีความคิดว่าตนเองยังมีประโยชน์ มีบทบาทที่สำคัญที่สามารถให้ความช่วยเหลือ และเป็นที่พึ่งต่อคนในชุมชน และสังคมที่ตนเองอาศัยอยู่ได้ ทำให้บุคคลเกิดความรู้สึกว่าตนเองยังเป็นบุคคลที่มีคุณค่า มีประโยชน์ ไม่ด้อยกว่าผู้อื่น ด้วยความคิดความรู้สึกดังกล่าว จึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่ช่วยก่อให้เกิดกำลังใจ และความเข้มแข็งในการที่จะต่อสู้ชีวิตเพื่อช่วยเหลือสังคมและเป็นที่พึ่งให้แก่ผู้อื่น อีกทั้งการที่บุคคลมีจิตใจเข้มแข็ง อดทน มีบุคลิกภาพที่มีความเข้มแข็งมาก่อนจะช่วยให้บุคคลนั้น สามารถปรับตัวต่อสถานการณ์ต่าง ๆ และยอมรับกับสิ่งที่เกิดขึ้นได้ดี เพราะบุคลิกภาพที่เข้มแข็งจะทำให้บุคคลแสดงออกมาในลักษณะของความมุ่งมั่นในการที่จะทำสิ่งต่าง ๆ ให้สำเร็จได้ เป็นลักษณะของความสามารถที่จะควบคุมสิ่งที่เกิดขึ้น และเกิดเป็นการจัดการกับสิ่งที่เกิดขึ้นอย่างทันท่วงที ซึ่งจะช่วยส่งเสริมให้บุคคลพัฒนาจิตวิญญาณของตนเองได้ง่ายขึ้น บุคลิกภาพที่เข้มแข็งจะช่วยให้บุคคลเฝ้าระวังตนเองจนเกิดสมดุลด้านจิตวิญญาณได้ ทุนมนุษย์เหล่านี้ล้วนเป็นสิ่งที่ถูกหล่อหลอมจากครอบครัว (บ้าน) วัด โรงเรียน (บวร) ชุมชน สังคม และสภาพแวดล้อม มาตั้งแต่เด็กจนเป็นผู้ใหญ่

4. การปฏิบัติทางพุทธศาสนา (Buddhist practice) รวมถึงการมีศรัทธาในพุทธศาสนา และการมีประสบการณ์ทางศาสนาด้วย การปฏิบัติทางพุทธศาสนามีแนวทางในการ

ปฏิบัติเบื้องต้นใน 3 ด้าน คือ ทาน ศีล ภาวนา การปฏิบัติทางพุทธศาสนามีความสัมพันธ์ทางบวกกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ทั้งนี้เพราะการปฏิบัติธรรมในพุทธศาสนาจะเป็นแนวทางการปฏิบัติเพื่อให้บุคคลดำเนินชีวิตอยู่ในสังคมได้ ทำให้มีความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่น มีการฝึกฝนจิตให้สงบ และอาจพัฒนาจนก่อให้เกิดเป็นปัญญาที่เห็นชอบ รู้แจ้งได้ในที่สุด อีกทั้งการศรัทธาในศาสนาย่อมเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ อันมีส่วนช่วยให้สามารถยอมรับสิ่งที่เกิดขึ้นกับตนได้ ดังนั้น การปฏิบัติทางพุทธศาสนาจึงเป็นปัจจัยหนึ่งที่สามารถร่วมทำนายสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

5. ภาวะซึมเศร้า (depression) ความรู้สึกท้อแท้ จิตใจไม่สงบ สภาพจิตใจอ่อนแอ ล้วนเป็นปัจจัยลบที่มีผลต่อสุขภาวะทางจิตวิญญาณทั้งสิ้น นั่นคือ หากบุคคลมีความรู้สึกท้อแท้หมดกำลังใจ ซึมเศร้า และมีจิตใจที่อ่อนแอจะมีผลทำให้ไม่มีแรงที่จะลุกขึ้นต่อสู้ รู้สึกหมดอาลัยตายอยากในชีวิต อีกทั้งจิตใจที่อ่อนแอยังส่งผลกระทบต่อร่างกาย ทำให้แขนขาอ่อนแรง ไม่มีเรี่ยวแรงที่จะทำงาน นั่นคือ จิตใจที่อ่อนแอมีผลทำให้สุขภาพร่างกายอ่อนแอ ซึ่งอาจเป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดโรควัยไข้เจ็บได้ง่าย นอกจากนี้ การที่บุคคลมีจิตไม่สงบ พุ้งซ่าน จิตใจระส่ำระสาย ไม่สามารถควบคุมจิตได้ เกิดความกังวลใจ เป็นผลให้ไม่เกิดสมาธิ ซึ่งนั้นย่อมเป็นอุปสรรคต่อการมีสุขภาวะทางจิตวิญญาณนั่นเอง

ปัจจัยภายนอก ประกอบด้วย

1. การถ่ายทอดทางสังคม (socialization) เป็นปัจจัยทางบวกที่มีผลกระทบต่อการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณเช่นกัน การถ่ายทอดทางสังคมถือเป็นทุนสถาบัน และทุนชุมชน ซึ่งเป็นการขัดเกลาหล่อหลอมจากครอบครัว โรงเรียน สังคม รวมทั้งการสั่งสอน อบรมเลี้ยงดู การมีแบบอย่างที่ดี ซึ่งจะทำให้เกิดการซึมซับ เมื่อได้ฟัง ได้เห็นแบบอย่าง ได้ลงมือปฏิบัติควบคู่กันไป เป็นการค่อยๆ โน้มน้าวให้เกิดการปรับเปลี่ยนบุคลิกภาพเดิมอย่างค่อยเป็นค่อยไป ด้วยวิธีการที่อ่อนโยน นุ่มนวล อันจะก่อให้เกิดความรู้สึกรักมีคุณค่าในตัวเอง และพร้อมที่จะให้คุณค่ากับผู้อื่น ทุนสถาบันนั้นได้แก่ 1) ครอบครัว โดยพ่อแม่จะเป็นตัวแบบของเยาวชน หล่อหลอมเยาวชน อบรมบ่มเพาะคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยมที่ดีงาม รวมทั้งจิตสำนึกรู้จักรับผิดชอบชีวิต ให้รู้จักทำประโยชน์เพื่อส่วนรวม 2) โรงเรียนหรือมหาวิทยาลัย อันเป็นแหล่งสร้างความรู้ทางวิชาการ ควบคู่กับการพัฒนาให้เกิดคุณธรรม จริยธรรมแก่คนในสังคม 3) สถาบันศาสนาหรือวัด เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในสังคม กล่อมเกลาจิตใจให้ตั้งมั่นอยู่ในคุณงามความดี มีคุณธรรม เสริมสร้างการอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข สถาบันศาสนาจึงมีความสำคัญอย่างมากในการพัฒนาจิตใจด้านคุณธรรม จริยธรรม เนื่องจากธรรมะจะช่วยแก้ปัญหาของมนุษย์ได้โดยการเจริญจิตภาวนา ฝึกอบรมจิตใจให้เข้มแข็ง มั่นคง เจริญองกมด้วยคุณธรรมทั้งหลาย 4) หน่วยงานหรือองค์กร เริ่มจากนโยบายที่ผู้นำให้การสนับสนุน และผู้นำทำตัวเป็นแบบอย่าง บุคลากรมีความเห็นอกเห็นใจกัน ดูแลซึ่งกันและกัน มีวัฒนธรรมองค์กรที่เหมาะสม ได้แก่ ความผูกพันต่อองค์กร เป็นต้น จะเป็นการส่งเสริมหล่อหลอมให้เกิดการทำงานอย่างมีสุขภาวะทางจิตวิญญาณ อีกทั้ง การมีทุนทางปัญญาหรือองค์กร

ความรู้สูงในองค์กร สามารถเป็นแหล่งสะสมภูมิปัญญา และแหล่งเรียนรู้ของหน่วยงานต่างๆ ทั้งภายในและภายนอก ส่วนทุนชุมชน เป็นทุนทางสังคมที่เป็นแหล่งเรียนรู้ของคนในชุมชน ที่ขยายจากครอบครัว โรงเรียน เป็นที่มาของภูมิปัญญา วิถีคิด ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิต ความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พิธีกรรม ศาสนา ประเพณีต่าง ๆ เพื่อสร้างความสัมพันธ์ของสมาชิกชุมชนไว้ด้วยกัน ซึ่งเป็นทุนทางวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคม โดยทำให้สมาชิกในสังคมมีโอกาสทำกิจกรรมร่วมกัน ทุนทางสังคมในมิติต่างๆ ข้างต้น ล้วนมีความสัมพันธ์กับการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณของมนุษย์ทั้งสิ้น

2. การสนับสนุนทางสังคม (social support) เป็นอีกหนึ่งปัจจัยสำคัญที่มีความเกี่ยวข้องกับการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ การสนับสนุนทางสังคมอาจมาจากครอบครัว ประกอบไปด้วย พ่อ แม่ ลูก ปู่ ย่า ตา ยาย ญาติพี่น้อง และสามีหรือภรรยา เพื่อน บุคคลในชุมชน และในกรณีที่ผู้ป่วยก็อาจรวมไปถึงบุคลากรทางสาธารณสุขอันประกอบไปด้วย แพทย์ พยาบาล อาสาสมัคร ทั้งนี้การสนับสนุนทางสังคมอาจกระทำได้โดยการให้ความรัก ให้การดูแลเอาใจใส่ ให้กำลังใจ ให้การปรึกษาและคำแนะนำ ให้ข้อคิดในการเรียนรู้ต่างๆ รวมถึงให้การยอมรับ และช่วยเหลือในเรื่องต่างๆ ด้วย ทำให้บุคคลเกิดความรู้สึกที่ดี มีกำลังใจและมีพลังใจในการสู้ต่อ เกิดความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองเพิ่มมากขึ้น รับรู้ว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม มีความรู้สึกผูกพันใกล้ชิด ไม่รู้สึกโดดเดี่ยว เรียนรู้ว่าตนต้องมีชีวิตอยู่ต่อไปอย่างมีเป้าหมายและพึงพอใจกับชีวิตที่เป็นอยู่ของตน นอกจากนี้ การมีสัมพันธภาพในครอบครัวที่ดีนับเป็นแรงสนับสนุนทางสังคมที่สำคัญประการหนึ่งด้วย ทั้งนี้ การมีสัมพันธภาพที่ดีในครอบครัว ได้รับการดูแลเอาใจใส่ มีความใกล้ชิดอบอุ่น จะทำให้บุคคลรับรู้ถึงความรักที่ได้ และรู้สึกว่าชีวิตมีความหมาย มีความหวัง มีความพึงพอใจในชีวิตทำให้เกิดสุขภาวะทางจิตวิญญาณนั่นเอง

3. สิ่งแวดล้อม (environment) อันประกอบด้วย สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและสภาพแวดล้อมทางสังคม บรรยากาศในการทำงาน เช่น การทำงานในที่ที่มีความขัดแย้งน้อย มีความรักความสามัคคี มีการทำงานเป็นทีม อย่างไรก็ตาม สำหรับผู้ที่มีการพัฒนาทางจิตวิญญาณในระดับสูงขึ้น แม้บุคลากรหรือผู้ร่วมงานไม่ลงรอยกันหลังจากพยายามสร้างความรักความสามัคคีแล้วพบว่ายากที่จะเยียวยา ก็จะไม่ปล่อยวาง สร้างความสงบภายใน และให้ความสำคัญกับแรงจูงใจใฝ่สัมฤทธิ์มากกว่าแรงจูงใจใฝ่สัมพันธ์ และมองว่าเป็นแบบฝึกหัดที่ยังทำให้เกิดการพัฒนาทางจิตวิญญาณสูงขึ้น สิ่งแวดล้อมทางสังคมที่มีความเกี่ยวข้องสุขภาวะทางจิตวิญญาณที่สำคัญ ได้แก่ ระบบงาน ลักษณะงาน และรางวัล

ระบบงานนับเป็นปัจจัยทางบวกที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ทั้งนี้ การมีระบบงานที่ดี มีนโยบายที่เอื้อต่อการทำงานที่มีประสิทธิภาพ ผู้บริหารมีความจริงใจและจริงใจ บริหารจัดการให้คุณภาพอยู่ที่ระบบงานมากกว่าตัวจึงจะทำให้องค์กรเข้มแข็งได้ ผู้ปฏิบัติงานรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งขององค์กร ทำให้รู้สึกถึงคุณค่าของตนเอง และทุ่มเทให้กับงาน

ปัจจัยด้านลักษณะงาน เป็นปัจจัยที่ส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณอีกปัจจัยหนึ่ง กล่าวคือ ลักษณะการทำงานซึ่งเป็นงานที่ยาก ทำท่าย งานที่อยู่ในภาวะวิกฤตของชีวิต งานที่ละเอียด ซับซ้อน และงานที่ต้องประสานความร่วมมือ ประสานความแตกต่าง ลักษณะงานที่ได้กล่าวมา ทำให้ผู้ปฏิบัติงานต้องแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้า ถึงแม้จะมีแนวทางปฏิบัติไว้ก็ตาม แต่แนวปฏิบัติดังกล่าวไม่ใช่สูตรสำเร็จตายตัว ทำให้ต้องปรับตัว ปรับวิธีคิด ปรับวิธีการ เพื่อให้เหมาะสมที่สุดในแต่ละบริบท ดังนั้น การทำงานที่ไม่ซ้ำซากจำเจในแต่ละวัน จึงเป็นงานที่มีชีวิต ที่ต้องใส่ใจ และสร้างคุณค่า เพื่อให้เกิดความหมายอย่างลึกซึ้งกับผู้รับบริการ

ปัจจัยทางบวกที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณอีกปัจจัยหนึ่งคือรางวัล ซึ่งรางวัลที่กล่าวถึงนี้ เป็นรางวัลที่เป็นผลพลอยได้จากการทำสิ่งที่มีคุณค่า และได้ย้อนกลับมาเป็นแรงบันดาลใจอย่างไม่มีที่สิ้นสุด รางวัลดังกล่าวเป็นสิ่งที่ประเมินค่าไม่ได้เนื่องจากบางครั้งรางวัลไม่ได้อยู่ในรูปของสิ่งของ แต่เป็นเพียงแค่ “รอยยิ้ม” ก็สามารถสร้างความรู้สึกที่เป็นมิตรแทนคำขอบคุณ แทนสิ่งที่มีค่าที่ให้แก่กันและกัน และก่อให้เกิดความสุขที่ปิติ อิ่มเอิบใจ หรือบางครั้งความรู้สึกได้รับรางวัลนั้น เป็นเพียงแค่สายตาที่มองมาด้วยความรู้สึกอยากขอบคุณที่ก่อให้เกิดความสุขล้นเหลือ เป็นความสุขที่ข้ามพ้นจากความสุขในทางโลก เป็นความสุขที่สูงส่งทางจิตวิญญาณ เมื่อก้าวพ้นจากความสุขที่เป็นวัตถุสิ่งของในทางโลก ผู้ที่มีพัฒนาการทางจิตวิญญาณจะเติมเต็มตนเองด้วยความสุขที่เงินไม่สามารถซื้อได้ และไม่สามารถตีราคาเป็นเงินได้ อีกทั้งยังเป็นพลังภายในที่ทรงคุณค่าแก่ผู้ที่ได้รับ

4. ภาวะสุขภาพ (health status) อาการอ่อนเพลีย ความตระหนักรู้ในการดูแลสุขภาพตนเอง และการรับรู้ความรุนแรงของการเจ็บป่วยมีความสัมพันธ์กับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ เนื่องจากหากบุคคลมีความเจ็บป่วยก็จะส่งผลทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต บทบาทและการมีสัมพันธภาพกับผู้อื่น บุคคลเกิดความรู้สึกว่าตนเป็นภาระของผู้อื่น บางครั้งความเจ็บป่วยนั้นไม่มีหนทางรักษาให้หายได้ก็จะทำให้เกิดความรู้สึกท้อแท้สิ้นหวัง และหากบุคคลมีอาการอ่อนเพลียเกิดขึ้นก็จะทำให้บุคคลไม่มีแรงและไม่อยากทำกิจกรรมใดๆ ส่งผลให้ไม่สามารถประกอบกิจกรรมทางศาสนาได้ เช่น ไม่สามารถนั่งสวดมนต์หรือทำสมาธิได้นานเช่นปกติ ไม่สะดวกไปทำบุญ เป็นต้น นอกจากนี้ การรับรู้ความรุนแรงของการเจ็บป่วยมีความสัมพันธ์ทางลบกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณเช่นกัน นั่นคือ เมื่อระดับการรับรู้ความรุนแรงของการเจ็บป่วยมากขึ้น ก็จะมีผลกระทบต่อสุขภาวะทางจิตวิญญาณของบุคคลมากขึ้น ทั้งนี้หากบุคคลรับรู้ความรุนแรงของการเจ็บป่วยย่อมก่อให้เกิดความยากลำบากในการดำเนินชีวิต และจะรู้สึกมีความไม่แน่นอนในชีวิต เป้าหมายในชีวิตก็เปลี่ยนไป อย่างไรก็ตาม ความตระหนักรู้ในการดูแลสุขภาพตนเองนั้น นับว่าเป็นปัจจัยที่เข้ามาส่งเสริมให้บุคคลมีสุขภาวะทางจิตวิญญาณท่ามกลางภาวะสุขภาพที่ไม่ดี การที่บุคคลยอมรับว่าตนเองมีปัญหาด้านสุขภาพและมีกำลังใจที่จะมีชีวิตอยู่ต่อไปข้างหน้า ทำให้หันมาดูแล

สุขภาพตนเองอย่างเคร่งครัด และสามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนเองให้ถูกต้องตามคำแนะนำที่ได้รับ การที่บุคคลหันมาเอาใจใส่กับพฤติกรรมดูแลสุขภาพของตนเอง ทำให้เกิดความรู้สึกว่าตนเองมีสุขภาพแข็งแรง และมีความอบอุ่นใจ มั่นใจว่าตนเองจะไม่เจ็บป่วย อีกทั้งจะมีการดูแลสุขภาพใจให้ปกติสุข ดังนั้น ผู้ที่มีภาวะสุขภาพดีและมีความตระหนักในการดูแลสุขภาพตนเองจะมีสุขภาวะทางจิตวิญญาณมากกว่าผู้ที่มีภาวะสุขภาพไม่ดี และไร้ความตระหนักในการดูแลสุขภาพตนเอง

จากข้อมูลทั้งหมดข้างต้นยังสามารถสรุปได้อีกแนวทางหนึ่งว่ามีปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณใน 2 มิติ คือ *ปัจจัยทางบวก* ได้แก่ ลักษณะชีวิตสังคม ประสบการณ์ในอดีต บุคลิกภาพ การถ่ายทอดทางสังคม การปฏิบัติทางพุทธศาสนา การสนับสนุนทางสังคม และสิ่งแวดล้อม ส่วน *ปัจจัยทางลบ* ได้แก่ ภาวะซึมเศร้า และภาวะสุขภาพ

3. การสร้างเครื่องมือและการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

3.1 การสร้างเครื่องมือและการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณในงานวิจัยเชิงปริมาณ

งานวิจัยเชิงปริมาณที่นำมาศึกษาในส่วนของการสร้างเครื่องมือและการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ พบว่าม้งงานวิจัยของ นิภัตสรณ์ บุญญาสันติ (2548) ได้ทำการศึกษาเรื่องการสร้างเครื่องมือวัดความต้องการมิติด้านจิตวิญญาณของผู้ป่วย ผลการศึกษาแสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะของเครื่องมือวัดมิติด้านจิตวิญญาณจากการวิเคราะห์องค์ประกอบ และพบว่าเครื่องมือที่ใช้วัดมิติจิตวิญญาณของผู้ป่วยประกอบด้วยข้อคำถามจำนวน 37 ข้อ แบ่งเป็น 4 ด้าน ได้แก่ (1) ด้านพิธีกรรม (ritual) หมายถึง การปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนา เช่น การบูชาสิ่งที่เคารพนับถือ ตามความเชื่อความศรัทธา การได้รับการยอมรับในเรื่องการปฏิบัติกิจกรรมทางศาสนาจากเจ้าหน้าที่ในทีมสุขภาพ การได้พูดคุยกับพระ หรือบุคคลที่ตนเคารพนับถือและการอ่านหนังสือที่เกี่ยวกับหลักคำสอนของศาสนา (2) ด้านพลังใจ (internal power) หมายถึง พลังใจในการดำเนินชีวิต เป็นพลังที่เกิดขึ้นจากจิตใจของบุคคลผู้นั้น ทำให้มีกำลังใจในการต่อสู้กับอุปสรรค ความเจ็บป่วย มีความเข้มแข็งอดทน ทำให้รู้สึกว่ามีชีวิตที่มีคุณค่า และสามารถไปสู่จุดมุ่งหมายในชีวิตที่คิดไว้ได้ พลังใจนี้อาจเกิดจากการได้รับกำลังใจ ความช่วยเหลือและสนับสนุนจากบุคคลที่รัก นับถือ หรือศรัทธาทั้งทางด้านจิตใจ การดูแลรักษา และค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาล (3) ด้านความศรัทธา (faith) หมายถึง ความเชื่อในพลังอำนาจเหนือธรรมชาติหรือเป็นสิ่งที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ รู้สึกว่าเมื่อได้ปฏิบัติแล้วจะมีที่พึ่งทางใจ มีความหวังว่าผลของการรักษาจะดีขึ้น หรือยอมรับเหตุการณ์ที่ไม่คาดคิดได้อย่างสงบ (4) ด้านการยอมรับการรักษาพยาบาล (compliance) หมายถึง การยอมรับ และอดทนต่อวิธีการรักษาพยาบาลในหอผู้ป่วยวิกฤตได้อย่างสงบ (นิภัตสรณ์ บุญญาสันติ. 2548)

ตาราง 17 จำนวนงานวิจัยเกี่ยวกับการสร้างเครื่องมือและการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ
จำแนกตามประเภทงานวิจัย

ประเภทงานวิจัย	ผู้วิจัยและปีที่ทำการวิจัย			รวม
เชิงปริมาณ	นิภัตสรณ์ (2548)	ระพี (2552)*		2
เชิงคุณภาพ	นงเยาว์ (2552)	รอฮานี (2553)	Pongthep (2007)	3
รวม				5

หมายเหตุ: * เป็นงานวิจัยแบบผสมผสาน แต่ในส่วนนี้จำแนกตามวิธีวิทยาที่นักวิจัยใช้เฉพาะ
ในส่วนของการสร้างเครื่องมือและการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

นอกจากนี้ ยังมีคณะนักวิจัยที่ได้พยายามสร้างเครื่องมือวัดสุขภาวะทางปัญญาขึ้นเพื่อใช้ประกอบการศึกษาเกี่ยวกับสุขภาวะองค์รวมอันประกอบด้วย สุขภาวะทางกาย สุขภาวะทางจิต สุขภาวะทางสังคม และสุขภาวะทางปัญญา โดยได้สร้างแบบวัดสุขภาวะทางปัญญาตามแนวคิดทางศาสนาพุทธซึ่งถูกกำหนดเป็นนิยามเชิงปฏิบัติการ และสร้างข้อคำถามตามแนวคิดดังกล่าวร่วมกับการพิจารณาบริบทของกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นเด็กและเยาวชนไทย ข้อคำถามสุขภาวะทางปัญญามีจำนวน 10 ข้อ ในแบบมาตราส่วนประมาณค่า 5 ระดับ ผู้ตอบที่มีคะแนนรวมสูงแสดงว่าเป็นผู้ที่มีสุขภาวะทางปัญญาสูง และผู้ตอบที่มีคะแนนรวมต่ำแสดงว่าเป็นผู้ที่มีสุขภาวะทางปัญญาต่ำ (ระพี แสงสาคร; พิณนภา แสงสาคร; เสาวลักษณ์ ลือวัฒนานนท์. 2552)

3.2 การสร้างเครื่องมือและการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณในงานวิจัยเชิงคุณภาพ

สำหรับงานวิจัยเชิงคุณภาพที่นำมาศึกษาในส่วนของการสร้างเครื่องมือและการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ มีข้อค้นพบของ รอฮานี เจอะอาแซ และคนอื่น ๆ (2553) ซึ่งทำการทบทวนความรู้เรื่องเครื่องมือประเมินภาวะจิตวิญญาณ โดยใช้การทบทวนจากฐานข้อมูล Pubmed, ScienceDirect, ProQuest, CINALH และฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์ (ThaiLis) และคัดเลือกเอกสารที่ตรงตามเกณฑ์ที่กำหนดจำนวน 18 ฉบับ แล้วทำการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) พบว่าเมื่อพิจารณาถึงองค์ประกอบของจิตวิญญาณที่ปรากฏจากผลการพัฒนาเครื่องมือเหล่านั้น มีความคล้ายคลึงกันในคุณลักษณะทั่วไป ซึ่งสามารถแบ่งองค์ประกอบของจิตวิญญาณได้เป็น 4 องค์ประกอบ คือ (1) คุณค่า เป้าหมายและความหมายของชีวิต (value, meaning and purpose of life) (2) ความศรัทธาในศาสนา และความรู้สึกต่ออำนาจเหนือธรรมชาติ (faith and belief in

supernatural) (3) การมีปฏิสัมพันธ์กับตนเอง สิ่งแวดล้อมและอำนาจเหนือธรรมชาติ (4) ความตระหนักรู้และคุณธรรมพื้นฐาน

โดยเครื่องมือประเมินจิตวิญญาณ มีอยู่ 2 ลักษณะ คือ เครื่องมือประเมินจิตวิญญาณเชิงปริมาณและเครื่องมือประเมินจิตวิญญาณเชิงคุณภาพ เครื่องมือประเมินจิตวิญญาณเชิงปริมาณจำแนกตามลักษณะการใช้งานได้ 5 ชนิด คือ (1) เครื่องมือประเมินความเชื่อด้านจิตวิญญาณ (spiritual belief) (2) เครื่องมือประเมินประสบการณ์ด้านจิตวิญญาณ (spiritual experience) (3) เครื่องมือประเมินคุณลักษณะทางจิตวิญญาณ (spiritual characteristics) (4) เครื่องมือประเมินการเติบโตด้านจิตวิญญาณ (spiritual growth) และ (5) เครื่องมือประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ (spiritual well-being) ส่วนเครื่องมือประเมินจิตวิญญาณเชิงคุณภาพมี 5 ชนิด คือ (1) แบบสัมภาษณ์ประวัติทางจิตวิญญาณ (2) spiritual life maps (3) spiritual genograms (4) spiritual ecomaps และ (5) spiritual ecograms นอกจากนี้ ยังพบว่าเครื่องมือที่รวบรวมได้จากงานวิจัยชิ้นนี้ส่วนใหญ่เป็นแบบประเมินที่พัฒนาในต่างประเทศ และเกี่ยวข้องกับสุขภาพ สำหรับการศึกษาเรื่องจิตวิญญาณในประเทศไทยส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพเพื่อหาความหมายหรือคำนิยามของจิตวิญญาณ และจำกัดอยู่ในประชากรเฉพาะกลุ่ม เครื่องมือที่ใช้ศึกษาเรื่องจิตวิญญาณส่วนใหญ่ดัดแปลงจากเครื่องมืออื่นๆ ที่พัฒนาขึ้นในต่างประเทศ โดยปรับปรุงข้อความให้เหมาะสมกับความเชื่อและบริบทของคนไทย ซึ่งถือว่าไม่เหมาะสมในการนำมาใช้กับประชากรทั่วไป เนื่องจากพบว่า เครื่องมือทุกชนิดล้วนมีข้อบ่งชี้และข้อจำกัดเฉพาะ และมีความจำเพาะกับศาสนาใดศาสนาหนึ่ง อีกทั้งแบบประเมินทางจิตวิญญาณยังมีความเกี่ยวข้องกับศาสนา ความเชื่อ ศาสนกิจ และบริบททางสังคมอย่างสูง โดยมีแนวคิดว่าหากปฏิบัติศาสนกิจหรือมีความเชื่อ และศรัทธาในหลักปฏิบัติของศาสนาโดยเฉพาะต่อพระเจ้าจะถือว่ามีความสุขภาวะทางจิตวิญญาณที่ดี (รอฮานี เจอะอาแซ; และคนอื่นๆ 2553)

แม้ในสังคมไทยจะมีความพยายามในการสร้างแบบประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณอยู่บ้าง แต่ยังมีจำนวนน้อย และยังเป็นการประเมินที่อาจจะยังขาดความสมบูรณ์ ครบถ้วนไป ดังจะเห็นได้จากข้อค้นพบของ นงเยาว์ มงคลอิทธิเวช; และคนอื่นๆ (2552) ซึ่งทำการสังเคราะห์ความรู้ทางด้านการพัฒนาจิตปัญญา (วิญญาณ) จากเรื่องเล่าความสำเร็จของผู้ให้บริการและผู้รับบริการในระบบสุขภาพ: พัฒนาการทางจิตวิญญาณและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง จากข้อค้นพบดังกล่าวคณะนักวิจัยได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับแนวทางการวัดหรือประเมินผลว่า จิตปัญญาเป็นเรื่องเฉพาะบุคคล เป็นพลังที่คอยขับเคลื่อนอยู่ภายใน แต่สามารถเห็นได้จากคุณลักษณะหรือการกระทำที่แสดงออกมา แต่ปัญหาก็ยังมีอยู่ว่าจิตปัญญาเป็นพลังที่คอยควบคุมการดำเนินชีวิตให้อยู่ในสมดุล ดังนั้นในภาวะปกติคนเราจึงอาจจะไม่รับรู้ถึงการมีอยู่ของจิตปัญญา หรือพลังทางจิตปัญญาของตนเองอย่างแท้จริง ดังนั้นการวัดหรือการทดสอบควรใช้หลายวิธีร่วมกัน และทำในสถานการณ์ที่มีข้อจำกัด เช่น ในภาวะกดดัน เร่งรีบ หรือมีปัญหารุมเร้าต่างๆ เช่น ทำแบบทดสอบภายในเวลาจำกัด ให้เวลาต่อข้อน้อยที่สุด ทำการทดสอบโดยไม่แจ้งล่วงหน้า หรือไม่ให้มีการเตรียมตัวก่อน มีการสร้างสถานการณ์ให้

เกิดความวุ่นวาย ความไม่พร้อมก่อนสอบ หรือการสอบสัมภาษณ์โดยใช้คำพูดที่บีบคั้น หรือท่าทางที่คุกคาม (นงเยาว์ มงคลอิทธิเวช; และคนอื่นๆ. 2552: 76-77)

ดังนั้น นักวิจัยจึงได้เสนอว่า การวัดอาจทำได้ในหลายวิธีดังนี้

1. การสังเกตพฤติกรรมกรรมการกระทำที่แสดงออกมาถึงคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ทั้งภาวะปกติ และเมื่อมีเหตุการณ์บีบคั้นต่างๆ ทั้งกิริยาท่าทาง สีหน้าแววตา น้ำเสียง และเรื่องราวที่พูดคุยกับทุกคน

2. การใช้สถานการณ์จำลอง หรือบทบาทสมมุติ โดยสร้างสถานการณ์ให้เหมือนจริง หรือใกล้เคียงกับของจริงมากที่สุด เช่น ในสถานการณ์ฉุกเฉิน เหตุการณ์ที่เสี่ยงต่อชีวิต การบริการที่ต้องรองรับอารมณ์ผู้ป่วย การตัดสินใจเชิงจริยธรรมต่าง ๆ แล้วเทียบเปรียบเทียบกับสิ่งที่ผู้ที่มีการพัฒนาทางจิตปัญญาเคยทำมาก่อนว่าเหมือนหรือใกล้เคียงกันเพียงใด

3. การให้ทดลองงาน หรือเข้าไปมีส่วนร่วมในสถานการณ์จริง เพื่อประเมินความชอบความถนัดและได้เห็นถึงตัวตนที่แท้จริง ซึ่งอาจต้องใช้เวลาบ้าง หรือใช้สถานการณ์เป็นสิ่งที่เร่ง

4. การสัมภาษณ์ โดยให้ผู้ถูกสัมภาษณ์พูดถึงตนเองในประเด็นต่าง ๆ ครอบคลุมทั้ง 5 มิติของจิตปัญญา เช่น ให้ผู้ถูกสัมภาษณ์เล่าถึงเรื่องความสำเร็จ หรือความล้มเหลวในชีวิต สิ่งที่ทำให้มีความสุข หรือความทุกข์ที่สุดในชีวิต แล้วรู้สึกอย่างไรบ้าง สามารถจัดการความรู้สึกต่าง ๆ ได้อย่างไร คิดอย่างไรกับเรื่องที่เกิดขึ้น คิดด้านบวกหรือด้านลบ และทำให้เค้าได้เรียนรู้สิ่งใด

5. สร้างแบบประเมินสำหรับคัดกรองคนเข้าสู่ระบบ และการเข้าสู่ตำแหน่งต่างๆ จากคุณลักษณะที่พึงประสงค์ 18 ประการ การคัดเลือกคนให้เหมาะสมกับงาน (นงเยาว์ มงคลอิทธิเวช; และคนอื่นๆ. 2552: 77)

นอกจากนี้ จากข้อค้นพบของ พงศ์เทพ สุธีรวุฒิ (Pongthep Sutheravut. 2007: 107) พบว่า การประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ สามารถวัดได้จาก 4 องค์ประกอบ คือ 1) สัมมาทิฐิ (personal right view and right thought) โดยการสังเกตอย่างครอบคลุมเพื่อประเมินพฤติกรรมส่วนบุคคล 2) ปัญญาญาณ (human intellectual) 3) วิถีชีวิต (personal life style) และ 4) สภาพแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรม (socio-cultural environment)

เมื่อวิเคราะห์เนื้อหาในภาพรวมของการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณจะพบว่า การประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณสามารถทำได้หลายวิธีและควรใช้หลายวิธีร่วมกันในการประเมิน ทั้งนี้เนื่องจากสุขภาวะทางจิตวิญญาณมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อ ศาสนา ศาสนกิจ และบริบททางสังคม จึงเป็นข้อจำกัดในการนำไปใช้กับประชากรทั่วไป นั่นคือ ไม่เป็นการสมควรที่จะนำเครื่องมือประเมินที่สร้างขึ้นเพื่อใช้กับกลุ่มตัวอย่างที่อยู่ในบริบทหนึ่งมาใช้กับกลุ่มตัวอย่างที่อยู่ในอีกบริบทหนึ่งนั่นเอง

4. แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

ตาราง 18 จำนวนงานวิจัยเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณจำแนกตามประเภทงานวิจัย

ประเภทงานวิจัย	ผู้วิจัยและปีที่ทำการวิจัย		รวม
เชิงปริมาณ	เกษะตะวัน (2544)*	เนตรลาวัลย์ (2548)	2
เชิงคุณภาพ	ระวีวรรณ (2545)	นงเยาว์ (2546)*	7
	อุทุมพร (2549)	นงเยาว์ (2552)	
	Pongthep (2007)	ระพี (2552)*	
รวม			9

หมายเหตุ : * เป็นงานวิจัยแบบผสมผสาน แต่ในส่วนนี้จำแนกตามวิธีวิทยาที่นักวิจัยใช้เฉพาะในส่วนของแนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

4.1 แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณในงานวิจัยเชิงปริมาณ

จากข้อค้นพบของงานวิจัยเชิงปริมาณเปิดเผยว่า บุคคลมีวิธีการปฏิบัติเพื่อสร้างเสริมสุขภาวะทางจิตวิญญาณดังนี้คือ 1) ปฏิบัติธรรม การปฏิบัติธรรมนี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านจิตวิญญาณของตนเอง หลุดพ้นจากความมีตัวตน จิตใจมีความสุขสงบ ไม่ฟุ้งซ่าน มีความมั่นคงทางอารมณ์หรือมีภูมิคุ้มกันทางจิตใจ สุขภาพแข็งแรงขึ้น มีความรู้สึกที่ดีกับชีวิตมากขึ้น คิดถึงคนอื่น มีความมั่นใจในการอยู่ร่วมกันกับสังคมมากขึ้น (เกษะตะวัน นาคดี. 2544: 50) 2) การทำกิจกรรมเพื่อการสร้างสัมพันธ์ภาพในครอบครัว สามารถเพิ่มสุขภาวะทางจิตวิญญาณได้ (เนตรลาวัลย์ เกิดหอม. 2548: 64)

4.2 แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณในงานวิจัยเชิงคุณภาพ

สำหรับข้อค้นพบจากงานวิจัยเชิงคุณภาพนั้น ได้มีการสังเคราะห์ข้อมูลอันเป็นแนวทางในการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณไว้หลากหลายแนวทาง ดังปรากฏในงานวิจัยของพงศ์เทพ สุธีรวุฒิ (Pongthep Suthravut. 2007) ซึ่งเสนอว่ามีแนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณอยู่ 3 ประการ นงเยาว์ มงคลอิทธิเวช และคนอื่น ๆ (2552) ได้เสนอแนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณสำหรับเด็กและเยาวชน เช่นเดียวกับ ระพี แสงสาคร พิณนภา แสงสาคร และ

เสาวลักษณ์ ลีวัฒนานนท์ (2552) ที่ได้เสนอกลยุทธ์เชิงพุทธเพื่อเสริมสร้างสุขภาวะองค์รวม (ได้แก่ สุขภาวะทางกาย สุขภาวะทางจิต สุขภาวะทางสังคม สุขภาวะทางปัญญา) ในเยาวชน ส่วน ระวีวรรณ ถวายทรัพย์ (2545) นงเยาว์ กันทะมูล (2546) อุทุมพร มาลัยทอง (2549) นงเยาว์ มงคลอิทธิเวช และคนอื่นๆ (2552) เสนอแนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณในระดับบุคคล นอกจากนี้ อุทุมพร มาลัยทอง (2549) นงเยาว์ มงคลอิทธิเวช และคนอื่นๆ (2552) ยังได้เสนอแนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณในระดับองค์กร ส่วน ปิยะมาศ ยินดีสุข (2548) ได้เสนอแนวทางในการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

เมื่อทำการวิเคราะห์เนื้อหาทั้งจากงานวิจัยเชิงปริมาณและคุณภาพพอสรุปได้ว่า แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ สามารถแบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับบุคคล และระดับสังคม ซึ่งมีรายละเอียดดังนี้

แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณระดับบุคคล

แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณระดับบุคคล สามารถแบ่งเป็น 2 แนวทาง ได้แก่

1) **แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณในเด็กและเยาวชน** ทำได้โดยผ่านการอบรมเลี้ยงดู การถ่ายทอดทางสังคมทั้งจากบุคคลในครอบครัว และจากบุคคลในสังคมที่มีจิตวิญญาณสูง มองเห็นคุณค่าและยอมรับในตัวตนของเด็ก การพัฒนาควรพัฒนาให้เด็กมีเป้าหมายชีวิตที่ชัดเจน มีความมั่นคงในจิตใจ มีทักษะการใช้ชีวิต ใช้ชีวิตอย่างสร้างสรรค์และมีความหมาย สอนให้เข้าใจชีวิตและโลกตามความเป็นจริง เห็นความเชื่อมโยงของทุกสิ่ง พัฒนาให้เด็กมีกระบวนการเรียนรู้แบบไตรสิกขา ปลูกฝังจริยธรรม “การลดประโยชน์ส่วนตน เพื่อประโยชน์ส่วนรวม” จัดบรรยากาศที่อยู่อาศัยที่เหมาะสม และมีแหล่งเรียนรู้ในชุมชน ควรสอนสิ่งต่างๆ ผ่านกิจกรรมที่เห็นเป็นรูปธรรม รวมถึงการเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่เด็ก

2) **แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณในผู้ใหญ่** มีแนวทางในพัฒนาดังนี้
 2.1 แสวงหาและเรียนรู้ด้วยตนเอง และการศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิต 2.2 มองว่าชีวิตอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติ 2.3 ปรับตัวเพื่อการดำเนินชีวิตที่มีเป้าหมาย 2.4 ฝึกควบคุมอารมณ์ และความรู้สึกของตนเอง 2.5 ดำเนินชีวิตตามหลักพุทธธรรม ฝึกฝน และปฏิบัติด้านจิตวิญญาณ เช่น ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา เป็นต้น 2.6 ทำกิจกรรมที่สร้างแรงบันดาลใจให้กับตนเอง 2.7 มีกัลยาณมิตร 2.8 เข้าร่วมอบรม ศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ อาจเรียนรู้จากการทำงานที่เกี่ยวข้องกับความทุกข์ของผู้คน

แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณระดับสังคม

แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณระดับสังคม สามารถแบ่งเป็น 2 แนวทาง ได้แก่

1) แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณในโรงเรียน สามารถกระทำได้ดังนี้
 1.1 จัดการศึกษาโดยการเรียนรู้จากพื้นฐานชีวิตของชุมชน และการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของชุมชน 1.2 จัดการเรียนรู้ผ่านการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างคนกับคน และคนกับสิ่งแวดล้อม 1.3 จัดการเรียนรู้ผ่านการศึกษาดูตามแนวพุทธ อันจะก่อให้เกิดการพัฒนาทั้งด้านคุณธรรม จริยธรรม เกิดความตระหนักและความเข้าใจถึงคุณค่าของความสัมพันธ์เชื่อมโยงของสรรพสิ่ง

2) แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณในองค์กร ทำได้ดังนี้ 2.1 มีนโยบายในการช่วยส่งเสริมการพัฒนาจิตวิญญาณ 2.2 มีระบบการคัดเลือกคนเข้าองค์กรโดยการวัดใจ คือ ความรู้สึกรัก ชอบ มีใจอยากจะทำ 2.3 ผู้นำให้ความสำคัญกับการพัฒนาจิต นำผลการพัฒนาจิตวิญญาณเป็นเป้าหมาย ค่านิยมองค์กร เชื่อมโยงถึงผลการให้รางวัลหรือเลื่อนตำแหน่งต่างๆ 2.4 มีระบบชื่นชมคนทำดี 2.5 มีการรู้จักลูกน้องอย่างแท้จริง เลือกคนให้เหมาะสมกับงาน เปิดโอกาสให้ทำในสิ่งที่ถนัด กำหนดเป้าหมายการพัฒนาให้ถึงระดับจิตวิญญาณ 2.6 ผู้นำรับรู้การสร้างคุณค่า และความภาคภูมิใจในบุคลากร 2.7 ผู้นำเป็นแบบอย่างที่ดีในการทำงานด้วยใจ และมี role model สนับสนุนคนที่มีสุขภาวะทางจิตวิญญาณให้เด่นเป็นต้นแบบที่ดี 2.8 ผู้นำมีการปฏิบัติตนเป็นกัลยาณมิตรแก่บุคลากร 2.9 การสอนโดยใช้หลักพุทธธรรม และส่งเสริมการปฏิบัติงานด้วยหลักคุณธรรม 2.10 ขยายขอบเขตงานให้มีการแลกเปลี่ยนหน้าที่บ้าง เพื่อจะได้เรียนรู้และเข้าใจกันมากขึ้น เป็นการพัฒนามุมมองให้กว้างขึ้น 2.11 สร้างบรรยากาศของการทำงานให้เป็นบรรยากาศที่เอื้ออาทร เรียนรู้และแบ่งปัน 2.12 จัดสถานที่ทำงานให้น่าอยู่เหมือนบ้าน มีสภาพแวดล้อมที่สวยงาม 2.13 ส่งเสริมให้บุคลากรได้ทำกิจกรรมเพื่อสังคม 2.14 มีนโยบายสนับสนุน ส่งเสริมให้ทุกคนได้เข้าอบรมที่ช่วยส่งเสริมการพัฒนาทางจิตวิญญาณ

จากการวิเคราะห์องค์ความรู้ที่ได้จากข้อค้นพบในงานวิจัยดังกล่าว แสดงให้เห็นถึงสถานะองค์ความรู้เกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบริบทของสังคมไทย ทั้งในด้านการนิยามความหมาย ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง การสร้างเครื่องมือและการประเมิน และแนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังได้ทำการสังเคราะห์องค์ความรู้ดังกล่าวเพิ่มเติมโดยอาศัยความเข้าใจเรื่องญาณวิทยามาช่วยในการสังเคราะห์ ซึ่งรายละเอียดจะได้กล่าวในบทถัดไป

บทที่ 5

ผลการสังเคราะห์องค์ความรู้จากงานวิจัย

การสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณนี้ ผู้วิจัยดำเนินการโดยอาศัยความเข้าใจเรื่องญาณวิทยาเป็นจุดยืนในการพิจารณาองค์ความรู้ และตรวจสอบองค์ความรู้ดังกล่าว ทั้งนี้ เพื่อให้ง่ายต่อการทำความเข้าใจ ในบทนี้ ผู้วิจัยจึงแบ่งการนำเสนอผลการสังเคราะห์ออกเป็น 4 ประเด็นตามคำถามการวิจัย นั่นคือ ด้านการนิยามความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ การสร้างเครื่องมือและการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ และแนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

1. การสังเคราะห์การนิยามความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

นับเป็นเรื่องท้าทายอย่างยิ่งในการนิยามความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณ เนื่องจากมิติจิตวิญญาณนั้นเป็นเรื่องนามธรรม ซึ่งไม่อาจเข้าใจได้โดยง่าย อีกทั้งมิติดังกล่าวมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับบริบททางสังคมในทุกระดับที่แตกต่างกันอย่างหลากหลาย อย่างไรก็ตาม เมื่อกระแสความตื่นตัวในมิติจิตวิญญาณได้ก่อตัวขึ้นอย่างต่อเนื่อง ด้วยเกิดความต้องการแสวงหาทางเลือกใหม่ อันจะเห็นได้จากการเพิ่มขึ้นของหนังสือ และเว็บไซต์ที่เผยแพร่ตามแนวคิดวิทยาศาสตร์ใหม่ (new science) แนวอนุรักษและแนวฟื้นฟูวัฒนธรรม (neo-traditional) เช่น การแพทย์ทางเลือก สุขภาพองค์รวม รวมถึงสมาธิภาวนารูปแบบต่าง ๆ อีกทั้งเมื่อสำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ (สปรส.) ได้ขับเคลื่อนพระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ โดยแปลคำว่า spiritual well-being เป็นสุขภาวะทางจิตวิญญาณ เพิ่มเข้าไปในนิยามคำว่าสุขภาพ และก่อให้เกิดการวิวาทะขึ้นอย่างกว้างขวาง จนในที่สุดได้เปลี่ยนมาเป็นคำว่าสุขภาวะทางปัญญาแทน จากความเคลื่อนไหวทางสังคมทั้งในประเทศและต่างประเทศดังกล่าว จึงมีนักวิจัยให้ความสนใจที่จะพยายามให้นิยามความหมาย ซึ่งจากการรวบรวมงานวิจัยในช่วงปี พ.ศ. 2543 - 2553 พบว่า งานวิจัยที่มีข้อค้นพบเกี่ยวกับการนิยามความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณ และคำที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ มีจำนวน 26 เรื่อง ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยที่ทำการศึกษานในปี พ.ศ. 2550 โดยงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์นี้มีทั้งงานวิจัยเชิงปริมาณซึ่งเป็นการวิจัยที่มีกระบวนทัศน์ในกลุ่มปฏิฐานนิยม (positivism) และงานวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งเป็นการวิจัยที่มีกระบวนทัศน์ในกลุ่มปฏิเสฐปฏิฐานนิยม (anti-positivism) แบ่งออกเป็นงานวิจัยเชิงปริมาณจำนวน 14 เรื่อง และงานวิจัยเชิงคุณภาพจำนวน 12 เรื่อง

การนิยามความหมาย “สุขภาวะทางจิตวิญญาณ” ที่ได้จากงานวิจัยเชิงปริมาณ ซึ่งดำเนินการตามกระบวนทัศน์กลุ่มปฏิฐานนิยมนี้ นักวิจัยนิยามความหมายมาจากการศึกษาทบทวนแนวคิดและทฤษฎีเกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ แล้วจึงสรุปเป็นนิยามเชิงปฏิบัติการสำหรับการศึกษา

ในกลุ่มเป้าหมายที่สนใจ จึงถือว่าเป็นการสร้างนิยามเชิงปฏิบัติการด้วยวิธีการแบบนิรนัย (deduction) ซึ่งเริ่มต้นจาก “สิ่งทั่วไป” ไปสู่ “สิ่งที่จำเพาะเจาะจง” นอกจากนี้ความสัมพันธ์ของนักวิจัยกับสิ่งที่ป็นความรู้ยังมีลักษณะแยกขาดออกจากกัน และนักวิจัยไม่มีอิทธิพลเหนือความรู้ลักษณะดังกล่าว คือ ความเป็น “วัตถุวิสัย” (objective) อันเป็นลักษณะทางญาณวิทยาของกระบวนทัศน์แบบปฏิฐานนิยม นั่นเอง

สำหรับนิยามความหมาย “สุขภาวะทางปัญญา” นั้น มีความหมายรวมอยู่ในสุขภาวะทางจิตวิญญาณ แต่จะมีการตีความตามบริบทที่เกี่ยวข้องกับความหมายของสติ และปัญญา ตามแนวคิดทางพุทธศาสนาด้วย จากนั้นจึงได้นิยามความหมายที่สามารถนำไปใช้ได้ ในมิติที่เฉพาะเจาะจงกว่า

ในขณะที่คำว่า “จิตตปัญญา” นั้นเป็นคำที่ถูกกำหนดสร้างขึ้นมาในสังคมไทย และมีนักวิจัยให้ความสนใจศึกษาต่อเนื่อง สำหรับงานวิจัยที่ทำการศึกษาประเด็นดังกล่าวซึ่งรวบรวมมาศึกษาในครั้งนี้เป็นงานวิจัยเชิงปริมาณ ซึ่งได้มีการกำหนดนิยามเชิงปฏิบัติการขึ้น เพื่อทำการศึกษาที่เฉพาะเจาะจงตามกระบวนทัศน์แบบปฏิฐานนิยม มีการตีความและนิยามความหมายในบริบทของการเรียนรู้ การศึกษา ตลอดจนการจัดกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษา การนิยามความหมายนั้นเป็นไปในทิศทางเดียวกันกับคำอื่นๆ ที่กล่าวแล้วข้างต้น ต่างกันเพียงบริบทที่นำมาใช้ตีความกำหนดความหมายเท่านั้น จะเห็นได้ว่าล้วนเชื่อมโยงกับนิยามความหมายของ สุขภาวะทางจิตวิญญาณทั้งสิ้น

ส่วนการนิยามความหมาย “สุขภาวะทางจิตวิญญาณ” ที่ได้จากงานวิจัยเชิงคุณภาพซึ่งดำเนินการตามกระบวนทัศน์กลุ่มปฏิเสற்பฏิฐานนิยมนี้ นักวิจัยมีวิธีการให้นิยามไม่ว่าจะเป็นการวิเคราะห์จากประสบการณ์ของผู้ให้ความหมายโดยตรงอย่างเดียว หรือเป็นการวิเคราะห์ผสมผสานร่วมกันระหว่างการให้ความหมายตามความรู้และการวิเคราะห์เอกสาร ล้วนเป็นการใช้กระบวนทัศน์ของนักวิจัยที่มีลักษณะผสมผสาน และมีความสัมพันธ์กันระหว่างผู้ศึกษาวิจัย กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา และบริบทต่างๆ ซึ่งเป็นลักษณะวิพากษ์ (criticize) จากข้อมูลที่ได้รับแล้วตีความ (interpret) ตามกลุ่มตัวอย่าง เช่น กลุ่มผู้ป่วย กลุ่มผู้ดูแลผู้ป่วยในครอบครัว กลุ่มบุคลากรทางสาธารณสุข และกลุ่มบุคคลทั่วไป ทำให้นิยามความหมายที่ปรากฏ มีความแตกต่างกันไปอยู่บ้าง ตามบริบทที่แตกต่างกัน เช่น ภูมิลำเนา ครอบครัว การศึกษา เศรษฐฐานะ ความเชื่อมั่นศรัทธา ฯลฯ แต่สาระสำคัญในบางมิติก็มีความสอดคล้องกัน และมีทิศทางไปในแนวทางเดียวกัน

นอกจากนี้ยังมีคำว่า “สุขภาวะทางจิตปัญญา” ซึ่งนักวิจัยดังกล่าวใช้วิธีการถอดเทปจากกิจกรรมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของกลุ่มตัวอย่าง ดังนั้น การตีความข้อมูลที่ได้รับจะมีความสัมพันธ์กับบริบทนั้น ๆ นักวิจัยจึงต้องทำความเข้าใจและเข้าไปอยู่ในบริบทนั้น ๆ ด้วย ทำให้นิยามความหมายที่ได้นั้น แม้มีความใกล้เคียงกับคำว่า “สุขภาวะทางจิตวิญญาณ” แต่คุณสมบัติและองค์ประกอบจะมีมิติธรรมชาติของมนุษย์มากกว่า

ในขณะที่คำว่า “สุขภาวะทางจิตวิญญาณ” ถูกนำไปใช้ในนิยามของ “สุขภาพ” ตาม พรบ. สุขภาพแห่งชาติ เป็นการนิยามความหมายจากคำที่มาจากภาษาต่างประเทศ คือ Spiritual Well-being ซึ่งไม่สามารถที่จะให้ความหมายเทียบเคียงได้อย่างตรงตัวในการนำคำดังกล่าวมาใช้ในบริบทของสังคมไทย จนทำให้เกิดทฤษฎีวิพากษ์ และการตีความใหม่ จนในที่สุดก็พิจารณาเลือกใช้คำว่า “สุขภาวะทางปัญญา” แทน ซึ่งมีความเหมาะสม และเข้ากับมิติทางด้านสุขภาพได้ตรงประเด็นกว่า อย่างไรก็ตาม งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณที่ได้คัดเลือกมาทำการสังเคราะห์นั้น ได้มีความพยายามที่จะให้นิยามความหมายตามกระบวนทัศน์และวิธีวิทยาที่แตกต่างกันออกไปของผู้วิจัยแต่ละท่าน ทำให้ได้นิยามความหมายที่มีความหลากหลาย แม้แต่คำที่จะนิยามก็ได้มีการกำหนดสร้างและตีความในมิติ บริบท เจเนอรัลและสภาวะแวดล้อมที่แตกต่างกันไป เช่น สุขภาวะทางจิตวิญญาณหรือความผาสุกทางจิตวิญญาณ สุขภาวะทางจิตปัญญา สุขภาวะทางปัญญา และจิตปัญญา เป็นต้น

ดังนั้น ผู้วิจัยเห็นว่าการจะกำหนดนิยามของสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ไม่สามารถที่จะกำหนดให้เป็นนิยามกลาง ๆ ที่มีความเป็นสากล แน่นนอนตายตัว และชี้ชัดลงไปได้ จำเป็นที่ผู้วิจัยจะต้องเข้าไปศึกษาความหมายที่สัมพันธ์อยู่กับบริบทที่แตกต่างกันก่อน เนื่องจากการให้ความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณมีความเชื่อมโยงกับบริบททางสังคม โดยเฉพาะอย่างยิ่งบริบทที่เกี่ยวข้องเนื่องกับปรากฏการณ์ต่าง ๆ ในสังคมไทย แล้วใช้กระบวนทัศน์ทางญาณวิทยาในการวิพากษ์และตีความ เพื่อที่จะได้นิยามความหมายเฉพาะ สามารถนำไปเลือกใช้ให้ตรงกับกลุ่มตัวอย่าง หรือกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งนิยามเหล่านี้จะส่งผลไปถึงความสัมพันธ์ของนักวิจัยกับความรู้ที่ต้องการแสวงหา และใช้กระบวนทัศน์ทางวิธีวิทยา เช่น ปฏิบัตินิยม เพื่อให้ได้สัมฤทธิ์ผลตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ

2. การสังเคราะห์ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

การศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณนั้นนับว่ามีความสำคัญประการหนึ่งในการกำหนดแนวทางในการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ทั้งนี้เพราะหากได้ทราบถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณแล้ว ก็จะทำให้ทราบถึงปัจจัยบางประการที่สามารถทำนายสุขภาวะทางจิตวิญญาณ และจะทำให้การพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณกระทำได้อย่างมีประสิทธิภาพที่ชัดเจนแน่นอนยิ่งขึ้นด้วย

แม้ว่าสุขภาวะทางจิตวิญญาณจะเป็นเรื่องที่มีความเป็นนามธรรมมากและค่อนข้างเข้าใจยากสำหรับบุคคลทั่วไป แต่ก็พบว่ามึนักวิจัยจำนวนไม่น้อยที่พยายามศึกษาทำความเข้าใจจนได้ข้อค้นพบจำนวนหนึ่งซึ่งพบว่ามึปัจจัยใดบ้างที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ตลอดจนมึปัจจัยใดบ้างที่สามารถทำนายสุขภาวะทางจิตวิญญาณได้ งานวิจัยดังกล่าวมึทั้งงานวิจัยในเชิงปริมาณและคุณภาพ จากการวิเคราะห์ข้อค้นพบของงานวิจัยที่แสดงถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์

กับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ มีข้อค้นพบจำนวน 10 เรื่อง โดยเป็นข้อค้นพบจากงานวิจัยเชิงปริมาณ และงานวิจัยเชิงคุณภาพจำนวนอย่างละ 5 เรื่อง

ข้อค้นพบเกี่ยวกับปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณที่ได้จากงานวิจัยเชิงปริมาณ นั้น เป็นการใช้กระบวนทัศน์แบบปฏิฐานนิยม ซึ่งเป็นวิธีการแบบวิทยาศาสตร์ โดยผู้ศึกษาและกลุ่มตัวอย่างที่จะศึกษา ไม่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน จะแยกออกจากกันอย่างชัดเจน ผู้วิจัยจะเป็นผู้กำหนดตัวแปร สร้างเครื่องมือเพื่อเป็นตัวชี้วัด และนำไปใช้กับกลุ่มตัวอย่างที่กำหนดไว้ แล้วใช้วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ ซึ่งวิธีการแบบนี้มีนัยแห่งกระบวนทัศน์แบบหลังปฏิฐานนิยมด้วย จนทำให้สามารถได้ข้อค้นพบว่า มีปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กันและสามารถทำนายสุขภาวะทางจิตวิญญาณได้

ส่วนข้อค้นพบจากงานวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งดำเนินการภายใต้กระบวนทัศน์กลุ่มปฏิเสหปฏิฐานนิยมนั้น เป็นการใช้กระบวนทัศน์แบบทฤษฎีวิพากษ์ โดยผู้วิจัยได้เข้าไปมีส่วนร่วม มีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันกับกลุ่มตัวอย่าง ไม่ว่าจะเป็นการสังเกต การสัมภาษณ์ การตั้งคำถาม การแก้ปัญหา การเห็นพ้องหรือไม่เห็นพ้องร่วมกัน ซึ่งวิธีการแบบนี้มีนัยแห่งกระบวนทัศน์แบบปฏิบัตินิยมด้วย โดยนำข้อมูลที่ได้ศึกษามาวิเคราะห์บนพื้นฐานของบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของกลุ่มตัวอย่างนั้น ๆ และตีความตามตัวบทนั้น ๆ

โดยภาพรวมของการศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณนี้ มีการเสนอข้อค้นพบที่ได้มาจากวิธีวิทยาซึ่งดำเนินการภายใต้กระบวนทัศน์ที่แตกต่างกัน 2 กลุ่ม คือ กลุ่มปฏิฐานนิยม และกลุ่มปฏิเสหปฏิฐานนิยม แต่มีข้อน่าสังเกตว่า ข้อค้นพบจากการสังเคราะห์งานวิจัยดังกล่าว มีผลสอดคล้องกัน แม้ว่าจะมีคำถามในเชิงญาณวิทยา และวิธีวิทยาที่ต่างกันไป นั้นสะท้อนให้เห็นว่าความรู้หรือความจริงทางภววิทยานั้น เป็นสิ่งที่กำหนดไว้ตามนิยามหรือความจริงของนักวิจัย และมีลักษณะสัมพันธ์กับมนุษย์ แม้ว่าความรู้ที่ปรากฏออกมาจะไม่เหมือนกันโดยประการทั้งปวง แต่ก็มีความเกี่ยวข้องและเชื่อมโยงกัน อย่างไรก็ตามผู้วิจัยมองเห็นว่า สิ่งที่สำคัญในการศึกษา คือ เมื่อได้ทราบความหมายและปัจจัยที่เกี่ยวข้องแล้ว ต้องนำไปสู่แนวทางการพัฒนาและปฏิบัติให้ได้ผลจริงตามกระบวนทัศน์แบบปฏิบัตินิยม

3. การสังเคราะห์การสร้างเครื่องมือและการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

ประเด็นเรื่องการสร้างเครื่องมือประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณสำหรับสังคมไทยนี้ นับว่าเป็นประเด็นที่ท้าทายอย่างยิ่ง เนื่องจากการให้ความหมาย และคุณลักษณะของจิตวิญญาณมีความเป็นนามธรรม และซับซ้อน แตกต่างกันไปในแต่ละบริบท การสร้างเครื่องมือประเมินจึงขึ้นอยู่กับขอบเขตและบริบทที่ผู้วิจัยแต่ละท่านสนใจศึกษา ในการสังเคราะห์องค์ความรู้ครั้งนี้มีข้อค้นพบที่

น่าสนใจนำมาสังเคราะห์จำนวน 5 เรื่อง โดยเป็นงานวิจัยเชิงปริมาณจำนวน 2 เรื่อง และงานวิจัยเชิงคุณภาพจำนวน 3 เรื่อง

จากผลการศึกษาดังกล่าวแล้ว ผู้วิจัยเห็นว่า งานวิจัยที่เกี่ยวกับการวัดและประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณนั้น ยังมีข้อจำกัดอยู่มาก เนื่องจากเป็นแบบประเมินที่พัฒนามาจากแนวคิดของต่างประเทศ ซึ่งนิยาม ความหมายและบริบทต่างจากสังคมไทย และที่นำมาใช้กันในประเทศไทย ก็มีความจำเพาะในกลุ่มตัวอย่างที่แตกต่างกันไป ซึ่งงานวิจัยที่น่าเสนอนั้นมีการใช้เครื่องมือที่ใช้ในการประเมินจิตวิญญาณ 2 ลักษณะ คือ เชิงปริมาณ และ เชิงคุณภาพ

เครื่องมือประเมินจิตวิญญาณเชิงปริมาณ ผู้ศึกษาวิจัยสร้างเครื่องมือวัดจากการวิเคราะห์องค์ประกอบ และหาค่าความเที่ยงตรง ความเชื่อมั่น อำนาจการจำแนกโดยวิธีการทางสถิติ การดำเนินการดังกล่าวตั้งอยู่บนพื้นฐานของกระบวนทัศน์แบบปฏิฐานนิยม ซึ่งบทบาทของนักวิจัยเป็นเพียงผู้สังเกตการณ์ที่ต้องไม่ติดต่อย่างใกล้ชิดกับกลุ่มตัวอย่าง เพื่อให้ข้อมูลที่ได้มีความเป็นวัตถุวิสัย (objective) แม้ว่าในการวิจัยทางพฤติกรรมศาสตร์ - สังคมศาสตร์ นักวิจัยจะทำเช่นนั้นไม่ได้แต่วิธี และกระบวนกรดำเนินการก็จะถูกปรับให้อยู่ในรูปแบบที่นักวิจัยต้องเข้าไปเกี่ยวข้องกับประชากรตัวอย่างในการวิจัยให้น้อยที่สุด เพื่อหลีกเลี่ยงการเกิดอคติหรือมีอัตวิสัย (subjective) ในข้อมูล ดังนั้น แบบสอบถามที่ใช้คนสัมภาษณ์ภายในเวลาสั้นๆ หรือการให้กลุ่มตัวอย่างกรอกคำตอบเอง จึงเป็นวิธีที่ได้รับความนิยมมากที่สุด อย่างไรก็ตาม การประเมินภาวะที่เป็นนามธรรม การใช้เครื่องมือทำการตรวจสอบวัดผลและประเมินผล นับว่าใกล้เคียงความจริงมากที่สุดเท่าที่มนุษย์จะสามารถดำเนินการได้

ส่วนเครื่องมือประเมินจิตวิญญาณเชิงคุณภาพ ผู้ศึกษาวิจัยได้ใช้แบบสัมภาษณ์ และเครื่องมืออื่น ๆ ที่ผู้วิจัยจะต้องเข้าไปเรียนรู้ และมีส่วนร่วมกับกลุ่มตัวอย่างเพื่อวัดและประเมิน ซึ่งวิธีการนี้ตั้งอยู่บนพื้นฐานของกระบวนทัศน์การกำหนดสร้าง (constructivism) ซึ่งอยู่ในกลุ่มกระบวนทัศน์แบบปฏิสธปฏิฐานนิยม ที่ให้ความสำคัญแก่วิธีการที่ทำให้ให้นักวิจัยและผู้ถูกศึกษามีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เนื่องจากความสัมพันธ์เป็นสิ่งที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ และเชื่อว่าความสัมพันธ์ที่ดีจำเป็นสำหรับการเข้าถึงข้อมูลที่ดี การสร้างเครื่องมือประเมินเชิงคุณภาพนี้ ผู้ศึกษา (นักวิจัย) จะต้องให้ความหมายกับผู้ถูกศึกษา (กลุ่มตัวอย่าง) ภายใต้บริบทนั้น ๆ เช่น เป็นกลุ่มผู้ป่วยไม่มีทางรักษา กลุ่มบุคลากรทางสาธารณสุข เป็นต้น แล้วนำข้อมูลที่ได้มาตีความตามบริบทของผู้ถูกศึกษา ซึ่งข้อมูลที่ประเมินได้นี้ เป็นสิ่งที่สัมพันธ์และเกี่ยวเนื่องกับผู้ศึกษาวิจัยเป็นอย่างมาก จึงมีลักษณะเป็นอัตวิสัย และมีความเป็นสัมพัทธนิยม (relativism) แม้ว่าผู้ศึกษาจะพยายามใช้ความเป็นกลางในการวิเคราะห์และประเมินไปตามข้อเท็จจริงที่ได้รับก็ตาม

ผู้วิจัยเห็นว่า การประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณในสังคมไทยปัจจุบัน ยังมีข้อจำกัดอยู่มาก ทั้งในเรื่องของเครื่องมือสำหรับใช้ในการวัดและประเมินผลในสิ่งที่เป็นนามธรรม และบริบทที่แตกต่างกันของกลุ่มตัวอย่างที่จะทำการศึกษาซึ่งล้วนมีลักษณะจำเพาะเจาะจงลงไป การใช้วิธีวิทยาควรเป็นไปในลักษณะของการผสมผสาน (mixed method) เพราะการเข้าถึงข้อมูลแบบวัตถุวิสัย และอัตวิสัยเพียงด้านเดียว ต่างก็ยังมีข้อจำกัดในตัวเอง อย่างไรก็ตาม คำถามทางวิธีวิทยาที่ว่ นักวิจัยควรใช้วิธีการใดในการที่จะได้มาซึ่งความรู้หรือความจริง ก็ขึ้นอยู่กับว่าได้นิยามความหมายไว้อย่างไร และกำหนดความสัมพันธ์ระหว่างตัวผู้ศึกษา กับสิ่งที่ต้องการศึกษาไว้ในลักษณะใด นั่นคือ ต้องพิจารณาถึงคำถามในเชิงกระบวนทัศน์ คือ คำถามทางภววิทยา และคำถามทางญาณวิทยา มาก่อนเสมอ

3. การสังเคราะห์แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

เป็นที่ทราบกันดีว่า สังคมไทยภายใต้การขับเคลื่อนด้วยกระแสวัฒนธรรมบริโภคนิยม และวัตถุนิยมที่ผู้คนต่างพึงพอใจ และแสวงหาวัตถุเป็นด้านหลัก ได้นำมาซึ่งปัญหาต่างๆ มากมาย ในทุกระดับ ก่อให้เกิดทุกขภาวะของสังคม ทำให้ผู้คนในสังคมและสังคมโดยรวมอ่อนแอ ประสพปัญหาและความทุกข์มากมาย ในระยะที่ผ่านมาจึงมีหน่วยงานที่เห็นความสำคัญในการสร้างเสริมให้คนไทยมีสุขภาวะที่สมบูรณ์อันรวมไปถึงการมีสุขภาวะที่สมบูรณ์ในมิติจิตวิญญาณด้วย จึงได้มีการสนับสนุนให้เกิดการเคลื่อนไหวในรูปแบบกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีจุดประสงค์ในการพัฒนา ส่งเสริมสุขภาวะทางจิตวิญญาณทั้งในกลุ่มเด็กและเยาวชน กลุ่มอาชีพ เช่น บุคลากรในระบบสุขภาพ ครู อาจารย์ เป็นต้น ดังจะเห็นได้จากการดำเนินงานของ สำนักงานกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) มูลนิธิสตรี-สฤชดีวงศ์ เครือข่ายพุทธิกาที่ดำเนินการภายใต้ชื่อโครงการสุขแท้ด้วยปัญญา ศูนย์จิตปัญญาศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล เป็นต้น ส่วนในแง่ของการสร้างองค์ความรู้นั้น ก็ได้มีนักวิจัยเสนอข้อค้นพบที่สำคัญอันเป็นแนวทาง วิธีการในการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณสำหรับกลุ่มบุคคลต่างๆ ข้อค้นพบดังกล่าวนี้ เป็นผลจากการวิจัยทั้งในเชิงปริมาณและคุณภาพ ซึ่งการสังเคราะห์องค์ความรู้ในครั้งนี้ได้นำข้อค้นพบที่ได้จากงานวิจัยในเชิงปริมาณจำนวน 3 เรื่อง และงานวิจัยในเชิงคุณภาพจำนวน 6 เรื่อง รวม 9 เรื่องมาทำการสังเคราะห์

จากผลการศึกษาดังกล่าว ผู้วิจัยเห็นว่า งานวิจัยที่นำเสนอแนวทางในการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ทั้งงานวิจัยเชิงปริมาณและคุณภาพ ต่างอยู่บนพื้นฐานของกระบวนทัศน์แบบปฏิบัตินิยม โดยพยายามที่จะตีความความคิดแล้วเชื่อมโยงไปสู่ผลของการปฏิบัติ

การนำเสนอแนวทางในการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณตามกระบวนทัศน์แบบปฏิบัตินิยมนี้ จะไม่ยึดติดอยู่กับทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่ง สามารถปรับเปลี่ยน และนำไปประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดผลจริงตามบริบทที่แตกต่างกันไป แนวทางที่นำเสนอแนะนั้นจะมีโอกาสเป็นจริงได้หรือไม่ ต้องพิจารณาบนหลักการที่ว่า 1) สามารถนำไปสู่การลงมือปฏิบัติการ 2) มีประสิทธิภาพในการปฏิบัติ

และ 3) ผลของการปฏิบัติมีคุณประโยชน์ ซึ่งทั้งงานวิจัยเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพที่นำมาสังเคราะห์นั้น ได้พยายามนำเสนอแนวทางการเสริมสร้างสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ตามกรอบแนวคิดทฤษฎีที่ยังผลในเชิงปฏิบัติได้ในระดับต่าง ๆ ตามกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา ไม่ว่าจะเป็นระดับบุคคล และระดับองค์กร อีกทั้งยังมีการแยกย่อยในแนวทางที่แตกต่างกันไปในรายละเอียดเพื่อให้เหมาะสมกับกลุ่มต่าง ๆ เช่น กลุ่มผู้ป่วย กลุ่มบุคลากร กลุ่มเด็กและเยาวชน เป็นต้น หากแนวทางในการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณที่นำเสนอมาอยู่บนหลักการทั้ง 3 ดังกล่าว ก็ย่อมนำไปสู่การปฏิบัติที่เหมาะสมในแต่ละบริบทอันจะก่อให้เกิดประโยชน์อย่างแท้จริงในที่สุด

ผู้วิจัยมองเห็นว่า แนวทางอันหลากหลายจากงานวิจัยที่นำเสนอมานั้น ต้องนำไปสู่การวิจัยเชิงทดลอง การวิจัยเชิงปฏิบัติการ หรือการวิจัยในรูปแบบที่เหมาะสมอื่น ๆ ต่อไป เพื่อให้ได้ผลเกิดขึ้นจริงตามข้อเสนอแนะนั้น ๆ และสอดคล้องกับกระบวนการทัศน์แบบปฏิบัตินิยมที่ว่า แนวคิด ทฤษฎี หรือวิธีการใดสามารถนำไปใช้เป็นหลักปฏิบัติได้หรือนำไปใช้ก่อให้เกิดประโยชน์ได้ ก็จะสรุปว่าแนวคิด ทฤษฎี หรือวิธีการนั้นเป็นเครื่องมือให้บรรลุความจริงได้ แต่ถ้าไม่สามารถนำไปใช้ปฏิบัติได้ หรือใช้แล้วไม่ก่อให้เกิดประโยชน์ ก็ถือว่ามิใช่เป็นวิธีการที่ดี

นอกจากนี้ จากการศึกษาและตรวจสอบแล้ว พบว่าสถานะของงานวิจัยที่เป็นการศึกษาเพื่อนำไปสู่การพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณโดยตรงในสังคมไทยนั้นยังมีจำนวนน้อย จึงควรมีการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนา (research and development) ให้มากยิ่งขึ้น

บทที่ 6

บทสรุป และข้อเสนอแนะ

การสังเคราะห์องค์ความรู้ที่เกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบริบทของสังคมไทย มีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบริบทของสังคมไทย และวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณสำหรับคนไทย โดยได้ทำการสังเคราะห์งานวิจัยรวม 35 เรื่อง ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2543 – 2553 เพื่อตอบคำถามการวิจัยเรื่องคุณลักษณะของงานวิจัยและองค์ความรู้หรือข้อค้นพบในแง่ของการนิยามความหมาย ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง การสร้างเครื่องมือและการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ และแนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณสำหรับคนไทย

การศึกษาครั้งนี้ เป็นการศึกษาโดยใช้วิธีวิทยาเชิงคุณภาพ ซึ่งผู้วิจัยทำการศึกษาจากรายงานการวิจัยในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งที่เป็นรายงานการวิจัยของนักวิจัย นักวิชาการ อาจารย์ และวิทยานิพนธ์ ปรินิพนธ์ และการศึกษาอิสระของนิสิต นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ และกำหนดแนวทางการวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลโดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) และถือเอาความเข้าใจเกี่ยวกับญาณวิทยา (epistemology) เป็นสิ่งสำคัญและยึดเป็นจุดยืนในการพิจารณาองค์ความรู้และตรวจสอบสถานะองค์ความรู้ในด้านจิตวิญญาณ (spiritual knowledge) อีกทั้งผู้วิจัยยังอาศัยวิธีการตีความ (interpretative approaches) มาทำการสังเคราะห์องค์ความรู้ แล้วทำการสรุปสถานะองค์ความรู้ทั้งหมดเกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ โดยอาศัยแนวคิดญาณวิทยาในกลุ่มปฏิบัตินิยม (pragmatism) เป็นฐาน ซึ่งญาณวิทยาภายใต้กระบวนทัศน์แบบปฏิบัตินิยมนี้ เห็นว่าความรู้ไม่ได้เป็นสิ่งที่กำหนดได้แน่นอนตายตัว ไม่ได้ถูกกำหนดไว้ล่วงหน้า แต่เป็นผลจากการเลือกและคัดสรรของบุคคลแต่ละคนที่จะเข้าไปศึกษาและกำหนดเรียนรู้จนกลายเป็นประสบการณ์ ปฏิบัตินิยมนั้นเป็นการพยายามตีความแต่ละความคิดโดยการโยงไปสู่ผลในทางปฏิบัติ หากปฏิบัติแล้วเกิดผลตามที่บอก ก็ถือว่ามีความหมาย มีคุณค่า และเป็นจริง ดังนั้น การเลือกใช้กระบวนทัศน์ปฏิบัตินิยมเป็นฐาน ก็คือการมุ่งเน้นการโยงไปสู่ผลในทางปฏิบัติ อันถือเป็นประโยชน์อย่างแท้จริงนั่นเอง

บทสรุปผลการสังเคราะห์องค์ความรู้

ผลที่ได้จากการสังเคราะห์องค์ความรู้ประกอบด้วย 2 ส่วนใหญ่ๆ คือ 1) การวิเคราะห์ข้อมูลคุณลักษณะและสถานะองค์ความรู้ ซึ่งปรากฏอยู่ในบทที่ 4 และ 2) การสังเคราะห์องค์ความรู้จากงานวิจัย ซึ่งปรากฏอยู่ในบทที่ 5 อย่างไรก็ตาม สำหรับในบทนี้จะเป็นการสรุปผลการวิจัยให้ได้ภาพรวมที่ชัดเจนยิ่งขึ้นตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย โดยได้จัดแบ่งการนำเสนอออกเป็น 2 ตอนได้แก่

ตอนที่ 1 เป็นการสรุปผลการสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่ 1 ว่าด้วยเรื่องการสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบริบทของสังคมไทย โดยได้แบ่งหัวข้อที่นำเสนอไว้ 2 ข้อ คือ 1) การวิเคราะห์ข้อมูลคุณลักษณะของงานวิจัย และ 2) การสังเคราะห์องค์ความรู้สุขภาวะทางจิตวิญญาณ ซึ่งประกอบด้วย ความหมาย ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง และการสร้างเครื่องมือและการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

ตอนที่ 2 เป็นการสรุปผลการวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ เพื่อตอบวัตถุประสงค์ของการวิจัยข้อที่ 2 ว่าด้วยเรื่องการวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณสำหรับคนไทย

ตอนที่ 1 ผลการสังเคราะห์องค์ความรู้ด้านสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

1. การวิเคราะห์ข้อมูลคุณลักษณะของงานวิจัย

1.1 ข้อมูลทั่วไป เป็นข้อมูลเกี่ยวกับคุณลักษณะของงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ประกอบไปด้วย

1.1.1 เพศของผู้ทำวิจัย พบว่าส่วนใหญ่ นักวิจัยที่สนใจศึกษาเกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณเป็นเพศหญิง คิดเป็นร้อยละ 91.11 ส่วนเพศชาย พบมีเพียงร้อยละ 8.89

1.1.2 วุฒิการศึกษาของผู้วิจัย พบว่า นักวิจัยส่วนใหญ่จะมีวุฒิการศึกษาในระดับปริญญาโท คิดเป็นร้อยละ 68.89 รองลงมาคือระดับปริญญาเอก คิดเป็นร้อยละ 20.00

1.1.3 จำนวนผู้วิจัย พบว่า งานวิจัยส่วนใหญ่จะดำเนินการวิจัยโดยผู้วิจัยเพียง 1 คนโดยไม่มีผู้ร่วมวิจัย คิดเป็นร้อยละ 88.57 รองลงมาเป็น การวิจัยที่มีผู้วิจัยจำนวน 3 และ 4 คน คิดเป็นร้อยละ 5.72

1.1.4 ปีที่ทำวิจัยเสร็จ ในช่วงปีพ.ศ. 2543 จนถึง พ.ศ. 2553 หรือช่วง 10 ปีที่ผ่านมา พบว่า มีผู้สนใจศึกษาเกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบริบทของสังคมไทยมากที่สุดในช่วงปี พ.ศ. 2549 - 2550 แต่ละปี คิดเป็นร้อยละ 17.14 รองลงมาเป็น การศึกษาในปีพ.ศ. 2545 และ พ.ศ. 2552 แต่ละปี คิดเป็นร้อยละ 14.29

1.1.5 ระดับของงานวิจัย งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้ ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยซึ่งเป็นวิทยานิพนธ์ของนิสิตและนักศึกษาปริญญาโท คือมีมากถึงร้อยละ 74.28

1.1.6 ลิขสิทธิ์ ลิขสิทธิ์ของงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ส่วนใหญ่เป็นลิขสิทธิ์ของสถาบันการศึกษา คิดเป็นร้อยละ 85.72 โดยเป็นลิขสิทธิ์ของมหาวิทยาลัยเชียงใหม่มากที่สุด คือร้อยละ 17.14

1.1.7 ทุนสนับสนุนการวิจัย พบว่างานวิจัยส่วนใหญ่ไม่มีการระบุดทุนสนับสนุนการวิจัย ร้อยละ 68.57 ส่วนงานวิจัยที่ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยภายในประเทศ มีร้อยละ 31.43

1.2 ข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินการวิจัย เป็นข้อมูลเกี่ยวกับการดำเนินการวิจัยของงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ ประกอบไปด้วย

1.2.1 ประเภทงานวิจัย พบว่ามีงานวิจัยเชิงคุณภาพมากที่สุด คือมีจำนวนร้อยละ 45.71 รองลงมาเป็นงานวิจัยเชิงปริมาณ คิดเป็นร้อยละ 42.86 และงานวิจัยแบบผสมคือใช้ทั้งวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพและปริมาณ คิดเป็นร้อยละ 11.43

1.2.2 การระบุประเด็นปัญหาหรือคำถามการวิจัย พบว่างานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้ส่วนใหญ่มีการระบุประเด็นปัญหาหรือคำถามการวิจัย คิดเป็นร้อยละ 62.86

1.2.3 วัตถุประสงค์ของการวิจัย ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยที่มีวัตถุประสงค์เพื่อบรรยาย คิดเป็นร้อยละ 42.11 ซึ่งเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ร้อยละ 61.90 งานวิจัยเชิงปริมาณ ร้อยละ 27.59 และงานวิจัยแบบผสมผสาน ร้อยละ 42.86

1.2.4 สมมติฐานในการวิจัย ส่วนใหญ่งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์จะไม่มีการระบุสมมติฐานในการวิจัย คิดเป็นร้อยละ 57.14 ส่วนงานวิจัยที่ระบุสมมติฐานในการวิจัยมีร้อยละ 42.86

1.2.5 ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง ในงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์นั้นมีการศึกษาในกลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นผู้ป่วยมากที่สุด คือมีร้อยละ 29.27 ซึ่งเป็นผู้ป่วยจากการติดเชื้อ HIV และ/หรือผู้ป่วยเอดส์ โรคมะเร็ง ผู้ป่วยเรื้อรัง โรคหัวใจและหลอดเลือด โรคหลอดเลือดสมอง และผู้ป่วยอัมพาตท่อนล่าง

1.2.6 วิธีการสุ่มตัวอย่าง พบว่า งานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ครั้งนี้ ส่วนใหญ่ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างโดยการเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (purposive sampling) คิดเป็นร้อยละ 62.86 รองลงมาคือใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างอย่างง่าย (simple random sampling) คิดเป็นร้อยละ 8.57

1.2.7 เครื่องมือวิจัยและคุณภาพเครื่องมือวิจัย งานวิจัยส่วนใหญ่ใช้การสัมภาษณ์และ/หรือแบบสัมภาษณ์เป็นเครื่องมือในการวิจัย คิดเป็นร้อยละ 29.85 รองลงมาเป็นการใช้แบบวัดและ/หรือแบบประเมินและ/หรือแบบทดสอบ ร้อยละ 20.90 ในส่วนของการตรวจสอบคุณภาพเครื่องมือของงานวิจัยเชิงคุณภาพพบว่า ส่วนใหญ่มีการรายงานการตรวจสอบความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูล (trustworthiness) ร้อยละ 81.25 สำหรับงานวิจัยเชิงปริมาณทั้งหมดมีการหาค่าความเที่ยงตรง (validity) ของเครื่องมือโดยการหาความเที่ยงตรงตามเนื้อหา (content validity) ร้อยละ 100 และในส่วนของการหาค่าความเชื่อมั่นนั้น (reliability) มีงานวิจัย ร้อยละ 80.00 ที่กระทำโดยใช้

วิธีหาค่าสัมประสิทธิ์อัลฟาครอนบาค (cronbach's alpha) ในส่วนของงานวิจัยแบบผสมผสานนั้นมีการตรวจสอบคุณภาพโดยทั้งหมดมีการหาค่าความเที่ยงตรงตามเนื้อหา ร้อยละ 100 และมีการหาค่าความเชื่อมั่นโดยใช้วิธีหาค่าสัมประสิทธิ์อัลฟาครอนบาค ร้อยละ 100 เช่นกัน

1.2.8 วิธีวิเคราะห์ข้อมูล งานวิจัยที่นำมาศึกษาครั้งนี้ ส่วนใหญ่วิเคราะห์ข้อมูลด้วยสถิติพรรณนา (descriptive statistic) คิดเป็นร้อยละ 28.99 รองลงมาคือการวิเคราะห์ข้อมูลโดยการหาค่าสหสัมพันธ์อย่างง่าย (simple correlation) และใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) แต่ละวิธีคิดเป็นร้อยละ 11.59

ข้อมูลข้างต้นแสดงให้เห็นถึงคุณลักษณะของงานวิจัยในประเทศไทยที่นำมาสังเคราะห์ โดยพบว่าผู้ที่สนใจศึกษาเกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณนั้น ส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง มีวุฒิการศึกษาระดับปริญญาโท ซึ่งเป็นการศึกษาเพื่อทำวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาโทจึงเป็นการดำเนินการศึกษาแต่เพียงผู้เดียวโดยไม่มีผู้ร่วมวิจัย ช่วงระยะเวลาที่มีการศึกษาเกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณมากที่สุดคือ ช่วงปีพ.ศ. 2549 - 2550 โดยงานวิจัยส่วนใหญ่ไม่ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัย ซึ่งอาจจะอนุมานได้ว่างานวิจัยเหล่านี้ไม่ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัย และเนื่องจากงานวิจัยส่วนใหญ่เป็นวิทยานิพนธ์ ลิขสิทธิ์จึงเป็นของสถาบันการศึกษา นอกจากนี้จะเห็นว่ามีการใช้วิธีวิทยาทั้งในเชิงคุณภาพและปริมาณในการศึกษาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ และมีการระบุประเด็นปัญหาหรือคำถามการวิจัยไว้ด้วยเป็นส่วนใหญ่ และพบว่างานวิจัยส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์เพื่อบรรยายอย่างใดก็ดี ส่วนใหญ่งานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณไม่มีการระบุสมมติฐานในการวิจัย ทั้งนี้อาจเป็นเพราะงานวิจัยเกือบครึ่งเป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ และอีกส่วนหนึ่งเป็นงานวิจัยแบบผสมผสานซึ่งอาจจะไม่มีการตั้งสมมติฐานไว้ก่อนการศึกษานั้นเอง

กลุ่มประชากรที่ได้รับความสนใจศึกษาสุขภาวะทางจิตวิญญาณนั้น ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มผู้ป่วย และเป็นผู้ป่วยที่เป็นโรคเรื้อรังหรือไม่มีทางรักษา และส่วนใหญ่จะได้รับการสุ่มตัวอย่างมาแบบเจาะจง (purposive sampling) ส่วนเครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยนั้น นิยมใช้การสัมภาษณ์และ/หรือแบบสัมภาษณ์ เครื่องมือวิจัยจะได้รับการตรวจสอบคุณภาพในด้านความเที่ยงตรง (validity) ด้วยวิธีการหาความเที่ยงตรงตามเนื้อหา (content validity) และมีการตรวจสอบคุณภาพด้านความเชื่อมั่น (reliability) ด้วยวิธีการหาค่าสัมประสิทธิ์อัลฟาครอนบาค (cronbach's alpha) เป็นส่วนใหญ่ สำหรับงานวิจัยเชิงคุณภาพนั้นส่วนใหญ่ก็มีการรายงานการตรวจสอบความน่าเชื่อถือได้ของข้อมูล (trustworthiness) ไว้ด้วยเช่นกัน นอกจากนี้ ยังพบว่าในการศึกษาเกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณนั้น วิเคราะห์ข้อมูลด้วยการใช้สถิติพรรณนา (descriptive statistic) เป็นส่วนใหญ่ ซึ่งตามปกติต้องนำเสนอเป็นส่วนแรกอยู่แล้ว ส่วนวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลอื่นๆ ที่มักใช้เพิ่มเติมนั้นพบว่ามีการใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) และการหาค่าสหสัมพันธ์อย่างง่าย (simple correlation)

2. การสังเคราะห์องค์ความรู้สุขภาวะทางจิตวิญญาณ

ในส่วนนี้เป็นการสรุปผลการวิจัยด้านการสังเคราะห์องค์ความรู้สุขภาวะทางจิตวิญญาณ โดยสรุปผลการวิจัยเป็นประเด็นย่อย ๆ ได้แก่ 1) การนิยามความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณ 2) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ และ 3) การสร้างเครื่องมือและการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ซึ่งสรุปได้ดังนี้

2.1 การนิยามความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

จากจำนวนงานวิจัยทั้งสิ้น 26 เรื่องที่นำมาสังเคราะห์ในส่วนนี้ พบว่า มีการนิยามความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณ เป็น 2 มิติ คือ 1) ภาวะเหนือธรรมชาติ เป็นสุขภาวะอันเกิดจากอำนาจของการฝึกสมาธิ ผู้ที่จะเข้าถึงได้ต้องมีความเชื่อ มีความศรัทธา มีความเพียรในการปฏิบัติ โดยใช้ศาสนาเป็นสื่อเชื่อมโยง และ 2) ภาวะธรรมชาติของมนุษย์ เป็นสุขภาวะอันเกิดจากความตระหนักในความมีความหมายของสิ่งต่าง ๆ ทำให้บุคคลมุ่งมั่นที่จะค้นหาความหมายและเป้าหมายของชีวิต อีกทั้งมองเห็นความสัมพันธ์ในการดำเนินชีวิตกับธรรมชาติ เป็นการได้สัมผัสจิตวิญญาณในระดับของคนทั่ว ๆ ไป

นอกจากนี้ยังพบการใช้คำอื่น ๆ ที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ได้แก่ “สุขภาวะทางจิตปัญญา” “สุขภาวะทางปัญญา” “จิตตปัญญา”

ผู้วิจัยนำวิธีการตีความ (interpretative approaches) อันเป็นวิธีการหลักในการนิยามความหมาย มาทำการวิเคราะห์ข้อค้นพบเกี่ยวกับการนิยามความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ครั้งนี้ ผู้วิจัยอาศัยการตีความตามพยานะ (literal interpretation) ร่วมกับการตีความตามสำนวนภาษาหรืออรรถะ (idiomatic interpretation) พบว่า ความหมายของสุขภาวะทางจิตวิญญาณได้รวมสาระสำคัญของสุขภาวะทางปัญญาไว้แล้ว แต่มีข้อน่าสังเกตคือ ความหมายของสุขภาวะทางปัญญานั้นจะเน้นถึงความสุขที่มาจากการใช้ชีวิตที่กำกับด้วยสติและปัญญา ซึ่งนำไปสู่ความมีอิสระและเกิดความสุขที่แท้จริงในที่สุด ทั้งนี้มิได้มีการอิงหรือพึ่งพิงอยู่กับสิ่งยึดเหนี่ยวใด ๆ ไม่ว่าจะเป็นตัวบุคคล ศาสนา หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ

และเมื่อวิเคราะห์เปรียบเทียบความหมายระหว่างสุขภาวะทางจิตวิญญาณและสุขภาวะทางจิตปัญญา จะเห็นว่า มีสาระสำคัญที่ใกล้เคียงกันมาก แต่มีข้อน่าสังเกตว่า ความหมายของสุขภาวะทางจิตปัญญานั้นจะรวมความเนื้อหาสาระแต่เฉพาะในส่วนหนึ่งของสุขภาวะทางจิตวิญญาณในมิติภาวะธรรมชาติของมนุษย์ โดยไม่มีการรวมความถึงสิ่งเหนือโลกหรือพลังอำนาจที่เหนือธรรมชาติซึ่งเป็นมิติภาวะเหนือธรรมชาติเลย

อีกทั้ง เมื่อวิเคราะห์ตีความการนิยามความหมายซึ่งจำแนกตามกลุ่มตัวอย่างอันได้แก่ กลุ่มผู้ป่วย กลุ่มผู้ดูแลผู้ป่วย และกลุ่มบุคคลทั่วไป พบว่า มีการนิยามความหมายไปในแนวทางที่

สอดคล้องกัน แต่มีความครอบคลุมเนื้อหาความหมายที่แตกต่างกันออกไป กลุ่มบุคคลทั่วไป ถือเป็นกลุ่มที่มีการนิยามความหมายได้ครอบคลุมครบถ้วนที่สุด ทั้งนี้อาจเป็นเพราะกลุ่มผู้ให้ข้อมูลมีความหลากหลายทั้งในด้านภูมิฐานะ เพศ วัย การศึกษา และอาชีพ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังพบว่า ในส่วนของจิตตปัญญาและจิตตปัญญาศึกษานั้น เป็นสภาวะทางจิตวิญญาณในมิติของการศึกษาเรียนรู้ ซึ่งล้วนเป็นการเรียนรู้ที่ผู้เรียนใช้จิตวิญญาณในการแสวงหาความรู้ อันก่อให้เกิดความงอกงามทางปัญญาพร้อมด้วยความสุขจากการเรียนรู้นั้น

การนิยามความหมายดังกล่าว มีทั้งการนิยามความหมายตามกระบวนทัศน์กลุ่มปฏิฐานนิยม (positivism) และกลุ่มปฏิเสธปฏิฐานนิยม (anti-positivism)

สำหรับการนิยามความหมายตามกระบวนทัศน์กลุ่มปฏิฐานนิยมนี้ เป็นการสร้างนิยามเชิงปฏิบัติการด้วยการนิรนัย (deduction) และมีความเป็น “วัตถุวิสัย” (objective) โดยผู้แสวงหาความรู้ และสิ่งที่มีความรู้แยกขาดออกจากกัน

ในขณะที่การนิยามความหมายตามกระบวนทัศน์กลุ่มปฏิเสธปฏิฐานนิยม เป็นการใช้กระบวนทัศน์ของนักวิจัยที่มีลักษณะผสมผสาน และมีความสัมพันธ์กันระหว่างผู้ศึกษาวิจัย กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษา และบริบทต่างๆ ซึ่งเป็นลักษณะวิพากษ์ (criticize) จากข้อมูลที่ได้รับแล้วตีความ (interpret) ตามกลุ่มตัวอย่างต่างๆ อีกทั้งยังมีความเป็นสัมพัทธนิยม (relativism) ทำให้นิยามความหมายที่ปรากฏ มีความแตกต่างกันไปบ้างตามบริบทที่แตกต่างกัน แต่สาระสำคัญในบางมิติก็มีความสอดคล้องกัน และมีทิศทางไปในแนวทางเดียวกัน

โดยภาพรวมจะเห็นว่า นักวิจัยต่าง ๆ ได้พยายามที่จะนิยามความหมายตามกระบวนทัศน์และวิธีวิทยาที่แตกต่างกันออกไปในแต่ละท่าน ทำให้ได้นิยามความหมายที่มีความหลากหลาย แม้แต่คำที่จะนิยามนั้นก็ได้มีการกำหนดสร้างและตีความในมิติ บริบท เงื่อนไข และสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกันไป

ดังนั้น การจะกำหนดนิยามความหมายของสภาวะทางจิตวิญญาณ จึงไม่สามารถที่จะกำหนดให้เป็นนิยามกลางๆ ที่มีความเป็นสากล แน่นอนตายตัว และชี้ชัดลงไปได้ จำเป็นที่นักวิจัยจะต้องเข้าไปศึกษาความหมายที่สัมพันธ์อยู่กับบริบทที่แตกต่างกันก่อน เนื่องจากการให้ความหมายของสภาวะทางจิตวิญญาณมีความเชื่อมโยงกับบริบททางสังคม แล้วใช้กระบวนทัศน์ทางญาณวิทยาในการวิพากษ์และตีความ เพื่อที่จะได้ความหมายเฉพาะ สามารถนำไปเลือกใช้ให้ตรงกับกลุ่มเป้าหมายและใช้กระบวนทัศน์ทางวิธีวิทยา เช่น ปฏิบัตินิยม เพื่อให้ได้สัมฤทธิ์ผลตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการ

2.2 ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

จากจำนวนงานวิจัยทั้งสิ้น 10 เรื่อง ที่นำมาสังเคราะห์ในส่วนนี้ พบว่า ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณสามารถแบ่งออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ๆ ดังนี้

ปัจจัยภายใน ประกอบด้วย ลักษณะชีวสังคม ประสบการณ์ในอดีต บุคลิกภาพ การปฏิบัติทางพุทธศาสนา และ ภาวะซึมเศร้า

ปัจจัยภายนอก ประกอบด้วย การถ่ายทอดทางสังคม การสนับสนุนทางสังคม สิ่งแวดล้อม และ ภาวะสุขภาพ

การแบ่งปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณเป็น 2 กลุ่มในข้างต้น เป็นการแบ่งโดยอาศัยแนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้ทางปัญญาสังคม (social cognitive theory) ของแบนดูรา (Bandura. 1989) ซึ่งมองพฤติกรรมมนุษย์ในรูปกระบวนการปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคลกับปัจจัยสภาพแวดล้อม ที่มีผลต่อกันและกันอย่างต่อเนื่อง จากทฤษฎีดังกล่าว จึงสามารถจัดกลุ่มปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณได้เป็น 2 กลุ่มปัจจัย คือปัจจัยภายใน อันเป็นกลุ่มปัจจัยส่วนบุคคล และปัจจัยภายนอก อันเป็นกลุ่มปัจจัยสภาพแวดล้อม นั่นเอง

งานวิจัยที่ศึกษาปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ มีคำถามในเชิงญาณวิทยาและวิธีวิทยาที่ต่างกันไปตามกระบวนทัศน์รากฐานที่แตกต่างกันคือ กลุ่มปฏิฐานนิยม และ กลุ่มปฏิเสธปฏิฐานนิยม แต่กลับพบว่าได้ผลสอดคล้องกัน แม้ว่าความรู้ที่ปรากฏออกมาจะไม่เหมือนกัน โดยประการทั้งปวง แต่ก็มีเกี่ยวข้องและเชื่อมโยงกัน อันสะท้อนให้เห็นว่าความรู้ทางภววิทยานั้น เป็นสิ่งที่กำหนดไว้ตามนิยามหรือความจริงของผู้วิจัย และมีลักษณะสัมพันธ์กับมนุษย์อย่างไรก็ตาม สิ่งที่สำคัญกว่าคือ เมื่อได้ทราบความหมายและปัจจัยที่เกี่ยวข้องแล้ว ต้องนำไปสู่แนวทางการพัฒนาและปฏิบัติให้ได้ผลจริงตามกระบวนทัศน์แบบปฏิบัตินิยม

2.3 การสร้างเครื่องมือและการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

จากจำนวนงานวิจัยทั้งสิ้น 5 เรื่อง ที่นำมาสังเคราะห์ในส่วนนี้ พบว่า เครื่องมือประเมินจิตวิญญาณ มีอยู่ 2 ลักษณะ คือ เครื่องมือประเมินจิตวิญญาณเชิงปริมาณ และเชิงคุณภาพ เครื่องมือส่วนใหญ่ดัดแปลงจากเครื่องมืออื่นๆ ที่พัฒนาขึ้นในต่างประเทศ โดยปรับปรุงข้อความให้เหมาะสมกับความเชื่อและบริบทของคนไทย สำหรับเครื่องมือประเมินจิตวิญญาณเชิงปริมาณ ผู้วิจัยสร้างขึ้นจากการวิเคราะห์องค์ประกอบ และหาค่าความเที่ยงตรง ความเชื่อมั่น และอำนาจการจำแนกโดยวิธีการทางสถิติ อันอยู่บนพื้นฐานของกระบวนทัศน์แบบปฏิฐานนิยม มีลักษณะเป็นวัตถุวิสัย ส่วนเครื่องมือประเมินจิตวิญญาณเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยใช้แบบสัมภาษณ์ และเครื่องมืออื่นๆ ที่

ผู้วิจัยจะต้องเข้าไปเรียนรู้ และมีส่วนร่วมกับกลุ่มตัวอย่างเพื่อวัดและประเมิน ซึ่งวิธีการนี้อยู่บนพื้นฐานของกระบวนทัศน์การกำหนดสร้าง (constructivism) มีลักษณะเป็นอัตวิสัย และมีความเป็นสัมพัทธนิยม (relativism) แม้ว่าผู้ศึกษาจะพยายามใช้ความเป็นกลางในการวิเคราะห์และประเมินไปตามข้อเท็จจริงที่ได้รับก็ตาม

เมื่อพิจารณาในภาพรวมของการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณจะพบว่า การประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณสามารถทำได้หลายวิธีและควรใช้หลายวิธีร่วมกันในการประเมิน ทั้งนี้เนื่องจากสุขภาวะทางจิตวิญญาณเป็นเรื่องเฉพาะบุคคลและเป็นคุณลักษณะภายใน ซึ่งบางครั้งตัวบุคคลมิได้รับรู้การมีอยู่ นอกจากนี้ สุขภาวะทางจิตวิญญาณยังมีความเกี่ยวข้องกับความเชื่อ ศาสนา ศาสนกิจ และบริบททางสังคม ซึ่งล้วนมีลักษณะจำเพาะเจาะจง จึงเป็นข้อจำกัดในการนำแบบประเมินไปใช้กับประชากรทั่วไป อีกทั้งยังมีข้อจำกัดในเรื่องของเครื่องมือสำหรับใช้ในการวัดและประเมินผลในสิ่งที่เป็นามธรรม การใช้วิธีวิทยาจึงควรเป็นไปในลักษณะของการผสมผสาน (mixed method) เพราะการเข้าถึงข้อมูลแบบอัตวิสัย และอัตวิสัยเพียงด้านเดียว ต่างก็ยังมีข้อจำกัดในตัวเอง นอกจากนี้ จำนวนของงานวิจัยที่ศึกษาเกี่ยวกับการสร้างเครื่องมือประเมินก็ยังมีอยู่เป็นจำนวนน้อยมาก ดังนั้น จึงควรมีการวิจัยเพื่อสร้างและพัฒนาเครื่องมือประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณเพื่อใช้กับกลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ ให้มากยิ่งขึ้น อันจะเป็นประโยชน์ในการนำไปใช้ในการประเมินการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณและโครงการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณต่อไป

ตอนที่ 2 ผลการวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ

ในส่วนนี้ จะเป็นการสรุปผลการวิจัยด้านการวิเคราะห์แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณสำหรับคนไทย ซึ่งจากจำนวนงานวิจัยทั้งสิ้น 9 เรื่อง ที่นำมาวิเคราะห์ในส่วนนี้ พบว่ามีแนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณซึ่งสามารถแบ่งแนวทางออกเป็น 2 ระดับ คือ ระดับบุคคล และระดับสังคม

แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณระดับบุคคล

1) แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณในเด็กและเยาวชน ทำได้โดยผ่านการอบรมเลี้ยงดู การถ่ายทอดทางสังคมทั้งจากบุคคลในครอบครัว และจากบุคคลในสังคมที่มีจิตวิญญาณสูง มองเห็นคุณค่าและยอมรับในตัวตนของเด็ก การพัฒนาควรพัฒนาให้เด็กมีเป้าหมายชีวิตที่ชัดเจน มีทักษะการใช้ชีวิต เข้าใจชีวิตและโลกตามความเป็นจริง พัฒนาให้เด็กมีกระบวนการเรียนรู้แบบไตรสิกขา ปลูกฝังจริยธรรม จัดบรรยากาศที่อยู่อาศัยที่เหมาะสม และมี

แหล่งเรียนรู้ในชุมชน ควรสอนสิ่งต่างๆ ผ่านกิจกรรมที่เห็นเป็นรูปธรรม รวมถึงการเป็นแบบอย่างที่ดีให้แก่เด็ก

2) **แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณในผู้ใหญ่** มีแนวทางการพัฒนาดังนี้ 2.1 แสวงหาและเรียนรู้ด้วยตนเอง มีการศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิต 2.2 มองว่าชีวิตอยู่ภายใต้กฎของธรรมชาติ 2.3 ปรับตัวเพื่อการดำเนินชีวิตที่มีเป้าหมาย 2.4 ฝึกควบคุมอารมณ์ และความรู้สึกของตนเอง 2.5 ดำเนินชีวิตตามหลักพุทธธรรม ฝึกฝน และปฏิบัติด้านจิตวิญญาณ เช่น ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา เป็นต้น 2.6 ทำกิจกรรมที่สร้างแรงบันดาลใจให้กับตนเอง 2.7 มีกัลยาณมิตร 2.8 เข้าร่วมอบรม ศึกษาดูงาน แลกเปลี่ยนเรียนรู้ อาจเรียนรู้จากการทำงานที่เกี่ยวข้องกับความทุกข์ของผู้คน

แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณระดับสังคม

1) **แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณในโรงเรียน** สามารถกระทำได้ดังนี้ 1.1 จัดการศึกษาโดยการเรียนรู้จากพื้นฐานชีวิตของชุมชน และการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาของชุมชน 1.2 จัดการเรียนรู้ผ่านการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างคนกับคน และคนกับสิ่งแวดล้อม 1.3 จัดการเรียนรู้จากการศึกษาตามแนวพุทธ อันจะก่อให้เกิดการพัฒนาทั้งด้านคุณธรรม จริยธรรม เกิดความตระหนักและความเข้าใจถึงคุณค่าของความสัมพันธ์เชื่อมโยงของสรรพสิ่ง

2) **แนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณในองค์กร** ทำได้ดังนี้ 2.1 มีนโยบายในการช่วยส่งเสริมการพัฒนาจิตวิญญาณ 2.2 มีระบบการคัดเลือกคนเข้าองค์กรโดยการวัดใจ คือ ความรู้สึกรัก ชอบ มีใจอยากจะทำ 2.3 ผู้นำให้ความสำคัญกับการพัฒนาจิต นำผลการพัฒนาจิตวิญญาณเป็นเป้าหมาย ค่านิยมองค์กร เชื่อมโยงถึงผลการให้รางวัลหรือเลื่อนตำแหน่งต่าง ๆ 2.4 มีระบบชื่นชมคนทำดี 2.5 มีการรู้จักลูกน้องอย่างแท้จริง เลือกคนให้เหมาะสมกับงาน เปิดโอกาสให้ทำในสิ่งที่ถนัด กำหนดเป้าหมายการพัฒนาให้ถึงระดับจิตวิญญาณ 2.6 ผู้นำรับรู้การสร้างคุณค่า และความภาคภูมิใจในบุคลากร 2.7 ผู้นำเป็นแบบอย่างที่ดีในการทำงานด้วยใจ และมี role model สนับสนุนคนที่มีสุขภาวะทางจิตวิญญาณให้เด่นเป็นต้นแบบที่ดี 2.8 ผู้นำมีการปฏิบัติตนเป็นกัลยาณมิตรแก่บุคลากร 2.9 การสอนโดยใช้หลักพุทธธรรม และส่งเสริมการปฏิบัติงานด้วยหลักคุณธรรม 2.10 ขยายขอบเขตงานให้มีการแลกเปลี่ยนหน้าที่บ้าง เพื่อจะได้เรียนรู้และเข้าใจกันมากขึ้น เป็นการพัฒนามุมมองให้กว้างขึ้น 2.11 สร้างบรรยากาศของการทำงานให้เป็นบรรยากาศที่เอื้ออาทร เรียนรู้และแบ่งปัน 2.12 จัดสถานที่ทำงานให้น่าอยู่เหมือนบ้าน มีสภาพแวดล้อมที่สวยงาม 2.13 ส่งเสริมให้บุคลากรได้ทำกิจกรรมเพื่อสังคม 2.14 มีนโยบายสนับสนุน ส่งเสริมให้ทุกคนได้เข้าอบรมที่ช่วยส่งเสริมการพัฒนาทางจิตวิญญาณ

งานวิจัยที่นำเสนอแนวทางในการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ต่างอยู่บนพื้นฐานของ กระบวนทัศน์แบบปฏิบัตินิยม การนำเสนอแนวทางในการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณตาม กระบวนทัศน์แบบปฏิบัตินิยมนี้ ไม่ได้ยึดติดอยู่กับทฤษฎีใดทฤษฎีหนึ่ง แต่สามารถปรับเปลี่ยน และนำไปประยุกต์ใช้เพื่อให้เกิดผลจริงตามบริบทที่แตกต่างกันไป แนวทางอันหลากหลายจาก งานวิจัยที่นำเสนอมานั้น ต้องนำไปสู่การวิจัยเชิงทดลอง การวิจัยเชิงปฏิบัติการ หรือการวิจัยใน รูปแบบที่เหมาะสมอื่น ๆ ต่อไป เพื่อให้ได้ผลเกิดขึ้นจริงตามข้อเสนอแนะนั้น ๆ ซึ่งปัจจุบัน พบว่า สถานะของงานวิจัยที่เป็นการศึกษาเพื่อนำไปสู่การพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณโดยตรงใน สังคมไทยนั้นยังมีจำนวนน้อย จึงควรมีการศึกษาวิจัยเพื่อพัฒนาให้มากยิ่งขึ้น

ข้อจำกัดของการศึกษา

เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้มีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง นั่นคือเลือกข้อมูลที่เป็น รายงานการวิจัย วิทยานิพนธ์และการศึกษาอิสระของนักวิจัย นิสิต นักศึกษา ที่มีเอกสารฉบับ สมบูรณ์ ดังนั้น จึงไม่ครอบคลุมบทความวิชาการซึ่งไม่อาจหารายงานวิจัยต้นฉบับได้ รวมถึง งานวิจัยที่ไม่ได้รับการตีพิมพ์เป็นรายงานฉบับสมบูรณ์ และงานวิจัยที่ไม่ได้ปรากฏอยู่ในฐานข้อมูล ThaiLis และบนฐานข้อมูลออนไลน์ของหน่วยงานต่าง ๆ เช่น สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) สำนักงานวิจัยสังคมและสุขภาพ (สวสส.) สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข (สวรส.) สำนักงาน กองทุนสร้างเสริมสุขภาพ (สสส.) มูลนิธิสตรี-สตรี-สตรี (มสส.) สิ่งเหล่านี้อาจจะทำให้มีอคติที่เกิด จากการรายงานและการเผยแพร่ผลงานวิจัย (reporting biases หรือ publication biases) ได้บ้าง เนื่องจากโดยปกติแล้วงานวิจัยที่แสดงให้เห็นว่าผลการศึกษาให้ผลดีหรือให้ผลที่มีนัยสำคัญทางสถิติ จะมีโอกาสได้รับการตีพิมพ์เผยแพร่มากกว่างานวิจัยที่ไม่พบความแตกต่าง นอกจากนี้ การที่ กำหนดขอบเขตการวิจัยและแหล่งสืบค้นเฉพาะ ทำให้ไม่มีการสืบค้นจากแหล่งข้อมูลอื่นอย่าง ครบถ้วนสมบูรณ์ อาจทำให้ผลที่ได้มีความคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงได้

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

ผลจากการสังเคราะห์ครั้งนี้ทำให้ทราบว่าสุขภาวะทางจิตวิญญาณมีหลายสถานะ ไม่ว่าจะเป็น ในแง่ของความหมาย ปัจจัยที่เกี่ยวข้อง การสร้างเครื่องมือและการประเมิน และแนวทางการ พัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ จากผลการศึกษาดังกล่าวสามารถนำไปใช้ได้ดังนี้

1. ผู้ดูแลผู้ป่วยควรตระหนักถึงความแตกต่างในการรับรู้ความหมายสุขภาวะทางจิตวิญญาณของผู้ป่วย เพื่อให้สามารถตอบสนองความต้องการด้านจิตวิญญาณของผู้ป่วย และมีการสื่อสารที่เหมาะสม
2. บุคคลที่สนใจด้านการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ควรมีการสร้างและพัฒนาเครื่องมือประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณโดยอาศัยผลการศึกษาดังกล่าวเป็นแนวทางต่อไป
3. ครู อาจารย์ ควรนำผลการศึกษานี้ไปประยุกต์ใช้ในการสอนให้นักเรียน นักศึกษา มีการเรียนรู้พร้อมกับพัฒนาจิตวิญญาณ
4. หน่วยงานภาครัฐ เช่น กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ และองค์กรธุรกิจต่างๆ ควรนำแนวทางการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณไปส่งเสริมให้มีการพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบุคคลกลุ่มต่าง ๆ เช่น ข้าราชการ บุคลากรทางสาธารณสุข พนักงานในองค์กรธุรกิจ อย่างจริงจัง

ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

การเสนอแนะการทำวิจัยในครั้งต่อไป เป็นการชี้แนวทางในประเด็นที่น่าสนใจ และยังขาดไปในการศึกษาเกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ อันจะนำไปสู่การสร้างองค์ความรู้ใหม่ ๆ ที่สามารถตอบคำถามที่สำคัญและจำเป็น และเติมเต็มองค์ความรู้เกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบริบทของสังคมไทยต่อไป

1. ผู้วิจัยควรศึกษาความหมายที่สัมพันธ์อยู่กับบริบทนั้นก่อนที่จะกำหนดนิยามความหมายเพื่อให้ได้ความหมายที่มีความเฉพาะเหมาะกับกลุ่มตัวอย่างที่ต้องการศึกษา
2. การศึกษาสุขภาวะทางจิตวิญญาณในกลุ่มตัวอย่างทางการศึกษา เช่น ครู อาจารย์ นิสิต นักศึกษานั้น ผู้วิจัยควรใช้คำว่า สุขภาวะทางปัญญา จะเหมาะสมกว่า
3. การศึกษาสุขภาวะทางจิตวิญญาณในกลุ่มตัวอย่างที่เป็นครู อาจารย์ และนิสิต นักศึกษายังมีอยู่น้อยมาก รวมทั้งยังไม่มีการศึกษาในกลุ่มตัวอย่างที่เป็นบุคลากรในกลุ่มองค์กรธุรกิจใด ๆ จึงควรมีการศึกษาสุขภาวะทางจิตวิญญาณในกลุ่มตัวอย่างดังกล่าวให้มากขึ้น
4. การออกแบบการวิจัยยังเป็นการศึกษาสาเหตุในมิติเดียว ส่วนการศึกษาสหสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรหลายกลุ่มไปพร้อมๆ กันยังมีอยู่น้อยมาก ดังนั้น อาจจะศึกษาวิเคราะห์เพื่อให้ได้คำตอบที่ครบถ้วนไปพร้อมกันหลายตัวแปร หลายมิติ
5. นักวิจัยควรสังเคราะห์องค์ความรู้เกี่ยวกับสุขภาวะทางจิตวิญญาณ โดยวิธีการวิเคราะห่อภิมาน (meta-analysis) เพื่อทราบค่าขนาดอิทธิพลตัวแปรอิสระที่มีผลต่อสุขภาวะทางจิตวิญญาณ
6. การสร้างเครื่องมือและการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณ ควรใช้วิธีวิทยาแบบผสมผสาน เพื่อลดข้อจำกัดอันเกิดจากการเลือกวิธีวิทยาเชิงคุณภาพหรือปริมาณเพียงอย่างเดียว

7. นักวิจัยควรมีการพัฒนาเครื่องมือหรือรูปแบบกิจกรรมในการส่งเสริมให้เกิดสุขภาวะทางจิตวิญญาณในคนไทยกลุ่มต่าง ๆ โดยอาจใช้ผลจากการสังเคราะห์ครั้งนี้เป็นแนวทางในการพัฒนาเครื่องมือหรือรูปแบบกิจกรรม

8. ในสังคมไทยยังมีงานวิจัยที่ศึกษาในแง่ของการพัฒนาและการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณอยู่น้อยมาก จึงควรมีการศึกษาวิจัยในด้านเหล่านี้ให้มากขึ้น เช่น แนวทางการพัฒนาและสร้างเครื่องมือและการประเมินสุขภาวะทางจิตวิญญาณในกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ในช่วงวัยต่าง ๆ เป็นต้น

9. งานวิจัยสุขภาวะทางจิตวิญญาณที่มีอยู่ในปัจจุบันส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยเชิงสำรวจ ดังนั้นจึงควรมีการวิจัยเชิงทดลอง การวิจัยเชิงปฏิบัติการ และการวิจัยเพื่อพัฒนาให้มากยิ่งขึ้น เพื่อให้เกิดประโยชน์อย่างเป็นรูปธรรม

บรรณานุกรม

- กัลยา พลอยใหม่. (2545). ความผาสุกทางจิตวิญญาณของเด็กวัยรุ่น. วิทยานิพนธ์ พบ.ม. (การพยาบาลกุมารเวชศาสตร์). เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ถ่ายเอกสาร.
- กาญจนา แก้วเทพ. (2541). การศึกษาสื่อมวลชนด้วยทฤษฎีวิพากษ์: แนวคิดและตัวอย่างงานวิจัย. กรุงเทพฯ: คณะนิเทศศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- การตีความตามกระบวนการทัศน์. (2553?). บทความวารสารบัณฑิตศาสตร์. สืบค้นเมื่อ 3 เมษายน 2553, จาก http://www.phdmbu.com/web/articles.php?article_i
- กิตติพัฒน์ นนทปัทมะดุล. (2546). การวิจัยเชิงคุณภาพในสวัสดิการสังคม: แนวคิดและวิธีวิจัย. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2549). รายงานฉบับร่าง “กรอบการทำความเข้าใจเรื่องจิตวิญญาณ: แนวคิดและปรัชญาเพื่อการส่งเสริมและพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณ”. สืบค้นเมื่อ 25 มกราคม 2553, จาก www.shi.or.th
- โครงการสร้างเสริมสุขภาวะทางปัญญา (สุขแท้ด้วยปัญญา). (2551). วิธีสุขภาวะทางปัญญา. สืบค้นเมื่อ 28 กุมภาพันธ์ 2552, จาก <http://gotoknow.org/blog/prpr/183154>
- จตุรงค์ บุญรัตนสุนทร. (2546). Michael Foucault กับ Postmodernism. วารสารสหวิทยาการ, 1(2): 191-206.
- จันทน์ เจริญศรี. (2544). โพสต์โมเดิร์นกับสังคมวิทยา. กรุงเทพฯ: วิชาษา.
- ฉวีวรรณ ไพรวลัย. (2540). ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยส่วนบุคคล การปฏิบัติกิจทางศาสนา พฤติกรรมการดูแลทางการแพทย์กับความผาสุกด้านจิตวิญญาณ ของผู้ป่วยเอดส์ โรงพยาบาลบาราศนราดรุ. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (การบริหารการพยาบาล). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ชัยวัฒน์ อัดพัฒน์. (2534). ญาณวิทยา: ทฤษฎีความรู้ = *Epistemology or theory of knowledge*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ชาย โพธิ์สิตา. (2552). ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ไชยรัตน์ เจริญสินโอฬาร. (2544). รัฐศาสตร์แนววิพากษ์. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- ธงชัย วินิจจะกุล. (2544). การศึกษาประวัติศาสตร์แบบ postmodern. ใน ลืมโคตรเหง้า ก็เผาแผ่นดิน. กาญจนี ละอองศรี; และธเนศ อาภรณ์สุวรรณ. หน้า 351-390. กรุงเทพฯ: มติชน.
- ธีระพล เพ็ญจันทร์. (2547). การสังเคราะห์งานวิจัย: การมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนในการจัดการการศึกษาขั้นพื้นฐาน. ปรินญาณิพนธ์ ศษ.ม. (พื้นฐานการศึกษา). บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ถ่ายเอกสาร.
- นงลักษณ์ วิรัชชัย. (2530). การประมาณค่าและทดสอบสมมติฐานในการวิเคราะห์ห่อภิมาณตามวิธีของ Hedges. (เอกสารประกอบการบรรยายในการอบรมเรื่องเทคนิคการสังเคราะห์งานวิจัยจัดโดยฝ่ายวิชาการบัณฑิตวิทยาลัยและฝ่ายวิจัย). กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร. ถ่ายเอกสาร.
- นงลักษณ์ วิรัชชัย. (2542). การวิเคราะห์ห่อภิมาณ. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นงเยาว์ มงคลอิทธิเวช; และคนอื่นๆ. (2552). รายงานฉบับสมบูรณ์ เรื่องการสังเคราะห์ความรู้ทางด้านการพัฒนาจิตปัญญา (วิญญาณ) จากเรื่องเล่าความสำเร็จของผู้ให้บริการและผู้รับบริการในระบบสุขภาพ: พัฒนาการทางจิตวิญญาณและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง. มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์.
- นัยนา ตันติวิสุทธิ. (2546). การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับพฤติกรรมผู้นำในการบริหารงานวิชาการในโรงเรียนประถมศึกษา. สารนิพนธ์ กศ.ม. (การบริหารการศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- นิ่มอนงค์ งามประภาส. (2543). รายงานการวิจัยการสังเคราะห์วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการส่งเสริมสุขภาพ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีพ.ศ. 2536-2543. เชียงใหม่: ภาควิชาพลานามัย คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นิวา อารีกิจ. (2545). การสังเคราะห์งานวิจัยด้านความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน. สารนิพนธ์ กศ.ม. (การบริหารการศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- นฤมล มากหมื่นไวย. (2550). การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับภาวะผู้นำของผู้บริหารสถานศึกษาระหว่างปี พ.ศ. 2542-2548. วิทยานิพนธ์ ค.ม. (การบริหารการศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. ถ่ายเอกสาร.
- ประเวศ วะสี. (2543). สุขภาพในฐานะอุดมการณ์ของมนุษย์. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.

- ประเวศ วะสี. (2551, 14 มิถุนายน). สุขภาวะทางปัญญา. มติชน. สืบค้นเมื่อ 27 กุมภาพันธ์ 2552, จาก <http://library.uru.ac.th/webdb/mages/prawase.com-article-149.pdf>
- ปริวัตร เขื่อนแก้ว. (2548). การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับการเรียนการสอนและการประเมินผลในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน. วิทยานิพนธ์ ศษ.ม. (วิจัยและสถิติการศึกษา). เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ถ่ายเอกสาร.
- ปิยะมาศ ยืนดีสุข. (2548). การศึกษาเพื่อพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณของนักเรียนโรงเรียนวิถีพุทธ. วิทยานิพนธ์ ค.ม. (พัฒนศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554). (2549, 19 ตุลาคม). สืบค้นเมื่อ 20 ธันวาคม 2552, จาก <http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=139>
- พงศ์เทพ สุธีรัฐ. (2550). ขอบเขตของสุขภาวะทางจิตวิญญาณในบริบทไทย. สืบค้นเมื่อ 14 มกราคม 2553, จาก <http://gotoknow.org/blog/researchmanagement/6002>
- พงศ์เทพ สุธีรัฐ. (2552). สุขภาวะทางปัญญาของคนได้. สืบค้นเมื่อ 5 กุมภาพันธ์ 2553, จาก <http://www.southhsri.psu.ac.th/?paper/86>
- พรรณทิพา แก้วมาตย์; รุ่งรังสี วิบูลชัย; และเพชรเมณี วิริยะสีบพงศ์. (2549). รายงานวิจัยเรื่อง การสังเคราะห์งานวิจัยด้านการประเมินผลการดำเนินงานด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา. วิทยาลัยพยาบาลราชชนนี สรรพสิทธิประสงค์.
- พระธรรมปิฎก. (2538). พุทธธรรม. กรุงเทพฯ: มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย.
- พระธรรมปิฎก. (2539). พุทธศาสนากับการพัฒนามนุษย์. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต). (2551). สุขภาวะองค์รวมแนวพุทธ. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.
- พระราชบัญญัติกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ พ.ศ. 2544. (2544, 27 ตุลาคม). สืบค้นเมื่อ 2 พฤศจิกายน 2552, จาก <http://law.nhso.go.th>
- พระราชบัญญัติสุขภาพแห่งชาติ พ.ศ. 2550. (2550, 16 มีนาคม). ราชกิจจานุเบกษา. เล่มที่ 124. ตอนที่ 16ก. หน้า 1.
- ฟิลิฏฐ์ โคตรสุโพธิ์. (2543). ทฤษฎีความรู้ = *Theory of knowledge*. เชียงใหม่: ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ภิรมย์ กมลรัตนกุล; และวิโรจน์ เจียมจรัสรังษี. (2549, พฤษภาคม). แนวคิดใหม่เกี่ยวกับ “สุขภาวะ” และ “การสร้างเสริมสุขภาพ”. *จุฬาลงกรณ์เวชสาร*. 50(5): 291-300.

- เมธี ปิลันธนาพันธ์. (2523). *ปรัชญาการศึกษาสำหรับครู*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- แมชชีตันสนีย์ เสถียรสุด. (2544). การมีสติในทุกขณะคือ... *หมอชาวบ้าน*. 22(261): 14-16.
- ยุพาพรรณ จงพิพัฒนสุข. (2550). *การสังเคราะห์งานวิจัยด้านการบริหารงานวิชาการของ มหาวิทยาลัยราชภัฏเขตกรุงเทพมหานคร พ.ศ. 2544-2548*. วิทยานิพนธ์ ค.ม. (การบริหารการศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. ถ่ายเอกสาร.
- รอฮานี เจอะอาแซ; และคนอื่นๆ. (2553). *รายงานฉบับสมบูรณ์ เรื่องการทบทวนความรู้เรื่อง เครื่องมือประเมินภาวะจิตวิญญาณ : A review of spiritual assessment tools*. มูลนิธิ สดศรี-สฤณีวงศ์ และสำนักงานกองทุนการสร้างเสริมสุขภาพ.
- ระวีวรรณ ถวายทรัพย์. (2545). *ความผาสุกทางจิตวิญญาณของผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์*. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (การพยาบาลอายุรศาสตร์และศัลยศาสตร์). เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ถ่ายเอกสาร.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2532). *พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย: ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- วาริญา ภาภูตานนท์ ณ มหาสารคาม. (2547). *ปรัชญาขั้นแนะนำ: กระแสคิดที่ทรงอิทธิพลต่อโลก*. กรุงเทพฯ: ชีวาทิวัฒน์. (หนังสือชุดนักคิดสะท้อนโลกทัศน์ 1)
- วิชัย ไชควิวัฒน์. (2552, กรกฎาคม-กันยายน). การศึกษาว่าด้วยมิติทั้ง 4 ของสุขภาพ. *วารสารวิจัยระบบสาธารณสุข*. 3(3): 323-335.
- วิพุธ พูลเจริญ. (2544). *สุขภาพ: อุดมการณ์และยุทธศาสตร์ทางสังคม*. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: สถาบันวิจัยระบบสาธารณสุข.
- วิริยะ สว่างโชติ. (2550). *คุณภาพชีวิตและการส่งเสริมสุขภาพ: (การพยายาม)หาจุดเชื่อมบนความต่าง*. สืบค้นเมื่อ 2 มีนาคม 2552, จาก <http://www.thaingo.org/writer/view.php?id=410>
- สมจิตต์ ธีรทรัพย์กุล. (2549). *ปัจจัยคัดสรรที่มีความสัมพันธ์กับความผาสุกทางจิตวิญญาณของ หญิงวัยรุ่นที่ทำแท้งผิดกฎหมาย*. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (การพยาบาลครอบครัว). ชลบุรี: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา. ถ่ายเอกสาร.
- สยาม กาวิละ. (2548). *การสังเคราะห์งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการประกันคุณภาพการศึกษาของ นักศึกษาระดับบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่*. วิทยานิพนธ์ ศษ.ม. (การบริหารการศึกษา). เชียงใหม่: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ถ่ายเอกสาร.

- สุภาวดี ชัยดวงศรี. (2550). การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับการบริหารงานบุคลากรของสาขาการบริหารการศึกษา ในสถาบันอุดมศึกษา ระหว่างปี พ.ศ. 2544-2548. วิทยานิพนธ์ ค.ม. (การบริหารการศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา. ถ่ายเอกสาร.
- สุพิศ สงนวล. (2548). ประสบการณ์การเฝ้าติดตามจิตวิญญาณของผู้ป่วยมะเร็งที่ได้รับรังสีรักษาที่มีความผาสุกทางจิตวิญญาณ. ปรินูญานิพนธ์ พย.ม. (การพยาบาลผู้ใหญ่). บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. สงขลา: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. ถ่ายเอกสาร.
- สุนิสา เดชพิสัย. (2549). ประสบการณ์ของผู้ป่วยเรื้อรังในการเฝ้าติดตามด้วยวิธีการทางด้านจิตวิญญาณ. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (พยาบาลศาสตรบัณฑิต). สงขลา: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. ถ่ายเอกสาร.
- เสรี พงศ์พิศ. (2547). ร้อยคำที่ควรรู้. กรุงเทพฯ: พลังปัญญา.
- ศศิธร ศักดิ์เทวินทร์. (2551). สถานะองค์ความรู้เกี่ยวกับการคุ้มครองสิทธิเด็กเมื่อเข้าสู่กระบวนการยุติธรรม: วิถีวิทยาการสังเคราะห์งานวิจัยอภิमानเชิงคุณภาพ. วิทยานิพนธ์ สส.ม. (สังคมสงเคราะห์ศาสตร์). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์. ถ่ายเอกสาร.
- อดุลย์ วัชรวิญญู. (2543). การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง: การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาภิमान. วิทยานิพนธ์ ค.ด. (พัฒนศึกษา). กรุงเทพฯ: บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- อุทัย ดุลยเกษม. (2545). การวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยเชิงปริมาณเหมือนและต่างกันอย่างไร. ในสังคมศาสตร์เพื่อการพัฒนา แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยและการพัฒนา. สุเทพ บุญซ้อน. หน้า 55-61. บัณฑิตวิทยาลัย สถาบันราชภัฏเพชรบุรีวิทยาเขต. ถ่ายเอกสาร.
- อรรณพ ดวงมิ่งกร. (2545). ทรรศนะด้านจิตวิญญาณในสังคมอีสาน. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (การพยาบาลสุขภาพจิตและจิตเวช). ขอนแก่น: บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยขอนแก่น. ถ่ายเอกสาร.
- อุทุมพร จามรมา. (2527). การสังเคราะห์งานวิจัย: เชิงปริมาณ. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อุทุมพร จามรมา. (2531ก). การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณลักษณะ. กรุงเทพฯ: ฟันนี้พับลิชชิง.
- อุทุมพร จามรมา. (2531ข). การสังเคราะห์งานวิจัย: เชิงปริมาณเน้นวิธีวิเคราะห์เมตต้า. พิมพ์ครั้งที่ 1. กรุงเทพฯ: ฟันนี้พับลิชชิง.

- อุทุมพร มาลัยทอง. (2549). *การรับรู้การสร้างเสริมสุขภาพทางจิตวิญญาณของหัวหน้าหอผู้ป่วย*.
วิทยานิพนธ์ พย.ม. (การบริหารการพยาบาล). พิษณุโลก: บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยนเรศวร. ถ่ายเอกสาร.
- Bandura, A. (1989). "Social cognitive theory." In R. Vasta (ed.), *Annals of Child Development. Six theories of Child development*. Greenwich, Connecticut: JAI Press. 6:1-60.
- Baxter, Kesslie A. (1991). Content Analysis. In *Studying Interpersonal Interaction*. pp. 239-251. New York: The Guilford Press.
- Berelson, R. (1952). *Content Analysis in Communications Research*. Glencoe, Ill.: The Free Press.
- Berg, Bruce L. (2007). *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. 6th ed. Boston: Allyn & Bacon.
- Berggren-Thomas, P. (1995). Spiritual in aging: spiritual need or spiritual journey. *Journal of Gerontological Nursing*. 21(3): 5-10.
- Burkhardt, M. (1989). Spirituality: An analysis of the concept. *Holistic Nursing Practice*, 3(3): 69-77.
- Carson, V.B. (1998). Spirituality. In *Foundations of nursing practice: A nursing process approach*. Leahy, J.M; & Kizilay, P.E. pp. 1074-1093. Philadelphia: W.B. Saunders.
- Cooper, Harris M. (1998). *Synthesizing research: A guide for literature reviews*. 3rd ed. Thousand Oaks. CA: Sage.
- Cooper, Harris M. (2010). *Synthesis and Meta-Analysis: A step-by-step Approach*. 4th ed. CA: Sage.
- Daaleman, T.P.; & Frey, B.B. (2004). The spiritual index of well being: A new instrument of health related quality of life research. *Annals of Family Medicine*. 2(5): 499-503.
- Danaher, G.; Schirato, T.; & Webb, J. (2000). *Understanding Foucault*. Delhi: Motilal Banarsidass.
- David, L.K.; & Richard, H.S. (2000). *Spiritual well-being: A review of research literature*. Retrieved September 8, 2005, from <http://www.oncolink.upenn.edu/QOL/QOL-7.hlm>.

- Davidson, C.; & Tolich, M. (1999). *Social Science Research in New Zealand Many Paths to Understanding*. Auckland: Longman.
- Diesing, P. (1991). *How Does Social Science Work?. Reflections on Practice*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press.
- Dunn, K.S. (2008). Development and psychometric testing of a new geriatric spiritual well being scale. *International of Older People Nursing*. 3: 161-169.
- Ellerhorst-Ryan, J.M. (1997). Instrument to measure aspect of spirituality. In *Instrument for clinical health care research*. Frank-Stromborg, M.; & Olson, S.J. pp. 202-211. California: Appleton & Lange.
- Ellison, C.W. (1983). Spiritual well-being: Conceptualization and measurement. *Journal of Psychology and Theology*. 11.
- Ferrell, B. R.; et al. (1998). Quality of life in breast cancer Part II: Psychological and spiritual well-being. *Cancer Nursing*. 21(1): 1-8.
- Holsti, Ole R. (1969). *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Heylighen, F. (1997). Epistemological Constructivism. In *Principia Cybernetica Web*. Retrieved April 3, 2010, from <http://pespmc1.vub.ac.be/construc.html>
- Hodge, D.R. (2001). Spiritual assessment: A review of major qualitative methods and a new framework for assessing spirituality. *Social Work*. 46(3): 203-214.
- Hodge, D.R. (2005). Spiritual assessment in marital and family therapy: A methodological framework for selecting from among six qualitative assessment tools. *Journal of Marital and Family Therapy*. 31(4): 341-356.
- Hungelmann, J.; et al. (1996). Focus on spiritual well-being harmonious interconnectedness of mind-body-spirit. Use of the JAREL spiritual well-being scale. *Geriatric Nursing*. 17(6): 262-266.
- Krippendorff, Klaus. (2004). *Content Analysis: An Introduction to Its Methodology*. 2nd ed. Thousand Oaks, Calif: Sage.
- Kuhn, Thomas S. (1996). *The Structure of scientific revolutions*. 3rd ed. Chicago: University of Chicago Press.

- Landis, B.J. (1996). Uncertainty, spiritual well-being and psychosocial adjustment to chronic illness. *Issue in Mental Health Nursing*. 17: 217-231.
- Nee, W. (1968). *The spiritual man*. New York: Christian Fellowship Publisher.
- Neuendorf, Kimberly A. (2002). *The Content Analysis Guidebook*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Noblit, G.W.; & Hare, R.D. (1988). *Meta-ethnography: Synthesizing qualitative studies*. Newbury Park, CA: Sage.
- Paloutzian, R.F.; & Ellison, C.W. (1982). Loneliness, spiritual well-being and quality of life. In *Loneliness: a sourcebook of current theory, research, and therapy*. Peplan, L.A.; & Perlman D. pp. 224-237. New York: Wiley Interscience.
- Patterson, Michael E.; & Williams, Daniel R. (1998). Paradigms and Problems: The Practice of Social Science in Natural Resource Management. *Society and Natural Resources*. 11: 279-295.
- Peterman, A. H.; et al. (2002). Measuring spiritual well being in people with cancer: The Functional Assessment of Chronic Illness Therapy-Spiritual Well Being Scale (FACIT-Sp). *Annals of Behavioral Medicine*. 24(1): 49-58.
- Potter, P.A.; & Perry, A.G. (1997). *Fundamental of nursing concept, process, and Practice*. 4th ed. Mosby.
- Potter, P.A., & Perry, A.G. (1999). *Basic Nursing: A critical thinking approach and none terminally ill hospitalized adults and well adults*. 4th ed. Philadelphia: Mosby.
- Ross. L.A. (1995). The spiritual dimension: It's important to patient's health well-being and quality of life and implications for nursing practice. *International Journal Nursing Study*. 32(5): 457-468.
- Sandelowski, M.; & Barroso, J. (2007). *Handbook for synthesizing qualitative research*. New York: Springer.
- Stemler, Steve. (2001). An Overview of content analysis. Practical Assessment, *Research & Evaluation*. 7(17). Retrived February 13, 2010, from <http://PAREonline.net/getvn.asp?v=7&n=17>
- Stoll, R.I. (1979). Guidelines for spiritual assessment. *American Journal of Nursing*. September. 1574-1577.

- Stumpf, Samuel Enoch. (1988). *Socrates to Sartre: a history of philosophy*. 4th ed. New York: McGraw-Hill
- The National Interfaith Coalition on Aging. (1975). *Spiritual Well-Being: A Definition Athens*. Ga: NICA.
- Thorne, S.; et al. (2004). Qualitative meta synthesis: Reflections on methodological orientation and ideological agenda. *Qualitative Health Research*. 14: 1342-1365.
- Weed, Mike. (2005). Interpretive qualitative synthesis in the sport & exercise sciences: The meta-interpretation approach. *Journal of Sport Science*. 5(June 2006): 127-139.

บรรณานุกรมรายงานการวิจัยที่นำมาสังเคราะห์

เกษะวัน นาคดี. (2544). ผลการปฏิบัติธรรมต่อการเปลี่ยนแปลงด้านจิตวิญญาณของผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยเอดส์ จังหวัดสุรินทร์. การศึกษาศิษระ พย.ม. (การพยาบาลชุมชน).

ขอนแก่น : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ถ่ายเอกสาร.

กุศล สุนทรธาดา; ภาณี วงษ์เอก; และ กมลชนก ขำสุวรรณ. (2552). รายงานฉบับสมบูรณ์ การสังเคราะห์ความรู้ทางด้านการพัฒนาจิตปัญญา (วิญญาณ) จากเรื่องเล่าความสำเร็จของผู้ให้บริการและผู้รับบริการในระบบสุขภาพ : ทูทางสังคมของระบบสุขภาพที่เอื้อต่อหรือสามารถนำไปใช้ขับเคลื่อนงานพัฒนาจิตปัญญา. สถาบันวิจัยประชากร มหาวิทยาลัยมหิดล และมูลนิธิสตรี้-สฤษดีวงศ์.

ขวัญฤทัย ธนารักษ์. (2549). ความสัมพันธ์เชิงสาเหตุระหว่างความเชื่อในพิธีกรรมเรียกขวัญของล้านนา และความต้องการด้านจิตวิญญาณ ที่มีต่อสุขภาวะทางจิตวิญญาณ. วิทยานิพนธ์ วท.ม. (จิตวิทยาการศึกษา). เชียงใหม่ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ถ่ายเอกสาร.

จิราพร เพิ่มเยาว์. (2547). ความต้องการด้านจิตวิญญาณของผู้ดูแลผู้ที่เป็นโรคจิตเภท. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (สุขภาพจิตและการพยาบาลจิตเวช). เชียงใหม่ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ถ่ายเอกสาร.

จำแรง นกเอี้ยง. (2549). ผลการจัดประสบการณ์แบบจิตปัญญาที่มีต่อความสามารถในการคิดแก้ปัญหาของเด็กปฐมวัย. วิทยานิพนธ์ คศ.ม. (หลักสูตรและการสอน). นครสวรรค์ : มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์. ถ่ายเอกสาร.

ธัญญา น้อยเปียง. (2545). การรับรู้ความรุนแรงของการเจ็บป่วย การสนับสนุนทางสังคมและความผาสุกทางจิตวิญญาณในผู้ป่วยมะเร็งเต้านม. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (การพยาบาลอายุรศาสตร์และศัลยศาสตร์). เชียงใหม่ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ถ่ายเอกสาร.

นงเยาว์ กันทะมูล. (2546). ความผาสุกทางจิตวิญญาณของผู้สูงอายุโรคมะเร็งปอด. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (การพยาบาลผู้สูงอายุ). เชียงใหม่ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ถ่ายเอกสาร.

นงเยาว์ มงคลอิทธิเวช; และคนอื่นๆ. (2552). รายงานฉบับสมบูรณ์ เรื่องการสังเคราะห์ความรู้ทางด้านการพัฒนาจิตปัญญา (วิญญาณ) จากเรื่องเล่าความสำเร็จของผู้ให้บริการและผู้รับบริการในระบบสุขภาพ : พัฒนาการทางจิตวิญญาณและปัจจัยที่เกี่ยวข้อง. โรงพยาบาลมหาราชนครเชียงใหม่ และ มูลนิธิสตรี้-สฤษดีวงศ์.

- นฤมล อเนกวิทย์. (2552). การพัฒนาหลักสูตรจิตตปัญญาศึกษาสำหรับนักศึกษาพยาบาล. วิทยานิพนธ์ ปรัช.ด. (หลักสูตรและการสอน). ขอนแก่น : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ถ่ายเอกสาร.
- นิภัตสรณ์ บุญญาสันติ. (2548). การสร้างเครื่องมือเพื่อวัดความต้องการมิติด้านจิตวิญญาณของผู้ป่วยหลังผ่าตัดหัวใจแบบเปิดระหว่างรับการรักษาพยาบาลในหอผู้ป่วยวิกฤต. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (การพยาบาลผู้ใหญ่). ชลบุรี : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา. ถ่ายเอกสาร.
- เนตรลาวัณย์ เกิดหอม. (2548). ผลของโปรแกรมการสร้างสัมพันธ์ภาพในครอบครัวต่อความรู้สึกมีคุณค่าในตนเองและความผาสุกทางจิตวิญญาณของผู้ป่วยโรคหลอดเลือดสมอง. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (การพยาบาลครอบครัว). ชลบุรี : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา. ถ่ายเอกสาร.
- ปกรณ์ สิงห์สุริยา. (2552). รายงานฉบับสมบูรณ์ เรื่องการสังเคราะห์ความรู้ทางด้านการพัฒนาจิตปัญญา (วิญญาณ) จากเรื่องเล่าความสำเร็จของผู้ให้บริการและผู้รับบริการในระบบสุขภาพ : กรอบแนวคิดเรื่องสุขภาวะด้านจิตวิญญาณ. ภาควิชามนุษยศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล และมูลนิธิสิดศรี-สฤษดิ์วงศ์.
- ปัทมา คุณเวทย์วิริยะ. (2548). ความสามารถทางภาษาของเด็กปฐมวัยที่ได้รับกิจกรรมการเรียนรู้แบบจิตปัญญาโดยใช้สื่อไม่มีโครงสร้าง. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (การศึกษาปฐมวัย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- ปิยะฉัตร สะอาดเยี่ยม. (2545). ประสบการณ์ของผู้ดูแลในครอบครัวในการดูแลบุคคลที่มีปัญหาทางจิตเวชด้านจิตวิญญาณ. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (การพยาบาลสุขภาพจิตและจิตเวช). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- ปิยะมาศ ยินดีสุข. (2548). การศึกษาเพื่อพัฒนาสุขภาวะทางจิตวิญญาณของนักเรียนโรงเรียนวิถีพุทธ. วิทยานิพนธ์ ค.ม. (พัฒนศึกษา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- พรพรหม รุจิไพโรจน์. (2550). ความสัมพันธ์ระหว่างความผาสุกทางจิตวิญญาณ การสนับสนุนทางสังคม และการรับรู้ความรุนแรงของการเจ็บป่วยกับพฤติกรรมดูแลตนเองด้านสุขภาพจิตในผู้ป่วยมะเร็งเต้านม. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (การพยาบาลจิตเวชและสุขภาพจิต). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล. ถ่ายเอกสาร.
- พัชรี โคตรสมบัติ. (2550). ผลการจัดกิจกรรมการเรียนรู้แบบจิตปัญญาที่มีต่อทักษะการคิดเชิงเหตุผลของเด็กปฐมวัย. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (การศึกษาปฐมวัย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

- ระพี แสงสาคร; พิณนภา แสงสาคร; และ เสาวลักษณ์ ลีวัฒนานนท์. (2552). *กลยุทธ์เชิงพุทธในการเสริมสร้างจิตลักษณะของเยาวชนครอบครัวแตกแยกสู่สุขภาวะองค์รวม*. สำนักงานกองทุนการสร้างเสริมสุขภาพ.
- ระวีวรรณ ถวายทรัพย์. (2545). *ความผาสุกทางจิตวิญญาณของผู้ติดเชื้อเอชไอวี/เอดส์*. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (การพยาบาลอายุรศาสตร์และศัลยศาสตร์). เชียงใหม่ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่. ถ่ายเอกสาร.
- รอฮานี เจอะอาแซ; และคนอื่นๆ. (2553). *รายงานฉบับสมบูรณ์ เรื่องการทบทวนความรู้เรื่องเครื่องมือประเมินภาวะจิตวิญญาณ : A review of spiritual assessment tools*. มูลนิธิสดศรี-สฤษดิ์วงศ์ และสำนักงานกองทุนการสร้างเสริมสุขภาพ.
- ระนิดา น้อยมนตรี. (2547). *จิตวิญญาณและความต้องการด้านจิตวิญญาณตามประสบการณ์ของผู้ติดเชื้อเอชไอวีในระยะไม่ปรากฏอาการ*. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (พยาบาลศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- สมจิตต์ ธีรทรัพย์กุล. (2549). *ปัจจัยคัดสรรที่มีความสัมพันธ์กับความผาสุกทางจิตวิญญาณของหญิงวัยรุ่นที่ทำงานผิดกฎหมาย*. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (การพยาบาลครอบครัว). ชลบุรี : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา. ถ่ายเอกสาร.
- สุพิศ สงนวล. (2548). *ประสบการณ์การเยียวยาด้านจิตวิญญาณของผู้ป่วยมะเร็งที่ได้รับรังสีรักษาที่มีความผาสุกทางจิตวิญญาณ*. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (การพยาบาลผู้ใหญ่). บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. สงขลา : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. ถ่ายเอกสาร.
- สุนิสา เดชพิสัย. (2549). *ประสบการณ์ของผู้ป่วยเรื้อรังในการเยียวยาด้วยวิธีการทางด้านจิตวิญญาณ*. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (พยาบาลศัลยกรรมนานาชาติ). สงขลา : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. ถ่ายเอกสาร.
- เสาวลักษณ์ มณีรักษ์. (2545). *ประสบการณ์ของพยาบาลในการตอบสนองความต้องการด้านจิตวิญญาณของผู้ป่วยวิกฤต*. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (การพยาบาลผู้ใหญ่). สงขลา : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์. ถ่ายเอกสาร.
- เสาวนีย์ จันท์ที. (2546). *ผลการจัดกิจกรรมการเรียนรู้จากธรรมชาติตามรูปแบบจิตปัญญาที่มีต่อการรับรู้การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของเด็กปฐมวัย*. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (การศึกษาปฐมวัย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.
- หทัยรัตน์ ทรวดทรง. (2550). *การศึกษาความสามารถทางพหุปัญญาของเด็กปฐมวัยที่ได้รับการจัดกิจกรรมการสอนแบบจิตปัญญา*. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (การศึกษาปฐมวัย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร.

- อรรรรณ ดวงมังกร. (2545). *พรรณนาด้านจิตวิญญาณในสังคมอีสาน*. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (การพยาบาลสุขภาพจิตและจิตเวช). ขอนแก่น : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยขอนแก่น. ถ่ายเอกสาร.
- อารีย์ โลจนากิวัฒน์. (2549). *การประเมินผลหลักสูตรแบบจิตปัญญาของโรงเรียนอนุบาลฟ้าใส*. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. (การศึกษาปฐมวัย). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ถ่ายเอกสาร
- อุทุมพร มาลัยทอง. (2549). *การรับรู้การสร้างเสริมสุขภาวะทางจิตวิญญาณของหัวหน้าหอผู้ป่วย*. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (การบริหารการพยาบาล). พิษณุโลก : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยนเรศวร. ถ่ายเอกสาร.
- อุไรวรรณ ชัยชนะวิโรจน์. (2543). *ความสัมพันธ์ระหว่างสัมพันธภาพในครอบครัว ภาวะสุขภาพ การปฏิบัติธรรมกับความผาสุกทางจิตวิญญาณของผู้สูงอายุ*. วิทยานิพนธ์ พย.ม. (การพยาบาลผู้สูงอายุ). ชลบุรี : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยบูรพา. ถ่ายเอกสาร.
- Chanida Mattavangkul. (2004). *Relationship between Personal Factor, Spiritual Well-Being, and Sexual Risk Behaviors of Vocational Students in Bangkok*. The degree of master of science (Public Health). Faculty of graduate studies Mahidol University.
- Pongthep Sutheravut. (2007). *Domains of Spiritual Health in Thai Context*. The degree of doctor of philosophy in Social and Administrative Pharmacy. Graduate school Khon Kaen University.
- Wanlapa Kunsongkeit. (2004). *Spiritual Health of Thai People*. The degree of doctor of philosophy in Nursing. Graduate school Chiang Mai University.
- Wannapa Sittipran. (2007). *Predicting Factors of Spiritual Well-Being in Persons Living with HIV Infection*. The degree of master of Nursing (Family Nurse Practitioner). Faculty of Graduate studies Mahidol University.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เลขที่.....

แบบบันทึกข้อมูลรายงานผลการวิจัย

ผู้บันทึกข้อมูล ชื่อ.....สกุล.....
 วันเดือนปีที่บันทึก : วันที่.....เดือน.....ปี พ.ศ.

1. รหัสงานวิจัย ☐☐☐
2. ชื่อผู้ทำวิจัย/หัวหน้าโครงการ
- 2.1 เพศ ☐ 1.ชาย ☐ 2.หญิง
- 2.2 วุฒิการศึกษา ☐ 1.ปริญญาโท ☐ 2.ปริญญาเอก ☐ 3. ไม่ระบุ
- 2.3 จำนวนผู้ทำวิจัย ☐☐
3. ปีที่ทำการวิจัยเสร็จ ☐☐☐☐
4. รายละเอียดเกี่ยวกับงานวิจัย
 - 4.1 ลิขสิทธิ์เป็นของ ☐ 1. สถาบันการศึกษา ระบุ.....
☐ 2. หน่วยงาน ระบุ.....
☐ 3. อื่นๆ ระบุ.....
 - 4.2 ระดับของงานวิจัย ☐ 1) สารนิพนธ์ / การศึกษาอิสระ (IS)
☐ 2) วิทยานิพนธ์ / ปริญญานิพนธ์ระดับปริญญาโท
☐ 3) วิทยานิพนธ์ / ปริญญานิพนธ์ระดับปริญญาเอก
☐ 4) งานวิจัยของหน่วยงาน
 - 4.3 ทูลสนับสนุนการวิจัย ☐ 1) ในประเทศ ☐ 2) ต่างประเทศ ☐ 3) ไม่ระบุ
 - 4.4 ประเภทงานวิจัย
☐ 1) Qualitative research ☐ 2) Quantitative research ☐ 3) Mixed Method
5. การระบุประเด็นปัญหาหรือคำถามในการวิจัย ☐ 1) ระบุ ☐ 2) ไม่ระบุ
6. วัตถุประสงค์วิจัย

☐ 1) Describe	☐ 2) Explain	☐ 3) Examine	☐ 4) Evaluate
☐ 5) Study	☐ 6) Compare	☐ 7) Analyze	☐ 8) Develop
☐ 9) Correlation Analyze	☐ 10) Synthesize		

7. การตั้งสมมติฐาน ☐ 1) มี ☐ 2) ไม่พบว่ามี การตั้งสมมติฐาน
8. หน่วยวิเคราะห์ ☐ 1) เอกสาร/สิ่งพิมพ์/งานวิจัย ☐ 2) วัสดุสื่อต่างๆ/ บันทึกบทสัมภาษณ์
- ☐ 3) ครอบครัว ☐ 4) โรงเรียน ☐ 5) นร.อนุบาล
- ☐ 6) นักเรียนประถม/ เด็ก ☐ 7) นักเรียนมัธยม/ วัยรุ่น ☐ 8) นิสิต / นักศึกษา
- ☐ 9) ผู้ใหญ่ ☐ 10) ผู้สูงอายุ / คนชรา ☐ 11) ผู้ป่วย
- ☐ 12) อื่นๆ (ระบุ).....
9. ทำการศึกษาจาก
- ☐ 9.1 ประชากร
- ☐ 9.2 กลุ่มตัวอย่าง จำนวน (ระบุ)..... ☐ ไม่ระบุจำนวน
- 9.3 สุ่มตัวอย่างโดยใช้วิธี ☐ 1) Purposive sam. ☐ 2) Quota sam.
- ☐ 3) Convenience sam. ☐ 4) Accidental sam. ☐ 5) Volunteer sam.
- ☐ 6) Simple random sam. ☐ 7) Cluster random sam.
- ☐ 8) Stratified random sam. ☐ 9) Systematic random sam.
- ☐ 10) Multistage random sam. ☐ 11) ไม่ระบุ
- ☐ 12) อื่นๆ (ระบุ).....
10. เครื่องมือวิจัย
- 10.1 ประเภทเครื่องมือ
- ☐ 1) แบบสอบถาม ☐ 2) แบบวัด/ ประเมิน/ ทดสอบ ☐ 3) แบบบันทึกข้อมูล
- ☐ 4) สังเกต / แบบสังเกต ☐ 5) สัมภาษณ์ / แบบสัมภาษณ์ ☐ 6) แบบสำรวจ
- ☐ 7) ไม่ระบุ
- 10.2 คุณภาพเครื่องมือ
- 10.2.1 วิธีหา validity
- ☐ 1) Content validity ☐ 2) Construct validity
- ☐ 3) Predictive validity ☐ 4) Concurrent validity
- ☐ 5) Face validity ☐ 6) ไม่ระบุ
- 10.2.2 วิธีหา reliability
- ☐ 1) Test-retest ☐ 2) Alpha ☐ 3) Parallel forms
- ☐ 4) Split-half ☐ 5) KR20,KR21 ☐ 6) ไม่ระบุ
- 10.2.3 ค่าอำนาจจำแนกรายข้อ ☐ 1) ระบุ ☐ 2) ไม่ระบุ
- 10.2.4 ค่าความยาก (P) ☐ 1) ระบุ ☐ 2) ไม่ระบุ

คู่มือลงรหัส

ข้อ	ตัวแปร	รหัส
	เลขที่	ระบุเลขที่ฉบับของแบบบันทึกข้อมูล
1.	รหัสงานวิจัย	ระบุเลขที่รหัสงานวิจัย
2.	ผู้ทำวิจัย/หน.โครงการ	ระบุชื่อ-สกุล 0 = ไม่ระบุ
2.1	เพศ	1 = ชาย, 2 = หญิง
2.2	วุฒิการศึกษา	1 = ป.โท 2 = ป.เอก 3 = ไม่ระบุ
2.3	จำนวนผู้ทำวิจัย	ระบุจำนวนผู้ทำวิจัย
3.	ปีที่ทำการวิจัยเสร็จ	ระบุปี พ.ศ. เป็นตัวเลข
4.	รายละเอียดเกี่ยวกับงานวิจัย	
4.1	ลิขสิทธิ์เป็นของ	1= สถาบันการศึกษา 2= หน่วยงาน 3= อื่นๆระบุ
4.2	ระดับของงานวิจัย	1 = สารนิพนธ์/IS 2 = วิทยานิพนธ์/ปริญญาโท 3 = วิทยานิพนธ์/ปริญญาเอก 4 = งานวิจัยของหน่วยงาน
4.3	ทุนสนับสนุนการวิจัย	1 = ทุนในประเทศ 2 = ทุนต่างประเทศ 3 = ไม่ระบุ
4.4	ประเภทงานวิจัย	1 = Qualitative re. 2 = Quantitative re. 3 = Mixed Method
5.	การระบุประเด็นปัญหา	1 = ระบุ 2 = ไม่ระบุ
6.	วัตถุประสงค์วิจัย	1 = Describe 2 = Explain 3 = Examine 4 = Evaluate 5 = Study 6 = Compare 7 = Analyze 8 = Develop 9 = Correlation Analyze 10 = Synthesize
7.	การตั้งสมมติฐาน	1 = มีการตั้งสมมติฐาน 2 = ไม่พบว่าการตั้งสมมติฐาน
8.	หน่วยวิเคราะห์	1 = เอกสาร/สิ่งพิมพ์/งานวิจัย 2 = วัสดุสื่อต่างๆ/ บันทึกการสัมภาษณ์ 3 = ครอบครัว 4 = โรงเรียน 5 = นร.อนุบาล 6 = นักเรียนประถม / เด็ก 7 = นักเรียนมัธยม / อาชีวะ / วัยรุ่น 8 = นิสิต / นักศึกษา 9 = ผู้ใหญ่ 10 = ผู้สูงอายุ / คนชรา 11 = ผู้ป่วย 12 = อื่นๆ ระบุหน่วยวิเคราะห์

ข้อ	ตัวแปร	รหัส
9.	ทำการศึกษาจาก	
9.1	ประชากร	0 = ประชากร
9.2	กลุ่มตัวอย่าง	ระบุจำนวนกลุ่มตัวอย่าง 0 = ไม่ระบุจำนวน
9.3	สุ่มตัวอย่างโดยวิธี	1 = Purposive sampling 2 = Quota sampling 3 = Convenience sampling 4 = Accidental sampling 5 = Volunteer sampling 6 = Simple random sampling 7 = Cluster random sampling 8 = Stratified random sampling 9 = Systematic random sampling 10 = Multistage random sampling 11 = ไม่ระบุ 12 = อื่นๆ ระบุประเภทการสุ่มตัวอย่าง
10.	เครื่องมือวิจัย	
10.1	ประเภทเครื่องมือ	1 = แบบสอบถาม 2 = แบบวัด / ประเมิน / ทดสอบ 3 = แบบบันทึกข้อมูล 4 = สังเกต / แบบสังเกต 5 = สัมภาษณ์ / แบบสัมภาษณ์ 6 = แบบสำรวจ 7 = ไม่ระบุประเภทเครื่องมือ
10.2	คุณภาพเครื่องมือ	
10.2.1	วิธีหา validity	1 = Content validity 2 = Construct validity 3 = Predictive validity 4 = Concurrent validity 5 = Face validity 6 = ไม่ระบุ
10.2.2	วิธีหา reliability	1 = Test-retest 2 = Alpha 3 = Parallel forms 4 = Split-half 5 = KP20, KR21 6 = ไม่ระบุ
10.2.3	ค่าอำนาจจำแนก	1 = ระบุ 2 = ไม่ระบุ
10.2.4	ค่าความยาก (P)	1 = ระบุ 2 = ไม่ระบุ
10.2.5	ค่าดัชนีความสอดคล้อง RAI	1 = ระบุ 2 = ไม่ระบุ
10.2.6	Trustworthiness	1 = รายงาน 2 = ไม่รายงาน
10.3	วิธีวิเคราะห์ข้อมูล	1 = Content analysis 2 = Document analysis 3 = Descriptive statistics 4 = Chi-square 5 = Simple correlation 6 = Regression analysis 7 = T-Test 8 = ANOVA 9 = ANCOVA 10 = ไม่ระบุ 11 = อื่นๆ ระบุวิธีวิเคราะห์ข้อมูล
11.	ข้อค้นพบจากการวิจัย ระบุโดยสรุปความโดยย่อ.....	

ภาคผนวก ข

ตารางแสดงคุณลักษณะของข้อมูลงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์

ตารางแสดงคุณลักษณะของข้อมูลงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์

ชื่อ	ปีที่ทำ การวิจัย เสร็จ	จำนวน ผู้วิจัย	เพศ		วุฒิการศึกษา			วิชาชีพ		ระดับของงานวิจัย				ทุนสนับสนุน การวิจัย	
	พ.ศ.		ช.	ญ.	โท	เอก	ไม่ ระบุ	สถาบัน การศึกษา	หน่วยงาน	การ ศึกษา อิสระ	วิทยา นิพนธ์ โท	วิทยา นิพนธ์ เอก	งานวิจัย สถาบัน	ในประเทศ	ไม่ ระบุ
อุไรวรรณ ชัยชนะวิโรจน์	2543	1		✓	✓			ม.บูรพา			✓			✓	
เกษตะวัน นาคดี	2544	1		✓	✓			ม.ขอนแก่น		✓				✓	
ธัญญา น้อยเปียง	2545	1		✓	✓			ม.เชียงใหม่			✓				✓
ระวีวรรณ ถวาททรัพย์	2545	1		✓	✓			ม.เชียงใหม่			✓				✓
อรวรรณ ดวงมังกร	2545	1		✓	✓			ม.ขอนแก่น			✓				✓
เสาวลักษณ์ มณีรักษ์	2545	1		✓	✓			ม.สงขลานครินทร์			✓				✓
ปิยะฉัตร สะอาดเอี่ยม	2545	1		✓	✓			จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย			✓				✓
นงเยาว์ กันทะมูล	2546	1		✓	✓			ม.เชียงใหม่			✓				✓
เสาวนีย์ จันท์ที	2546	1		✓	✓			ม.ศรีนครินทรวิโรฒ			✓			✓	
ชนิดา มัททวงกูร	2547	1		✓	✓			ม.มหิดล			✓			✓	

ชื่อ	ปีที่ทำ การวิจัย เสร็จ	อยู่ ผู้ ให้ แนะ แนะ	เพศ		วุฒิการศึกษา			ลิขสิทธิ์		ระดับของงานวิจัย				ทุนสนับสนุน การวิจัย	
	พ.ศ.		ช.	ญ.	โท	เอก	ไม่ ระบุ	สถาบัน การศึกษา	หน่วยงาน	การ ศึกษา อิสระ	วิทยา นิพนธ์ โท	วิทยา นิพนธ์ เอก	งานวิจัย สถาบัน	ในประเทศ	ไม่ ระบุ
วัลภา คุณทรงเกียรติ	2547	1		✓		✓		ม.เชียงใหม่				✓		✓	
วนิดา น้อยมนตรี	2547	1		✓	✓			จุฬาลงกรณ์ ฯ			✓				✓
จิราพร เพิ่มเยาว์	2547	1		✓	✓			ม.เชียงใหม่			✓				✓
ปิยะมาศ ยินดีสุข	2548	1		✓	✓			จุฬาลงกรณ์ ฯ			✓				✓
ปัทมา คุณเวทย์วิริยะ	2548	1		✓	✓			ม.ศรีนครินทรวิโรฒ			✓				✓
เนตรลาวัลย์ เกิดหอม	2548	1		✓	✓			ม.บูรพา			✓				✓
นิภัสสรณ์ บุญญาสันติ	2548	1		✓	✓			ม.บูรพา			✓			✓	
ขวัญฤทัย ธนาภิรักษ์	2549	1		✓	✓			ม.เชียงใหม่			✓				✓
อารีย์ โลจนาภิวัฒน์	2549	1		✓	✓			ม.ศรีนครินทรวิโรฒ			✓				✓

ชื่อ	ปีที่ทำ การวิจัย เสร็จ	ปี จำ นวน	เพศ		วุฒิการศึกษา			ลิขสิทธิ์		ระดับของงานวิจัย				ทุนสนับสนุน การวิจัย	
	พ.ศ.		ช.	ญ.	โท	เอก	ไม่ ระบุ	สถาบัน การศึกษา	หน่วยงาน	การ ศึกษา อิสระ	วิทยา นิพนธ์ โท	วิทยา นิพนธ์ เอก	งานวิจัย สถาบัน	ในประเทศ	ไม่ ระบุ
จำแรง นกเอี้ยง	2549	1		✓	✓			มรภ.นครสวรรค์			✓				✓
สุพิศ สงนวล	2549	1		✓	✓			ม.สงขลานครินทร์			✓				✓
อุทุมพร มาลัยทอง	2549	1		✓	✓			ม.นเรศวร			✓				✓
สมจิตต์ ธีรทรัพย์กุล	2549	1		✓	✓			ม.บูรพา			✓				✓
วรรณภา สิทธิปาน	2550	1		✓	✓			ม.มหิดล			✓				✓
พงศ์เทพ สุธีรัฐดี	2550	1	✓			✓		ม.ขอนแก่น				✓			✓
สุนิสา เดชพิชัย	2550	1		✓	✓			ม.สงขลานครินทร์			✓				✓
พรพรหม รุจิไพโรจน์	2550	1		✓	✓			ม.มหิดล			✓				✓
พัชรี โคตรสมบัติ	2550	1		✓	✓			ม.ศรีนครินทรวิโรฒ			✓				✓

ชื่อ	ปีที่ทำ การวิจัย เสร็จ	ปี งบประมาณ	เพศ		วุฒิการศึกษา			ลิขสิทธิ์		ระดับของงานวิจัย				ทุนสนับสนุน การวิจัย	
	พ.ศ.		ช.	ญ.	โท	เอก	ไม่ ระบุ	สถาบัน การศึกษา	หน่วยงาน	การ ศึกษา อิสระ	วิทยา นิพนธ์ โท	วิทยา นิพนธ์ เอก	งานวิจัย สถาบัน	ในประเทศ	ไม่ ระบุ
หทัยรัตน์ ทรวดทรง	2550	1		✓	✓			ม.ศรีนครินทรวิโรฒ			✓				✓
ปกรณ์ สิงห์สุริยา	2552	1	✓			✓			มสส.				✓	✓	
ระพี แสงสาคร	2552	3	1	2	3				สสส.				✓	✓	
กุศล สุนทรธาดา	2552	3	1	2		2	1		มสส.				✓	✓	
นงเยาว์ มงคลอิทธิเวช	2552	4		4			4		มสส.				✓	✓	
นฤมล อเนกวิทย์	2552	1		✓		✓		ม.ขอนแก่น				✓			✓
รอฮานี เจอะอาแซ	2553	4		4	1	3			สสส.				✓	✓	
รวม		45	4	41	31	9	5	30	5	1	26	3	5	11	24

หมายเหตุ : มสส. = มูลนิธิสตรี-สุขภาพดีวิงส์, สสส. = สำนักงานกองทุนสร้างเสริมสุขภาพ, มรภ. = มหาวิทยาลัยราชภัฏ, ม. = มหาวิทยาลัย

ชื่อ	วัตถุประสงค์									สมมติฐาน	กลุ่มตัวอย่าง																ลักษณะของการเจ็บป่วย
	Analyze	Compare	Correlation	Describe	Develop	Explain	Evaluate	Study	Synthesize		เอกสารอ้างอิง	วัสดุสื่อ/ สัมภาษณ์	โรงเรียน	พร.อ.พยาบาล	พร.มัธยม / อาชีววะ/ วิทยาลัย	นศ.พยาบาล	ครู	พยาบาล	ผู้ปฏิบัติงานด้านสาธารณสุข	ผู้ดูแลผู้ป่วยจิตเวช	ผู้ช่วยเหลือด้านจิตวิญญาณ	ผู้เข้าร่วม	แลกเปลี่ยนเรียนรู้	ประชาชน	ผู้สูงอายุ/ชรา	ผู้ป่วย	
อุไรวรรณ ชัยชนะวิโรจน์			✓					✓		✓														✓			
เกษตะวัน นาคดี							✓	✓		✓															✓		HIV+AIDS
ธัญญา น้อยเปียง			✓					✓		✓															✓		มะเร็งเต้านม
ระวีวรรณ ถวายทรัพย์								✓																	✓		HIV+AIDS
อรรวรรณ ดวงมังกร	✓										✓										✓				✓		อัมพาต ท่อนล่าง
เสาวลักษณ์ มณีรักษ์				✓		✓												✓									
ปิยะฉัตร สะอาดเอี่ยม								✓												✓							
นงเยาว์ กันทะมูล								✓																✓	✓		มะเร็งปอด
เสาวนีย์ จันทรที							✓			✓																	
ชนิดา มัททวงกูร			✓					✓		✓					✓												

ชื่อ	วัตถุประสงค์									สมมติฐาน	กลุ่มตัวอย่าง															ลักษณะของการเจ็บป่วย
	Analyze	Compare	Correlation	Describe	Develop	Explain	Evaluate	Study	Synthesize		เอกสารสิ่งพิมพ์	วัสดุสื่อ/สัมภาษณ์	โรงเรียน	นร.อนุบาล	นร.มัธยม / อาชีวะ/ ย้ายรุ่น	นศ.พยาบาล	ครู	พยาบาล	ผู้ปฏิบัติงานด้านสาธารณสุข	ผู้ดูแลผู้ป่วยจิตเวช	ผู้ช่วยเหลือด้านจิตวิญญาณ	ผู้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้	ประชาชน	ผู้สูงอายุ/ชรา	แม่	
วัลภา คุณทรงเกียรติ								✓														✓				
วนิดา น้อยมนตรี								✓																✓		HIV
จิราพร เพิ่มเยาว์								✓											✓							
ปิยะมาศ ยืนดีสุข								✓				✓														
ปัทมา คุณเวทย์วิริยะ							✓	✓		✓				✓												
เนตรลาวัลย์ เกิดหอม							✓			✓														✓		หลอดเลือดสมอง
นิภัสสรณ์ บุญญาสันติ					✓			✓		✓														✓		หัวใจ และหลอดเลือด
ขวัญฤทัย ธนารักษ์			✓							✓												✓				
อารีย์ โลจนาภวัฒน์							✓										✓									
จำแรง นกเอี้ยง							✓						✓													

ชื่อ	วัตถุประสงค์									สมมติฐาน	กลุ่มตัวอย่าง																ลักษณะของ การเจ็บป่วย
	Analyze	Compare	Correlation	Describe	Develop	Explain	Evaluate	Study	Synthesize		เอกสารสิ่งพิมพ์	วัสดุสื่อ/ สัมภาษณ์	โรงเรียน	พร.อนุบาล	พร.มัธยม / อาชีววะ/ วิทยาลัย	นศ.พยาบาล	ครู	พยาบาล	ผู้ปฏิบัติงานด้าน สาธารณสุข	ผู้ดูแลผู้ป่วยจิตเวช	ผู้ช่วยเหลือด้าน จิตวิญญาณ	ผู้เข้าร่วม แลกเปลี่ยนเรียนรู้	ประชาชน	ผู้สูงอายุ/ชรา	ผู้ป่วย		
สุพิศ สงนวล						✓																			✓	มะเร็ง	
อุทุมพร มาลัยทอง								✓									✓										
สมจิตต์ ธีรทรัพย์กุล		✓	✓					✓		✓				✓													
วรรณภา สิทธิปาน			✓					✓		✓														✓		HIV	
พงศ์เทพ สุธีรวุฒิ						✓		✓			✓												✓				
สุนิสา เดชพิชัย				✓		✓																		✓		ผู้ป่วยเรื้อรัง	
พรพรหม รุจิไพโรจน์			✓					✓		✓														✓		มะเร็งเต้านม	
พัชรี โคตรสมบัติ							✓			✓			✓														
หทัยรัตน์ ทรวดทรง							✓			✓			✓														
ปกรณ สิงห์สุริยา	✓								✓		✓																

ชื่อ	วัตถุประสงค์									สมมติฐาน	กลุ่มตัวอย่าง															
	Analyze	Compare	Correlation	Describe	Develop	Explain	Evaluate	Study	Synthesize		เอกสารสิ่งพิมพ์	วัสดุสื่อ/ สัมภาษณ์	โรงเรียน	พร.อนุบาล	พร.มัธยม / อาชีวะ/ วิทยาลัย	หนต.พยาบาล	ครู	พยาบาล	ผู้ปฏิบัติงานด้านสาธารณสุข	ผู้ดูแลผู้ป่วยจิตเวช	ผู้ช่วยเหลือด้านจิตวิญญาณ	ผู้เข้าร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้	ประชาชน	ผู้สูงอายุ/ชรา	ผู้ป่วย	ลักษณะของการเจ็บป่วย
ระพี แสงสาคร	✓		✓					✓		✓					✓											
กุศล สุนทรธาดา		✓						✓	✓		✓	✓									✓					
นงเยาว์ มงคลอิทธิเวช									✓			✓						✓								
นฤมล อเนกวิทย์					✓		✓									✓										
รอฮานี เจอะอาแซ								✓			✓															
รวม	3	2	8	3	2	4	9	21	3	15	4	3	1	4	3	1	1	2	1	2	1	1	3	2	12	

ชื่อ	จำนวนกลุ่มตัวอย่าง	วิธีการสุ่ม									เครื่องมือวิจัย															
											ประเภทเครื่องมือในการเก็บข้อมูล						คุณภาพเครื่องมือ									
																	งานวิจัยเชิงปริมาณ								งานวิจัยเชิงคุณภาพ	
																	Validity		Reliability		ค่าความยาก (P)	ค่าอำนาจจำแนก	ค่าดัชนีความสอดคล้อง RAI			
		Content Validity	Construct Validity	Test - retest	Alpha	KR 20	Trustworthiness																			
อุไรวรรณ ชัยชนะวิโรจน์	382							✓					✓			✓	✓			✓						
เกษตะวัน นาคดี	13				✓					✓		✓	✓		✓			✓								
ธัญญา น้อยเปียง	120	✓										✓	✓		✓			✓								
ระวีวรรณ ถวายทรัพย์	9	✓											✓	✓	✓									✓		
อรวรรณ ดวงมังกร	64	✓												✓	✓									✓		
เสาวลักษณ์ มณีรักษ์	10	✓											✓	✓	✓									✓		
ปิยะนัทร สะอาดเอี่ยม	10	✓												✓	✓									✓		

ชื่อ	จำนวนกลุ่มตัวอย่าง	วิธีการสุ่ม									เครื่องมือวิจัย													
											ประเภทเครื่องมือ ในการเก็บข้อมูล						คุณภาพเครื่องมือ							
		งานวิจัยเชิงปริมาณ							Validity								Reliability			ค่าความยาก (P)	คำอธิบายจำแนก	ค่าดัชนีความสอดคล้อง RAI	งานวิจัยเชิง คุณภาพ	
purposive	Convenience	Accidental	Volunteer	Simple random	Cluster random	Stratified random	Multistage random	ไม่ระบุ	แบบสอบถาม	แบบสำรวจ	แบบวัดประเมินผล/ทดสอบ	แบบบันทึกข้อมูล	สังเกต/แบบสังเกต	สัมภาษณ์/แบบสัมภาษณ์	Content Validity	Construct Validity	Test - retest	Alpha	KR 20				Trustworthiness	
นงเยาว์ กันทะมูล	90	✓									✓	✓		✓	✓			✓						
เสาวนีย์ จันทรที	15					✓					✓				✓				✓	✓	✓			
ชนิดา มัททวางกูร	385							✓			✓				✓				✓	✓				
วัลภา คุณทรงเกียรติ	19	✓										✓		✓										✓
ระนิดา น้อยมนตรี	10	✓										✓		✓										✓
จิราพร เพิ่มเยาว์	15	✓										✓	✓	✓										✓
ปิยะมาศ ยินดีสุข	2	✓											✓	✓										✓

ชื่อ	จำนวนกลุ่มตัวอย่าง	วิธีการสุ่ม									เครื่องมือวิจัย												
											ประเภทเครื่องมือในการเก็บข้อมูล						คุณภาพเครื่องมือ						
																	งานวิจัยเชิงปริมาณ						งานวิจัยเชิงคุณภาพ
																	Validity		Reliability		ค่าความยาก (P)	ค่าอำนาจจำแนก	
		Content Validity	Construct Validity	Test - retest	Alpha	KR 20																	
ปัทมา คุณเวทย์วิริยะ	15					✓								✓				✓	✓	✓			
เนตรลาวัลย์ เกิดหอม	20	✓									✓		✓					✓					
นิภัตสรณ์ บุญญาสันติ	200	✓									✓				✓	✓							
ขวัญฤทัย ธนารักษ์	300			✓							✓	✓	✓					✓					
อารีย์ โลจนาวิวัฒน์	159	✓											✓					✓					
จำแรง นกเอี้ยง	20	✓											✓					✓					

ชื่อ	จำนวนกลุ่มตัวอย่าง	วิธีการสุ่ม									เครื่องมือวิจัย														
											ประเภทเครื่องมือ ในการเก็บข้อมูล						คุณภาพเครื่องมือ								
																	งานวิจัยเชิงปริมาณ							งานวิจัยเชิง คุณภาพ	
																	Validity		Reliability		ค่าความยาก (P)	ค่าอำนาจจำแนก	ค่าดัชนีความสอดคล้อง RAI		
																	Content Validity	Construct Validity	Test - retest	Alpha					
purposive	Convenience	Accidental	Volunteer	Simple random	Cluster random	Stratified random	Multistage random	ไม่ระบุ	แบบสอบถาม	แบบสำรวจ	แบบวัด/ประเมิน/ทดสอบ	แบบบันทึกข้อมูล	สังเกต/แบบสังเกต	สัมภาษณ์/แบบสัมภาษณ์									Trustworthiness		
สุพิศ สงนวล	10	✓											✓	✓	✓										✓
อุทุมพร มาลัยทอง	10	✓											✓	✓	✓										✓
สมจิตต์ ธีรทรัพย์กุล	120	✓								✓		✓				✓			✓						
วรรณภา สิทธิปาน	117		✓							✓						✓			✓						
พงศ์เทพ สุธีรวุฒิ	635	✓								✓					✓										✓
สุนิสา เดชพิชัย	10	✓													✓										✓
พรพรหม รุจิไพโรจน์	100	✓								✓		✓				✓			✓						✓
พัชรี โคตรสมบัติ	15						✓					✓				✓			✓	✓	✓	✓			

ชื่อ	จำนวนกลุ่มตัวอย่าง	วิธีการสุ่ม									เครื่องมือวิจัย														
											ประเภทเครื่องมือในการเก็บข้อมูล						คุณภาพเครื่องมือ								
																	งานวิจัยเชิงปริมาณ							งานวิจัยเชิงคุณภาพ	
																	Validity		Reliability		ค่าความยาก (P)	ค่าอำนาจจำแนก	ค่าดัชนีความสอดคล้อง RAI		
		Content Validity	Construct Validity	Test - retest	Alpha	KR 20																			
หทัยรัตน์ ทรวดทรง	15						✓							✓		✓				✓					
ปกรณ์ สิงห์สุริยา	ไม่ระบุ									✓					✓										
ระพี แสงสาคร	257					✓					✓			✓	✓	✓				✓			✓		
กุศล สุนทรธาดา	ไม่ระบุ	✓													✓										
นงเยาว์ มงคลอิทธิเวช	ไม่ระบุ									✓					✓										
นฤมล อเนกวิทย์	16							✓			✓		✓	✓	✓	✓				✓					✓
รอฮานี เจาะอาแซ	18	✓												✓											
รวม		22	1	1	1	3	2	2	1	2	11	1	14	12	9	20	19	1	1	16	5	3	5	1	14

ชื่อ	ปัญหา / คำถามการวิจัย	ประเภทงานวิจัย			วิธีวิเคราะห์ข้อมูล																	
		คุณภาพ	ปริมาณ	ผสม	Descriptive	Reliability	Simple correlation	Multiple Regression	Factor analysis	Path analysis	Chi-square	T-Test	Wilcoxon	Mann-Whitney	Content analysis	Thematic analysis	Domain analysis	Item analysis	Colaizzi	ปรากฏการณ์นิยม ของไฮเดกเกอร์	ปรากฏการณ์นิยม ของ Van Manen	ไม่ระบุ
อุไรวรรณ ชัยชนะวิโรจน์	✓		✓		✓		✓	✓														
เกษตะวัน นากดี	✓			✓	✓						✓				✓							
ธัญญา น้อยเปียง	✓		✓		✓		✓	✓														
ระวีวรรณ ถวายทรัพย์	✓	✓													✓							
อรวรรณ ดวงมังกร	✓	✓													✓							
เสาวลักษณ์ มณีรักษ์	✓	✓																	✓			
ปิยะฉัตร สะอาดเอี่ยม	✓	✓																	✓			
นงเยาว์ กันทะมูล	✓			✓	✓										✓							
เสาวนีย์ จันท์ที			✓		✓						✓											
ชนิดา มัททวงกูร	✓		✓		✓		✓	✓			✓											
วัลภา คุณทรงเกียรติ	✓	✓																		✓		
วะนิดา น้อยมนตรี	✓	✓																	✓			
จิราพร เพิ่มเยาว์	✓	✓													✓							
ปิยะมาศ ยินดีสุข	✓	✓													✓							
ปัทมา คุณเวทย์วิริยะ			✓		✓							✓										

ชื่อ	ปัญหา / คำถามการวิจัย	ประเภทงานวิจัย			วิธีวิเคราะห์ข้อมูล																	
		คุณภาพ	ปริมาณ	ผสม	Descriptive	Reliability	Simple correlation	Multiple Regression	Factor analysis	Path analysis	Chi-square	T-Test	Wilcoxon	Mann-Whitney	Content analysis	Thematic analysis	Domain analysis	Item analysis	Colaizzi	ปรากฏการณ์นิยมของ ไฮเดกเกอร์	ปรากฏการณ์นิยมของ Van Manen	ไม่ระบุ
เนตรลาวัลย์ เกิดหอม			✓		✓							✓										
นิภัสสรณ์ บุญญาสันติ	✓		✓		✓	✓			✓									✓				
ขวัญฤทัย ธนารักษ์			✓		✓		✓			✓												
อารีย์ โลจนาภวัฒน์			✓		✓																	
จำเริญ นกเอี้ยง			✓		✓						✓	✓										
สุพิศ สงนวล	✓	✓																			✓	
อุทุมพร มาลัยทอง	✓	✓																✓				
สมจิตต์ ชีรทรัพย์กุล	✓		✓		✓		✓					✓										
วรรณภา สิทธิปาน	✓		✓		✓		✓	✓														
พงศ์เทพ สุธีรวุฒิ	✓	✓			✓										✓							
สุนิสา เดชพิชัย	✓	✓																			✓	
พรพรหม รุจิไพโรจน์	✓		✓		✓		✓	✓														
พัชรี โคตรสมบัติ			✓		✓							✓										
หทัยรัตน์ ทรวดทรง			✓		✓								✓									
ปกรณ สิงห์สุริยา		✓																				✓

ชื่อ	ปัญหา / คำถามการวิจัย	ประเภทงานวิจัย			วิธีวิเคราะห์ข้อมูล																	
		คุณภาพ	ปริมาณ	ผสม	Descriptive	Reliability	Simple correlation	Multiple Regression	Factor analysis	Path analysis	Chi-square	T-Test	Wilcoxon	Mann-Whitney	Content analysis	Thematic analysis	Domain analysis	Item analysis	Colaizzi	ปรากฏการณ์นิยม ของไฮเดกเกอร์	ปรากฏการณ์นิยม ของ Van Manen	ไม่ระบุ
ระพี แสงสาคร				✓	✓		✓	✓														
กุศล สุนทรธาดา		✓															✓					
นงเยาว์ มงคลอิทธิเวช		✓																				✓
นฤมล อเนกวิทย์	✓			✓	✓								✓	✓	✓							
รอรานี เจอะอาแซ		✓													✓							
รวม	22	16	15	4	20	1	8	6	1	1	2	7	2	1	8	1	1	1	4	1	2	2